

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

*Østjysk
Hjemstavn*

ØSTJYSK
HJEMSTAVN
75. ÅRGANG

ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING
2010

Årbogen er udgivet med tilskud fra:

Århus Kommune

Favrskov Kommune

Tømrermester Helge Kragelund

Nordea Danmark-Fonden

Sparekassen Østjylland

Redaktion og produktion: Kurt Quist Nielsen

Tryk: Silkeborg Bogtrykkeri

Omslagsbilledet er fra Gudenådalens Lystfiskersø nær Ulstrup

Foto: Kurt Quist Nielsen

Billederne, der er benyttet til illustration af artiklerne, tilhører, hvis ikke andet er anført, de respektive forfattere.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

ISSN 0108-3570

Forord

For 100 år siden havde kvinder ikke valgret, eller mulighed for at uddanne sig. Da de endelig fik denne mulighed, var det mænd, der tilrettelagde undervisningsforløb og indhold med hovedvægt på huslige sysler. - Anne Mette Knudsen har skrevet bogens første artikel under titlen ”Horsens Kvindeseminarium”.

Bodil Frederiksen skriver om datidens sygekasser, der stammer tilbage fra 1800-tallet. De blev hovedsagelig skabt af velstående bønder og mest, fordi de ville undgå selv at skulle betale tjenestefolks underhold under sygdom.

Den trådløse telefon blev opfundet af Joh. P. Sørensen eller var det italieneren Marconi. Det gør Egon Jensen rede for i en spændende artikel om opfinderen, der levede det meste af sin tid til søs.

Erland Skovbjerg skriver om gamle helligkilder i Østjylland. I oldtiden troede man på helligkildernes helbredende kraft og tyede til kilderne, når man havde en lidelse.

Addit Skole har inspireret Jens Peter Randløv Boes, der skriver i anledning af 150 året for skolens opførelse. Han fortæller også om de østjyske landsbyskolors æra, der sluttede med skolereformen i 1958.

Henning Nicolaisen skriver om Polske landarbejderfamilier i Østjylland. Tager de arbejde fra os? Der har altid været indvandring til Danmark, men dog mest 1893-1929. Polske landarbejderfamilier og roepiger samt -karle kom til Danmark, fordi vi manglede arbejdskraft.

Genforenings- og rillestenen i Grundfør omtaler Niels Peter Boye-Nielsen meget udførligt, der skriver om dette minde om genforeningen i 1914-18 efter 1. verdenskrig.

Ove Jensen skriver om et mord på en 32-årig kvinde og mor til to børn. Hun blev fundet ilde tilredt på en mark syd for Flensborg.

At tatte ål ved Gudenåen er vel ikke den meste velkendte fritidssysel, men Steen Rytter ved,

hvad han skriver om i en artikel. Det er 150 cm regnorme med kinesertråd igennem. De tykkeste kaldes rigtige tatorn - en lækker bidsken for fiskene.

Tage Franck står for en artikel om et liv med landbrugsmaskiner i Johs. Randsløvs Maskinfabrik i Skanderborg. Landbrugsmaskinhandler Frode Randsløv fylder 90 år og kan se tilbage på et langt liv med sin bedrift. Han går aldrig på pension hedder det.

Konfirmationsforberedelse foregik for 60 år siden meget anderledes end i dag. Det skriver Viggo Lovdal. - Dengang kom der egne produkter på festbordet, og det var ikke ligemeget, om det foregik forår eller efterår. Det var almindeligt med konfirmationer disse to gange om året. - ”Mellem Halds katedraler” er en interessant beretning af Aage Domino. Hald husede i trediveerne op i 50’erne en maler med en fortid på den centraleuropæiske stjernehimmel, nemlig Adolff Sophus Aage Exner.

Keld Dalsgaard Larsen skriver om pensionater og pensionærer i Silkeborg, hvor der i 1951 var otte pensionater.

For 50 år siden blev der ved Midtkraft på Århus Havn ibrugtaget et ”kippeanlæg”, som kunne tømme en jernbanevogn med brunkul i en håndvending. Herom skriver Ole Edvard Mogensen. Anne Mette Knudsen beretter om datidens fattigvæ-

Kurt Quist Nielsen
Redaktør

sen og sociale forsyning, centreret omkring forskellige anstalter, hvor fattige og socialt dårligt stillede modtagere af fattighjælp blev anbragt.

Guldsmed Frederich Julius Christian Islin og hans medsamsvorne i falskmøntneriet 1849 i København har inspireret Henning Nicolaisen til en spændende artikel.

Søren Rasmussen skriver om okkerforekomsterne ved Skårup, deres udnyttelse og oparbejdning til malerfarvestoffer ved raffinering og brænding i sidste halvdel af 1700-tallet.

Tidligere fag og forretninger på Randersvej i Århus har inspireret Leon Frank til en historie om krydderimøller og flaskerensere.

På observation i Horsenseggen 1864 af Fredrik Bajer er om general Hegermanns armekorps, en blandet kommando af rytteri og fodfolk, de sidste til vogns med beredne officerer, på strejftog, fordelt i to afdelinger.

Jan Baltzersen skriver om Limes gamle dyrlæge, Markus Kristensen, der var en kendt mand i Lime på Djursland i første halvdel af 1900-tallet.

Den "midlertidige" lufthavn i Tirstrup har inspireret Mogens Weinreich, da den er på vej mod sin 65 års fødselsdag.

Lars Otto Kristensen giver sit bidrag med sin beretning om litteratur i Østjylland siden sidste års udgave af denne bog.

Sidst er det Østjysk Hjemstavnsforenings formand, Karen Margrethe Sørensen med beretning om årets aktiviteter.

Oversigtskort

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Horsens Kvindeseminarium	11	God borgerlig mad Om pensionater og pensionærer i Silkeborg	91
<i>Af: Anne-Mette Knudsen</i>		<i>Af: Keld Dalsgaard Larsen</i>	
Trige-Ølsted Sygekasse	17	Brunkul til Midtkraft	99
<i>Af: Bodil Frederiksen</i>		<i>Af: Ole Edvard Mogensen</i>	
Opfinderen Johan Poul Sørensen	20	Tvangsarbejds- og Forsørgelses- anstalten i Horsens 1864-1973	104
<i>Af: Egon Jensen</i>		<i>Af: Anne-Mette Knudsen</i>	
Gamle helligkilder i Østjylland	28	Guldsmed Frederich Julius Christian Islin og hans medsammensvorne i falskmøntneriet 1849 i København	112
<i>Af: Erland Skovbjerg</i>		<i>Af: Henning Nicolaisen</i>	
Addit Skole - en landsbyskole 1860-1864	31	Okkerforekomsterne ved Skårup og deres udnyttelse	120
<i>Af: Jens Peter Randløv Boes</i>		<i>Af: Søren Rasmussen</i>	
Polske landarbejderfamilier i Østjylland	43	Tidligere fag og forretninger på Randersvej	137
<i>Af: Henning Nicolaisen</i>		<i>Af: Leon Frank</i>	
Genforenings- og Rillestenen i Grundfør	50	På observation i Horsenseggen 1864 ..	143
<i>Af: Niels Peter Boye-Nielsen</i>		<i>Af: Fredrik Bajer</i>	
En fortælling om et mord	53	Limes gamle dyrlæge	150
<i>Af: Ove Jensen</i>		<i>Af: Jan Baltzersen</i>	
En barndomserindring om fiskeri i Gudenåen	63	Den "midlertidige" lufthavn i Tirstrup på vej mod 65 År	166
<i>Af: Steen Rytter</i>		<i>Af: Mogens Weinreich</i>	
Et liv med landbrugsmaskiner	68	Litteratur om Østjylland siden sidst	171
<i>Af: Tage Franck</i>		<i>Af: Lars Otto Kristensen</i>	
Konfirmationsforberedelse 60 år tilbage i tiden	77	Beretning om det forløbne år	177
<i>Af: Viggo Lovdal</i>		<i>Af: Karen Margrethe Sørensen</i>	
Mellem Halds katedraler	82	Vejen til arkiverne	184
<i>Af: Aage Domino</i>			

ØSTJYSK

HJEMSTAVNSFORENING

Bestyrelsen er valgt på generalforsamlingen den 29. november 2008 og konstitueret på bestyrelsesmødet den 11. december 2008.

Karen Margrethe Sørensen (2008)

Formand, FU

Ormslevvej 432, 8260 Viby J, 86 28 33 71

e-mail: karenms@privat.dk

Jonna Abild Nielsen (2009)

Redaktionsudvalg

Rønbjergvej 6, 8240 Risskov, 86 21 45 32

e-mail: jonna.abild@mail.dk

Ove Kjær (2008)

Næstformand FU, Turudvalg, Redaktionsudvalg

Hørgaardsvej 31 B, 8240 Risskov,

86 17 92 30, mob. 28 14 92 31

e-mail: kok8888ok@youmail.dk

Herman Rasmussen (2008)

Kasserer, FU, Redaktionsudvalg

Linåtoften 18, Linå, 8600 Silkeborg

86 94 87 57

e-mail: herman.rasmussen@skolekom.dk

Jørn Kirkegaard (2009)

FU, Turudvalg (Formand)

Søparken 5, Stilling, 8660 Skanderborg

86 57 20 07

e-mail: jorn_kirkegaard@yahoo.com

Lars Otto Kristensen (2009)

Sekretær, FU, Redaktionsudvalg

Marselis Boulevard 36, Vth., 8000 Aarhus C

86 13 87 15 (Pr.)

89 46 20 61 (mob. og Statsbiblioteket)

e-mail: lok@statsbiblioteket.dk

Søren Chr. Sørensen (2009)

Turudvalg

Alling Gl. Skole, 8680 Ry, 86 89 19 76

e-mail: alling@pc.dk Ulla Lauritsen (2008)

Ulla Lauritsen (2009)

Turudvalg

Bøgebakken 3, Lillering, 8462 Harlev J,

86 94 27 04

e-mail: ulla.arne@mail.tele.dk

Eigil Sennels (2008)

Turudvalg

Bilsbækvej 99, Ørting, 8300 Odder, 86 55 41 62

e-mail: eigil.sennels@mail.dk

Jørgen Møller Bitsch (2008)

Turudvalg, Skovbyparken 11, Skovby

8464 Galten, 86 94 39 36

e-mail: bitsch@os.dk

Tage Franck (2008)

Redaktionsudvalg

Kukbakken 6, 8883 Gjern, 86 87 55 84

e-mail: franck@fibermail.dk

Mogens Weinreich (2008)

Redaktionsudvalg

Ringgaardsvej 6, 8270 Højbjerg, 86 11 03 06

e-mail: wein-@mail1.stofanet.dk

Ingelise Smed Rasmussen (2009)

Turudvalg, Sandbyvej 11, Sandby,

8382 Hinnerup, 86 98 09 48

e-mail: ingelise_smed11@yahoo.dk

Vagn Hammer (2009)

Redaktionsudvalg

Plutovej 16, 8370 Hadsten, 86 98 33 24

e-mail: hammers@privat.dk

Troels Christensen Lund (2008)

Turudvalg

Bogfinkevej 4, 8382 Hinnerup, 86 98 86 86

e-mail: troels.lund@post4.tele.dk

Suppleant:

Lars Holger Mortensen (2008)

Teglværksgade 19, 2.tv. 8000 Århus C

86 11 77 95

Årbogsredaktør: (2006)

Kurt Quist Nielsen

Venusvej 21, 8370 Hadsten, 86 98 07 99

e-mail: kqn42@post9.tele.dk

Revisorer:

Mogens Lindekilde (2008)

Rosenvænget 79, 8362 Hørning, 86 92 18 39

e-mail: moli@live.dk

Troels Smidt (2009) e-mail: btsmidt@gmail.com

Sabro Skolevej 10, 8471 Sabro, 86 94 84 25

Hjemmeside:

www.ostjysk-hjemstavn.dk

Æresmedlemmer:

Erik Kjær

Niels Peter Boye Nielsen

Forfatterbiografier

Egon Jensen, født i Trige 1935. Uddannet el-installatør og har været ansat på Skærbækværket i næsten 40 år. Boet på Fredericia-egnen siden 1963 og har arbejdet med lokalhistoriske emner. Har udgivet en erindringsbog om sin opvækst på et lille landbrug i Trige og en beretning om sit videre levned.

Erland Skovbjerg, f. 1929 i Nimtofte. Fhv. økonomichef. Har arbejdet med egnshistorie i 40 år og skrevet bogen: "To landsbydrenges fodspor". Holder foredrag om: "Gamle skikke i Østjylland".

Henning Nicolaisen, f. 1946, udlært i Vejle indenfor tekstilbranchen. Har i mere end 25 år interesseret sig for gammelt dansk sølvtøj, sølv-smedene og deres mærker.

Ove Jensen, f. 1941 i Enslev, Kolt Sogn. Lærer fra Marselisborg Seminarium i 1968. Har arbejdet som skolebibliotekar og lærer i bl.a. Hinnerup og Aarhus kommune. Deler nu en stor del af sin tid mellem cykling, skov og lokalhistorie.

Viggo Lovdal, f. 1935 i Them Sogn. Pensioneret fra DSB. Medarbejder ved Jernbane Tidende og frivillig medarbejder ved Egnarkivet i Galten.

Anne-Mette Knudsen, f. 1958 i Hedehusene på Sjælland. Bor i Løsning. Bibliotekar, exam. i oldtidskundskab. Interesseret i lokalhistorie, fortrinsvis Horsens. Har skrevet og udgivet bogen: "Gader og veje i Horsens. Deres betydning og historie". Forfatter til skrift om Horsens Kvindeseminarium. Skrevet/udgivet vejviser til seværdigheder i Horsens og omegn med titlen: "Seværdigheder i og omkring Horsens".

Bodil Frederiksen, cand.mag., f. 1949. Opvokset i Ibæk ved Munkbjerg i Vejle. Skriver erindringer fra sin opvækst her. Er meget interesseret i slægtsforskning. Kigger især på egnen omkring Handsted-Egebjerg ved Horsens og alt, hvad der her handler om opbygning af jernbanen, gårdteglværker og andelsmejerier. Faderen stammer fra "Teglgården" i Egebjerg.

Søren Rasmussen, f. 1937 i Skårup, Fruering Sogn, cand.mag. i naturhistorie og geografi. Lektor ved Geologisk Institut, Aarhus Universitet, pens. 2002. Adm. ved Aarhus Universitets kursusejendom, Sandbjerg Gods 1997-2007. Hovedforf. og red. af bogværket: Sandbjerg. Mellem Sø og Sund. Strejftog i historie, kultur og natur. Aarhus Universitetsforlag. 2004. · Flere lokalhistoriske interesser.

Jens Peter Randløv Boes, f. 1932 i Hem, læreruddannet 1953 fra Gedved Seminarium, vikar i Voerladegaard 1953, soldat 1953-55 og lærer i Addit 1955-60, viceforstander i Høvelte 1960-62, øvelsesskolelærer og seminarielærer ved Th. Langs Skole og Seminarium i Silkeborg 1962-86, Århus Seminarium 1986-87 og Silkeborg Seminarium 1987-2002. Har skrevet artikler om skole/pædagogik. Bor i Sejs, Silkeborg.

Aage Domino, f. i Hald v. Randers 1937. Journalist, udd. på Dagbladet Djursland og Randers Amtsavis, derefter red.sekr. på Randers Dagblad. 1963-2004 Jyllands Posten, senest som redaktionschef og informationschef. I redaktionen af "Fire sogne omkring Solbjerg" 1978, 1981, 1992 og 1999, og for Østjysk Hjemstavn 1981-88. Bosat i Solbjerg 1971-2004, siden da i Saxild v. Odder.

Ole Edvard Mogensen, f. 1952 i Vrå. Tog realen med og kom til bannen. Siden stationsleder og regionschef. Nu konsulent. Bor i Ry. Har skrevet adskillige jernbanehistoriske artikler i bøger og tidsskrifter.

Steen Rytter, f. 1939 på Birkhede ved Ry. Radiomekaniker fra Flyvevåbnet. I bestyrelsen for Ferskvandsmuseet i Ry siden 1990. Ansvarlig for museumsskibet Gl.Turisten.

Leon Martin Mastrup Frank, f. på Randersvej 88, Christiansbjerg i 1941. Gik i 1-5. klasse i Skovvangsskolen. Mellemskolen i Finsensgades Skole. Handelsmedhjælpereksamen i Århus. Ansat i 1974-86 hos Robert W. Sørensen Dybfrost, Egå afd. - 1986-89 på Nordisk Wavin, Hammel. 1989-2005 i Jysk Hærderi på Åbogade i Århus (hærdning af stål).

Keld Dalsgaard Larsen, (f. 1954), cand.mag. i historie og oldtidskundskab fra Aarhus Universitet. Museumsinspektør på Silkeborg Museum (i dag Silkeborg Kulturhistoriske Museum) siden 1986.

Niels Peter Boye-Nielsen, f. 1934 i Gl. Hinnerup på et mindre landbrug. Landbrugsuddannet, eksamineret assurandør. Ejer af Sandbygaard ved Hinnerup 1962-2002. Viceborgmester i Hinnerup Kommune. Tidl. bidrag til Østjysk Hjemstavns årbøger. Æresmedlem af Østjysk Hjemstavn.

Jan Baltzersen, f. 1968, cand. mag. i historie og forhistorisk arkæologi. Forskningsmedarbejder ved Dansk Center for Byhistorie 2003-2005. Siden 2005 freelanceskribent og foredragsholder. Har i dag firmaet JB Historie, som udgiver almindelige menneskers erindringsbøger og virksomhedshistorier.

Mogens Weinreich, f. 1937 i Århus. Uddannet journalist. Ansat på dagbladet "Demokraten" fra 1961-74. Herefter freelance-virksomhed. Forfatter til "Kend din by"-serien, der kunne læses i JP Århus, og som nu foreligger i bogform, udgivet af Østjysk Hjemstavnsforening. Bestyrelsesmedlem i Østjysk Hjemstavnsforening.

Tage Franck, f. 1939 i Sondrup ved Horsens Fjord. Lærereksamen fra Aarhus Seminarium 1964. Lærer ved Gjern Skole 1964-2002, minus orlov som lærer i Jakobshavn på Grønland 1976-78. Siden 1989 leder af Lokalhistorisk Arkiv for Gjern Kommune. Foredragsholder ved aftenskoler mv. Bor i Gjern. Bestyrelsesmedlem i Østjysk Hjemstavnsforening.

Lars Otto Kristensen, f. 1942, af ren vendsysselsk afstamning, har boet i Aarhus siden 1963. Bibliotekar ved Statsbiblioteket. Har skrevet kronikker, debatindlæg, klummer og en enkelt bog. Foredragsholder bl.a. ved oplysningsforbundene. Bestyrelsesmedlem i Østjysk Hjemstavnsforening.

Karen Margrethe Sørensen, f. i Hørslevbol. Sygeplejeelev på Århus Amtssygehus. Kontorassistent ved Viby Postkontor. Formand for Østjysk Hjemstavnsforening siden 1986 samt kasserer i Dansk Lokalhistorisk Forening. Har siddet i Århus Byråd i 12 år.

Horsens Kvindeseminarium 1878-1918

Af: Anne-Mette Knudsen

Horsens Kvindeseminariums
øvelsesskole på Ryesgade
i Horsens, indviet i 1897.
Bygningen står foran nedriv-
ning. – 2010.

De første uddannelser for kvinder, som var kurser, rettet mod det huslige arbejde, måtte kvinderne kæmpe

sig til, ligesom de måtte tilkæmpe sig stemmeret. Også i ægteskabet var alle love på mandens side, idet kvinderne var underkastet mændenes autoritet. De første seminarier for kvinder var således en protest mod den kendsgerning, at kun mænd kunne uddanne sig på statsligt anerkendte seminarier.

Kvindeseminarieret i Horsens var en konsekvens af den nye tids udvikling, og det var da også to mænd, som åbnede et privat lærerindekursus, hvor kvinderne kunne tage forskellige fag efter ønsker og behov. Deltagelse i kurset skete naturligvis mod betaling.

At dømme efter den manglende omtale af kvindeseminarieret i datidens lokale aviser og tidsskrifter førte kvindeseminarieret en stille tilværelse. Måske var det en konsekvens af, at det dengang var kontroversielt, at kvinder overhovedet tænkte på at uddanne sig til andet end det huslige arbejde.

Retten til at uddanne sig

De første anerkendte uddannelser indenfor håndarbejde og husholdning blev imødegået med stor skepsis af mange mænd, for hvorfor skulle kvinder uddanne sig til den form for beskæftigelse? Håndarbejde og husarbejde var jo noget alle kvinder kunne, eller i hvert fald havde de lært det af deres mødre eller bedstemødre, så egentlige uddannelser syntes mange var overflødige.

Borgerskabets piger modtog privatundervisning derhjemme eller på pigeskoler, som ganske vist kunne være af tvivlsom karakter. Deres uddannelse rakte dog til at undervise andre piger og kvinder, fordi der ikke blev stillet krav om særlig viden og pædagogiske evner.

De mandlige huslærere var ofte teologer, der ventede på at få tildelt et præsteembede, og imens påtog de sig at undervise børn i bl.a. religion – en opgave, der var så vigtig, at den ikke kunne overlades til kvinder. Denne holdning gik igen på de offentlige skoler, hvor lærerinderne kun havde få timers religionsundervisning.

En af de første kvinder, der arbejdede for kvinders ret til at uddanne sig, var Natalie Zahle (1827-1913). I 1851 etablerede hun en læreruddannelse for kvinder, og hun udvidede sin skolevirksomhed med en børneskole og en husholdningsskole. I 1877 oprettede hun desuden et studenterkursus for kvinder, efter at de i 1875 havde fået adgang til at studere ved universitetet. Først i 1903 fik piger og kvinder adgang til de statslige latinskoler, som ellers var forbeholdt unge mænd, så først på dette tidspunkt fik kvinderne mulighed for at tage en studentereksamen på lige fod med det modsatte køn.

De fleste kvindelige lærerinders uddannelse blev i perioden 1845 til 1918 varetaget af privatejede kvindeinstitutioner. Med "Lov Nr. 55 af 30. Marts 1892 om en Statsskole til Uddannelse af Lærerinder i Forskolen" etablerede staten dog en lærerindeuddannelse med en varighed af 1-1½ år, hvorefter kvinderne var berettiget til at undervise børn i de mindste klasser i folkeskolen. Dvs. elever i alderen fra 6-10 år.

Staten gav i 1894 kvinder tilladelse til at deltage i undervisningen på de mandlige statsseminarier, og de havde derfor for første gang et alternativ til de private lærerindeskoler.

Kvindeseminarieret i Horsens

Starten til kvindeseminarieret i Horsens var datidens industrielle udvikling og den følge, som tiden bl.a. fik for kvinderne. Således

var Dansk Kvindesamfund blev stiftet i 1871, og der var stigende opmærksomhed omkring kvindernes forhold i almindelighed. Ikke mindst borgerskabets kvinder var begyndt at stille krav om mere selvstændighed og mere ligestilling i ægteskabet.

Samtidig var slutningen af 1800-tallet præget af en spirende nytænkning, som især kendetegnede partiet Venstre med højskolebevægelsen som en følge af denne udvikling. Stadig var det dog sådan, at den almindelige skolegang for alle landets børn varierede meget fra egn til egn. Arbejderfamiliernes børn havde ikke store chancer for at få en egentlig uddannelse - slet ikke pigerne, som skulle hjælpe til med det huslige og passe små søskende. I mange tilfælde blev de sendt ud at tjene umiddelbart efter konfirmationen.

Det var kun i de mere velstillede familier, at pigerne kunne få en mellemskoleeksamen og senere en realeksamen. Pigerne fra disse familier havde i det mindste en chance for at finde andet arbejde end det huslige som tjeneste- og kokkepige, idet arbejdet som privatlærerinde for borgerskabets børn ofte blev udført af netop piger og unge kvinder med en mere grundig skolegang end arbejderfamiliernes børn havde fået.

Der stilledes ingen særlige krav til arbejdet som privatlærerinde. Hvis kvinderne ønskede at uddanne sig, så de var bedre rustede til at påtage sig undervisningen, måtte de finde uddannelse på private kurser, hvor de naturligvis selv betalte for undervisningen. Staten havde dengang ikke uddannelser for kvinder, der ville være lærerinder.

Med det statslige kursus i 1892 kunne kvinderne dog uddanne sig blandt andet i historie og dansk, og sådan et kursus tillod efterfølgende kvinderne at undervise børn i de mindre klasser.

Det var to fremsynede mænd, der grundlagde kvindeseminariet i Horsens i 1878. Stifterne underviste på lærerindekurset. Emil Buchwald (1844-1927), som var lærer ved Horsens Statsskole, var hovedmanden bag seminariet sammen med cand. theol og fængselspræst ved Straffeanstalten Jacob Hansen Andresen (1842-1886).

Forstanderparret
Sørine og Emil
Buchwald.
– Byarkivet,
Horsens.

Omkring tidspunktet for kvindeseminariets åbning kunne man se annoncer for kurset i blandt andet de lokale aviser med følgende ordlyd:

Skolelærerindeexamen

Pastor Andresen og Adjunkt Buchwalds Kursus i Horsens til Skolelærerindeexamen begynder den 1ste November. Betalingen er 50 Kr. fjerdingaarlig. Indmeldelse sker ved mundtlig eller skriftlig Henvendelse til en af Undertegnede.

J. H. Andresen E. Buchwald
Horsens Avis den 19de August 1878

Den første undervisning fandt sted i lejede lokaler på Teknisk Skole i Allégade, men da Emil Buchwald og hans hustru i 1884 flyttede til Smedegade 91, var der så megen plads, at lejligheden foruden beboelse havde plads til undervisning af kvindeseminariets elever.

Kurset var to-årigt, og eksamen fandt sted hvert år i København for elever, som opfyldte alderskravet på 22 år, men aldersgrænsen blev dog sat ned efterhånden. Når eleverne havde gennemgået den første del af undervisningen, var de i stand til at søge stillinger som lærerinder for

mindre børn. Hvis de var interesseret i yderligere undervisning, kunne de vende tilbage til seminariet for at tage en overbygning på grunduddannelsen.

Elevantallet var i begyndelsen tilfredsstillende, men i 1881 var der så få elever, at det blev overvejet at nedlægge kurset, men så skete der heldigvis noget positivt: En af eleverne kom fra Lolland, og hun blev senere Emil Buchwalds hustru.

Sørine Buchwald blev medforstander ved kvindeseminariet sammen med sin mand, Emil Buchwald, og fængselspræst J. H. Andresen. Sidstnævnte forlod dog Horsens og kvindeseminariet til fordel for en ny stilling som præst i Løgstør/Kornum, da han ikke mente, at hans arbejde ved Straffeanstalten gav det ønskede resultat. Hans efterfølger som fængselspræst ved Straffeanstalten blev pastor Hafstrøm, som også overtog undervisningen i religion og historie ved seminariet efter J. H. Andresen.

Ved kongelig Anordning af 12. Marts 1882 var der blevet givet kvinder tilladelse til at underkaste sig den nyligt oprettede forberedelseseksamen. E. Buchwald bestemte sig derfor til at oprette et sådant kursus. Efter at have bestået denne eksamen kunne kvinderne søge stillinger som privatlærerinder. Kurset kunne også søges af andre end dem, der havde til hensigt at tage en skolelærerindeeksamen.

Kvindeseminariet i Horsens var kommet på finansloven i 1888-1889 og havde opnået en støtte på 500 kr. årligt. I årene derefter forhøjedes støtten til 1000 kr. På den måde fik lærerindekurset mulighed for at bestå udelukkende ved hjælp af elever, der ville tage eksamen.

Øvelsesskolen

En øvelsesskole, der kom til at tilhøre kvindeseminariet, var et kapitel for sig og

Gravmonument over adjunkt N. Chr. Fledelius 1865-1915 som i en periode var bestyrer af forberedelsesskolen i Horsens, som E. Buchwald havde oprettet for de kvinder, der senere ville søge optagelse ved Horsens Kvindeseminarium. – Østre Kirkegård i Horsens, 2010.

resultatet af den nye seminarielov i 1894. Da denne lov trådte i kraft, skulle Emil Buchwald vælge, om han ville etablere et statsanerkendt seminarium eller helt nedlægge uddannelsen. Det skyldtes, at den nye lov stillede store krav til undervisningslokaler. De kunne opfyldes, hvis ikke en helt ny seminariebygning blev opført.

Af loven fremgik det, at der skulle være tilknyttet en øvelsesskole til ethvert seminarium, der ønskede at få tilkendt statsstøtte. Dette gjaldt også de private seminarier som kvindeseminarier i Horsens, der gerne ville opnå statsanerkendelse.

Men Emil Buchwald manglede kapital til opførelsen af en ny bygning til seminarieret. I 1894 kom dog en konsulent i skolesager for Kirke- og Undervisningsministeriet til Horsens og opfordrede Buchwald til at fortsætte med sin plan og sagde, at ministeriet havde opfordret ham til at sige dette videre.

Som et resultat af dette, henvendte E. Buchwald sig til Horsens Kommune for at inddrage den i planerne for at få kvindeseminarieret statsanerkendt. Initiativet til

dette betød forhandlinger med kommunen i 1894-1895. E. Buchwald håbede ad den vej at opnå kommunal og dermed også statslig støtte og anerkendelse til seminarierets fremtidige eksistens.

I 1894-1895 forhandlede om en overenskomst mellem Horsens Byråd og skolekommissionen. Forslaget byggede som udgangspunkt på en lignende aftale, som seminarieret i Silkeborg havde indgået med Silkeborg Kommune. I første omgang fik E. Buchwald ikke Kirke- og Undervisningsministeriets godkendelse af børneskolen, men ved næste henvendelse blev øvelsesskolen og dermed kvindeseminarieret statsanerkendt af ministeriet. Hermed var seminarieret nu anerkendt af såvel Horsens Kommune som staten.

Grundstenen til den nye bygning blev lagt den 15. september 1896, og i april 1897 stod bygningen færdig på Ryesgade og kunne indvies. Ved denne lejlighed fik seminarieret officielt navnet Horsens Kvindeseminarium.

Børneskolen begyndte med 71 piger under 12 år, og i 1897 var elevtallet steget til 73 piger. Øvelsesskolen var bemærkelsesværdig, idet den kun optog piger, hvilket måske passede godt til den kendsgerning, at seminarieret udelukkende var for kvinder. Pigeskolen bestod af tre klasser med 24-30 elever. Der var tale om dobbeltklasser, så skolen havde i alt seks trin, ligesom det var tilfældet ved de kommunale skoler.

Den statslige anerkendelse, som E. Buchwald, som nævnt, opnåede, betød en startkapital på 5.000 kr., som ethvert statsseminarium blev tilkendt ifølge seminarieloven fra 1894. Med Kirke- og Undervisningsministeriets godkendelse af kvindeseminarieret i Horsens fulgte også statsstøtte til lærerlønningerne, og selve børneskolen modtog et statsligt tilskud, der i 1894 var på 1200 kr.

Lederne af kvindeseminariet

Heinrich Emil von Buchwald (1844-1927) var ud af en adelslægt, men det adelige "von" forsvandt efterhånden helt og ses derfor heller ikke i beskrivelserne af ham. Buchwald var stærkt præget af tidens politiske og samfundsmæssige udvikling og var tilhænger af partiet Venstre og tanken om folkeoplysning.

Når det gjaldt Buchwalds tanker omkring undervisning af kvinder, var han af den overbevisning, at også kvinder skulle have lov til at uddanne sig inden for de boglige fag. Derfor anerkendte han også behovet for og eksistensen af kvindeseminariet, hvor kvinderne kunne uddannes og udvikle deres egne kvindelige egenskaber. Det var en tankegang, som var meget ny for datidens mennesker. Måske var den især fremmed for mænd, der længe havde haft eneret på optagelse ved de statslige seminarier samt ved andre uddannelsesinstitutioner.

Medstifteren af kvindeseminariet, cand. theol. og cand. phil. Jacob Hansen Andersen, delte E. Buchwalds tanker om et særligt kvindeseminarium, men nåede knap nok at sætte sit personlige præg på Horsens Kvindeseminarium, idet han forlod Horsens til fordel for en anden stilling som præst. Men i den tid han var ved kvindeseminariet, underviste han i dansk og religion.

Der findes kun få oplysninger om Sørine Buchwald, der oprindeligt kom til kvindeseminariet som elev. Efter ægteskabet med E. Buchwald deltog hun sammen med de to stiftere af kvindeseminariet i ledelsen og underviste i håndarbejde. Desuden var hun bestyrer af en børneskole ved seminariet.

Herudover var Sørine Buchwald den første kvinde, der blev valgt ind i Horsens Byråd for partiet Venstre. På samme tid var der også tre andre kvinder i byrådet, så Horsens var ganske præget af den nye tidsånd.

Indtil 1915 havde Emil Buchwald været forstander ved Horsens Kvindeseminarium, men han havde også sin stilling som lærer ved Horsens Statsskole at passe. Derfor blev stillingen som forstander for seminariet slået op, og en ny forstander blev valgt til at overtage Buchwalds arbejde: Johanne Louise Mohr.

Johanne Louise Mohr (1869-1942) stammede fra et præstehjem i København og havde to brødre, der også blev præster. – J. L. Mohr var præget af sin families kultur og dannelse og fik derfor mulighed for at uddanne sig til privatlærerinde på Marie Kruses Privatlærerindekursus, og hun blev også medlem af Dansk Kvindesamfund.

Frk. Mohr var dog kun forstanderinde i tre år ved Horsens Kvindeseminarium. I 1918 søgte hun stillingen som forstanderinde ved et nyoprettet statsligt kvindeseminarium i Ribe. Seminariet var det første egentlige statslige seminarium for kvinder, mens der på daværende tidspunkt fandtes adskillige for mænd.

Undervisningen

I et lille skrift med titlen "Kvindeseminariet i Horsens" fra 1879 findes en oversigt over dets forskellige fag samt hvilke lærere, der stod for undervisningen der.

Seminariet bestod af tre afdelinger: A, B og C. Afdeling A var den første afdeling af undervisningen, der begyndte 1. november 1878. Året efter i 1879 åbnedes Afdeling B, og Afdeling C blev etableret 1. november 1879.

I samme skrift findes også formålet med at uddanne unge piger og kvinder:

Afdelingerne A og B, som hver gennemgaas i et Aar, have til formål at uddanne unge Piger, som ere i Besiddelse af gode Skolekundskaber, saaledes at de ved Ud-

gangen af Afdeling A kunne indstille sig til Skolelærerindeexamen.

Kvindeseminariet i Horsens, 1879. - s. 2.

De studerende blev undervist i religion, dansk, skriftlig udarbejdelse i dansk, boglæsning og dansk sproglære, litteraturhistorie samt tysk, historie, geografi, naturhistorie, tegning, opdragelses- og undervisningslære, øvelse i undervisning, skrivning, tegning, sang og kvindeligt håndarbejde.

Det kan ikke undre, at der ved Horsens Kommunes skoler fandtes en del lærerinder med eksamen fra Horsens Kvindeseminarium.

Horsens Kvindeseminarium nedlægges

Horsens Kvindeseminarium blev nedlagt 1. august 1918, fordi det som tidligere nævnt var blevet besluttet, at der i Ribe skulle oprettes et statsligt seminarium for kvinder. Ribes kvindeseminarium flyttede således ind i bygninger, der tidligere kun havde været forbeholdt mænd.

Da kvindeseminariet i Horsens blev nedlagt, fulgte mange af eleverne med frk. Mohr til det nyoprettede Ribe Statsseminarium for kvinder.

En anden årsag til nedlæggelsen af seminariet var, at 1. verdenskrig havde medført en tilbagegang i elevtallet. Derfor overtog Horsens Kommune seminariets bygninger i 1918 for at lægge dem til Borgerskolen, der lå på Tordenskjoldsgade. Den gamle seminariebygning var dog utidssvarende til

folkeskolebrug, og derfor ombyggede kommunen det tidligere seminarium, så det blev bedre egnet til undervisning i folkeskolen.

I den kommende tid står kvindeseminariets øvelsesskole på Ryesgade for at blive nedrevet sammen med den øvrige del af skolen. Dermed er et af de sidste vidnesbyrd i Horsens om et af Danmarks første seminarier for kvinder forsvundet.

Litteratur:

Dolleris, Andreas: Pauline Worm. En dansk Forfatterindes Livsførelse. - Kbh., 1921.

Elvius, Sofus: Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869-1984. - s. 216 og 311: Jacob Hansen Andresen, præst ved Horsens Straffeanstalt.

Hilden, Adda: Lærerindeuddannelse - Lokalsamfundenes kamp om seminariedriften. - Af Adda Hilsen og Erik Nørr. - Odense Universitetsforlag, 1993. - (Dansk Læreruddannelse 1791-1991, bd. 3).

Historisk Kalender 2004. - Horsens Museums- og Arkivforening, 2004.

Horsens Avis 1878-1943.

Horsens Folkeblad 1878-1918.

Horsens Statsskole 1532-1932. - Red. Af Cl. Clausen. - Horsens, 1932.

Jensen, J. K.: Borger- og Almueskolevæsen i Horsens i Tiden 1860-1938. - Horsens, 1938.

Knudsen, Anne-Mette: I åndens tjeneste. Horsens Kvindeseminarium 1878-1918.- 2005.

Kvindeseminariet i Horsens. - 1879.

Ribe Statsseminariums Elevforening 1942. - s. 4-13: Seminarieførster Frk. Johanne Louise Mohr 1869-1942.

Uddrag af Horsens Byraads Forhandlinger samt Horsens Kjøbstads kommunale Regnskaber 1886-1898.

Trige-Ølsted Sygekasse

Bønder og skolelærere var foregangsmænd for oprettelse af sygekasserne i Danmark

Af: *Bodil Frederiksen*

I forbindelse med et undervisningsforløb for et par år siden om "Folkelige Bevægelser i Danmark 1800-1860" lavede jeg en undersøgelse om, hvordan sygehusbevægelsen opstod i mit eget sogn.

Jeg vidste, at Lokalbiblioteket indeholdt protokoller fra "Trige-Ølsted Sygeforening". Ingen havde hidtil kigget så meget i dem, og de var ikke registreret i Landsarkivet.

Da jeg altid selv har været aktiv i lokalt foreningsarbejde, fandt jeg det derfor interessant at se på, hvordan man i 1872 i et lille bondesamfund fik samlet folk omkring skabelse af en sygeforening.

Hvordan begyndte det?

Hvem tog initiativ til det? og hvordan blev ideen modtaget i lokalsamfundet? Hvilke problemer tumlede man med i foreningen, da den var dannet? og hvordan løste man dem?

Mit kildemateriale var en forhandlingsprotokol for Trige-Ølsted Pastorats Sygeforening, en forhandlingsprotokol for Trige-

Ølsted Sygekasse og en medlemsprotokol for Trige-Ølsted Kommunes Sygekasse.

Herudaf ses, at sygekassen på vores egn etableredes, da der i 1872 samledes folk i Trige-Ølsted om dannelse af en sygeforening. Der var to sogne, og borgerne var fortrinsvis beskæftiget ved landbrug på blandt andet gårdene: Thomasminde, Peterminde og Kjærbygaard. Indbyggertallet var for Triges vedkommende 665 og for Ølsted 216 borgere. Fattiggården i Trige havde i 1881 plads til 30 "lemmer".

Den første medlemsliste blev etableret i 1890. Der var 46 medlemmer i Trige. Heraf var 23 ægtepar, som begge førtes under mandens nummer, hvor hustruen blot hed "do". Heller ikke enker førtes under eget navn, men fx "P. Knudsens Enke". Fra Ølsted var der 19 ægtepar, 10 enlige mænd og 11 kvinder. I 1902 opførtes mænd og kvinder under hver sit nummer. Der er opført livsstilling, men ikke anciennitet.

I 1876 blev 23 familier husvilde efter en stor brand i Trige. Det var fattigvæsenet, der dengang lagde størst beslag på sognets

midler. Det var almindeligt, at herremænd opførte jordløse arbejdshuse til deres medarbejdere i andre kommuner for ikke at være deres egen kommune til byrde. Mange af disse landarbejdere var så fattige, at de ikke kunne betale kontingent til foreningen, da den blev etableret. I 1907 var befolkningstallet omkring 1100, hvoraf 540 var medlem af foreningen, stigende til 858 i 1910.

Overflytninger - et af de store problemer, man tumlede med

Allerede i Trige-Ølsted Sygeforenings første år havde man problemer med overflytninger, mest fra medlemmer, der flyttede til fra andre sogne med andre optagelseskriterier. Derfor opstod der planer om at samle flere foreninger under samme regelsæt. I 1885 var skolelærer Andersen, Ølsted, formand, og i 1886 besluttede man i Trige-Ølsted Sygeforening at medvirke til, at der blev dannet en fælles forening for sygekasser i Århus Amt. I 1890 mødtes man om forslag til love.

Delegeret fra lokalforeningen var Visti Jørgensen. I 1903 dannedes så en jysk sammenslutning, centralforeningen. En sygekasse med 50 medlemmer kunne få offentlig støtte, hvis den var statsanerkendt, men der skulle nu ske automatisk overflytning af medlemmer fra sogn til sogn.

Dengang levede landarbejder og landmand samt tyende i familielignende forhold. Omkring 100.000 borgere var reelt daglejere. De kunne ikke som faglærte arbejdere søge hjælpeskasser, men var helt prisgivet sognets vilje og evne til forsørgelse. Derfor var det almindeligvis landmænd, lærere og præster, der tog initiativ til oprettelse af sygekasser som varme fortalere for selvhjælpsprincippet. I 1927 var der 162 gårdmænd som formænd blandt 354 sjællandske kasser. Således også lokalt,

hvor man uden tvivl har været drevet af liberale selvhjælpstanker og ønsker om at skabe bedre vilkår for ubemidlede samt for sognets kasse.

Blandt punkter til behandling i Trige-Ølsted Sygeforenings etableringsfase var forslag om forandring af loven om udlån af kassens penge. Foreningen måtte sikre sig mod tab, og derfor kunne kun ydes lån mod sikker selvskyldnerkaution eller gode værdipapirer. Det fremgår heraf, at foreningen har været undervejs i nogen tid før den første generalforsamling. Først i 1888 står de håndskrevne love i foreningen, inspireret af et færdigt forlæg af normalvedtægter.

Økonomi

Det var økonomi, der optog det meste af bestyrelsens tid, hvor man diskuterede kontingent, dagpengesatser og optagelseskriterier, for det var i sagens natur lavtlønsområdets lavtlønsområde, og mange havde svært ved at betale kontingent overhovedet. Forsikringstanken var god for raske i arbejde, men der var ikke plads til syge, gamle, børn, kvinder og tyende. Derfor brugtes megen tid på at diskutere, om en ansøger overhovedet kunne blive medlem og om et medlem var berettiget til støtte.

Kom man på fattiggården, mistedes alle rettigheder. Et kontant eksempel herpå var 25. maj 1884 Søren Therkildsens hustru, der havde anmodet om hjælp, da hun havde været syg en tid. Man bevilgede hende 25 kr., men deraf fragik 1 kr. for lægen og 2 kr. 25 øre for længere befordring, så bidraget blev 21 kr. 75 øre at udbetale hende. Samtidig underrettedes hun om, at hun pr. 1. januar 1885 var udtrådt af foreningen.

Medlem af centralforeningen - fordele/ulemper?

Medlemskab af centralforeningen var en opgave, der igennem årene tog megen

energi. Fordelene var bl.a., at man fik ensartede optagelsesregler og takster for tilskud samt senere statstilskud. Ulemperne var, at man mistede stor grad af selvbestemmelse, og det var ikke så populært.

Trige-Ølsted Sygeforening besluttede sig dog tidligt at blive medlem af centralforeningen, nemlig 14. marts 1890. Allerede to dage senere indkaldtes til ekstraordinær generalforsamling, hvor der var valg af medlemmer og af repræsentant til centralforeningen: Visti Jørgensen.

Der var i første omgang ikke tilslutning til at søge statsanerkendelse, og medlemskabet af centralforeningen var heller ikke afhængig af denne, men allerede måneden efter afholdtes en ny generalforsamling, hvor det blev overdraget formanden at få sygekassen statsanerkendt. Om dette skete, er ikke noteret i protokollen. Alt forløb uden problemer indtil en sag fra 1895 angående overflytning af en husmand fra Grundfør-Spørring, hvor man tilbageviste en skrivelse fra inspektoratet, da kassen ikke anså sig som medlem af centralforeningen. Der kom dom i sagen i 1897, hvor kassens udmeldelse fandtes ugyldig, da den havde været mundtlig. Den var imidlertid noteret i centralforeningens protokol fire år tidligere, og derfor fastholdt bestyrelsen sit standpunkt. Der fulgte en strid om manglende betaling for medlemskab, som igen medførte en retslig afgørelse, hvor foreningen skulle betale 10 kr. og dermed kunne anse sig som udmeldt af centralforeningen.

Det fremgår, at man igen meldte sig ind i 1909 i forbindelse med en lægekonflikt, hvor foreningen herefter ikke ville garantere lægerne betaling for medlemmernes behandling. Overenskomst med lægerne var dengang ikke uden problemer, da forskellige læger havde forskellige takster for samme ydelser.

Konklusion

I Trige-Ølsted var det fem gårdmænd, der repræsenterede forskellige dele af lokalområdet og allerede i 1889 gik de sammen og dannede en sygeforening for de ubemidlede i deres eget sogn. De fem var: Jens Bæch og Jens Rasmussen fra Trige, Anders Andersen fra Pannerup, Niels Jensen fra Hæst og Jens Rasmussen fra Ølsted. Bønder, som alle havde fået andelsbevægelsens selvhjælpsprincip ind med modernismen, prøvede at føre denne tanke videre til de besiddelsesløse.

På den baggrund og på baggrund af den udvikling, som protokollerne fortæller om, må jeg konkludere, at Trige-Ølsted Sygeforening var en typisk repræsentant for den type arbejdskasser i landsognene, som bønder og skolelærere – med udgangspunkt i selvhjælpstanken – satte sig i spidsen for at få etableret. Det skete, fordi man ville hjælpe de fattige og lære dem at klare sig selv - og fordi de samme bønder var sognets skattegrundlag og derfor særligt interesserede i, at sognet ikke havde for mange, der skulle forsørges via sognets pengekasse.

Jeg må også konkludere, at frivilligt bestyrelsesarbejde dengang og nu ikke er så forskelligt i sit væsen. Økonomi- og samfundsforhold er meget forskellige, men problemstillingerne og samarbejdet omkring løsningen af dem er de samme. Det er jo i grunden pudsigt, når man tænker på, hvordan alting i øvrigt har ændret sig igennem de små 150 år, der er imellem os og den første bestyrelse i Trige-Ølsted Sygeforening.

Opfinderen Johan Poul Sørensen

Af: *Egon Jensen*

Ved landevejen i Tebstrup, lige ved Brugsen, står en mindesten, der kundgør, at Johan Poul Sørensen blev født i Tebstrup den 15. oktober 1861, og at det var ham, der opfandt den trådløse telegrafi i årene 1891-1896.

På et hus på modsatte side af landevejen - overfor Brugsen - er opsat en mindeplade, der beretter, at det var her, Joh. P. Sørensen blev født.

Ja, men var det ikke italieneren Marconi, der opfandt den trådløse kommunikation? Jo, han fik æren for det, og det blev indskrevet i historiens annaler, at det var Marconis bedrift, men det tilkommer Joh. P. Sørensen at være først med en anvendelig trådløs kommunikationsforbindelse.

De tidlige forsøg

Sørensen påbegyndte sine forsøg, mens han var ansat som tekniker ved marinen. Hans base var et lille skur på Refshaleøen, hvori han manøvrerede med sit grej. I første omgang var det forsøg med at transmittere morsetegn. På et tidspunkt prøvede han at indskyde en mikrofon i kredsløbet for at tjekke, om anlægget ud over at gengive

prikker og streger reagerede på tale. Det gjorde det!

Det så Sørensen straks på sin assistent, der befandt sig i en robåd ude på sundet. Assistenten roede i stor hast i land og med tegn på stor bestyrtelse forklarede han, at nu var apparatet også begyndt at tale.

I 1895 blev der foretaget forsøg i marinen regi med trådløs taleoverførsel over en strækning på ca. en km i Storebælt. Dette forsøg faldt heldigt ud, men skabte ikke nogen synderlig interesse eller opmærksomhed hos de maritime myndigheder.

Praktisk anvendelse

Efter talrige forsøg med trådløs telegrafi på Refshaleøen mens Joh. P. Sørensen var tekniker ved marinen, blev der efter opfinders anvisninger i 1896 etableret en trådløs

forbindelse fra havnen i Thyborøn og ud til redningsskibet ”Vestkysten”, der lå sejlklar på reden umiddelbart uden for havnen.

Opfinderen havde, forud for etableringen af anlægget i Thyborøn, forsøgt at få de teknisk sagkyndige instanser til at interessere sig for fænomenet, men uden større held.

Man mente ikke, at det kunne have nogen større værdi. Dog lykkedes det at få bevilget en mindre sum penge til at installere anlægget i Thyborøn.

Anlægget fungerede en tid, indtil redningsskibet måtte forhales til en anden position grundet tilsanding af havbunden. Der kunne ikke tildeles yderligere bevillinger til at foretage de nødvendige ændringer på anlægget, og dette blev derfor ikke anvendt mere.

Større interesse i udlandet

I udlandet derimod var der stor interesse for Sørensens arbejde. I Tyskland, England og USA blev der lavet forsøg på basis af hans

opfindelse. Disse forsøg førte ikke rigtig til noget positivt resultat

Kort tid efter kom italieneren Marconi på banen med sine forsøg. Hertil var der helt anderledes positiv opbakning og forståelse for mulighederne for udnyttelse af opfindelsen. Først og fremmest i marinekredse i de europæiske lande.

Marconi var næppe inspireret af Sørensens forsøg, men af en tysk fysiker ved navn Heinrich Hertz. Han havde deltaget i udviklingen af en teori om udbredelse af elektromagnetiske bølger.

Selv om Sørensens opfindsomhed og indsats ikke rigtigt blev taget alvorligt af tidens tekniske koryfæer, var det dog en tilfredsstillende for den miskendte opfinder at aflytte signalerne med sit primitive grej i skuret på Refshaleøen, da tyske marineenheder på et senere tidspunkt testede trådløs kommunikation i farvandet omkring Danmark,

Ligeledes var Sørensen med på en lytter, da Marconi prøvesendte signaler tværs over

Atlanterhavet, Sørensen undrede sig over, at hans modtager opfangede en mængde morsede "s"er. Senere fandt han ud af, at Marconi netop havde befattet sig med at telegrafere "s"er over Atlanten som test af sit udstyr.

Først så sent som i 1933 blev der nedsat en kommission bestående af Danmarks fremmeste teknikere, som skulle bedømme Sørensens tekniske indsats. De ydede Joh. P. Sørensen fuld oprejsning og udtalte deres fulde anerkendelse af opfinderens store pionerarbejde. Oveni denne anerkendelse tildelte H. M. Kongen opfinderen Ridderkorset. - Det luede svært!

Drengedrømmen

Hvem var nu denne Joh. P. Sørensen fra Tebstrup? Selv beretter han om sit begivenhedsrige liv i nogle selvbiografiske skildringer, som bestemt er spændende og undertiden hårrejsende dramatisk læsning. Nogen kakkellovnsdreng har han, ifølge egne beretninger, ikke været.

Hans lyst stod til søen. Johans far døde, da Johan var få år gammel, men faren, der var møllebygger og havde sejlet tidligere, havde fortalt om livet til søs.

Disse beretninger havde grundfældet sig i den lille drengs hukommelse og havde overbevist ham om, at livet på søen måtte være hans fremtidige mål.

Indtil konfirmationsalderen tjente han hos bønder på hjemegnen for at bidrage lidt til den skrantende økonomi i hjemmet, der havde mistet forsørgeren.

Lyst til landbruget havde han ikke, men drømmen om at komme til søs var bevaret.

Når der, om end sjældent, havde været mulighed for det, var Johan gået til Horsens og havde iagttaget livet på havnen, hvilket yderligere havde befordret hans lyst til søen.

Til søs

En dag gik han, efter moden overvejelse, til Horsens for at forhøre sig om muligheden for at skaffe sig hyre hos en skipper.

En bekendt af Johans far, (som han op-søgte) skaffede ham kontakt med en svensk skipper, der netop manglede en kokkedreng til en færd i Østersøen. Der var afrejse den følgende dag.

Johans ældre halvbrødre ønskede ham god tur og meddelte ham i øvrigt, at han ikke skulle komme rendende hjem igen, når han var blevet træt af at sejle, for de havde intet arbejde til ham. De fortsatte med farens møllebyggeri.

Det blev en hård tur med svenskeren, men lærerig. Der skulle kokkereres, hvilket Johan ikke havde meget begreb om. Han skulle også være stikirenddreng for de ældre sømænd. Søsygens kvaler måtte han gennemgå og være offer for de ældre søfolks ondsksfuldheder og drillierier.

Da skibet på et tidspunkt ankom til Lübeck, afmønstrede skipperen ham uden videre dikkedarer. En ret han havde ifølge svensk sølovgivning. Johans hyre blev udbetalt; den var mindre end fem kr. efter tre måneders sejlads.

Dog havde han ved et tidligere havne-anløb sendt 10 kr. hjem til sin mor. Resten havde hans "kammerater" brugt ved at skrive en del af deres brændevinsforbrug på kokkedrengens regning.

Johan havde udpræget dårlige erfaringer med sin første sørejse, men havde dog ikke tabt modet. Det måtte kunne gøres bedre.

Han fik nu hyre på en norsk skonnertbrig, der besejlede Nordatlanten og iblandt også Middelhavet. "Kaptajn Schönning tog sig smuk af mig og sørgede for, at jeg blev sømand", fortæller Joh. P. Sørensen.

"Besætningen var ordentlige mennesker, dygtige, brave og ærlige folk", beretter han.

Med denne skønnert, ”Sigurd” af Bergen, sejlede Johan en tid. Han fortæller om godt kammeratskab ombord, men også om hårdt arbejde, der skulle passes. De var på en særdeles barsk tur fra Cadix i Frankrig til Bergen.

Det forholdt sig således, at 11 både lå i havnen i Cadix, og alle skulle næsten samtidig nordover gennem Kanalen. Kun fire af skibene nåede frem til deres bestemmelsessted, erfarede man senere. Resten af skibene var forlist under storm undervejs i Den Biscayiske Bugt og på norgeskysten. Næsten to måneder havde det varet for ”Sigurd” at komme til Bergen.

Videre fortæller Joh. P. Sørensen om sin færd på søen. I storm og i magsvejr. Om et totalforlis med barken ”Rio Grande” på norgeskysten. Vinden havde spillet dem et puds og lokket barken for tæt på land. Nu var vinden sprunget, så båden ikke kunne komme fri af land.

På en time var barken slået til pindebrænde på et klippeskær, men det lykkedes for hele besætningen, med stor møje, at bjerge sig i land på skæret. Heldigvis observerede en fisker forliset og tilkaldte hjælp fra postbåden.

”Det skulle jo gå galt”, ytrede styrmanden, han havde set nogle rotter forlade skibet, inden de afsejlede fra Bergen.

På langfart

Johan havde dog ikke mistet modet ovenpå den tur. Med Barken ”Argo” gjorde han bl.a. en rejse til USA, hvorfra båden havde en last hvede med hjemover.

I julen på hjemrejsen blæste det op til en rasende storm over Atlanten, som nær havde bragt dem i fordærv. Lasten forskubede sig, og besætningen måtte skovle hvede både nat og dag, mens båden blev kastet rundt på det frådende hav.

Det lykkedes for dem med nød og næppe at bjerge skib, last og mandskab helskindet hjem.

Rejsen tog 11 døgn. Ingen havde tidligere gjort denne rejse på mindre end 13 døgn!

”Aldrig så jeg havet i voldsommere oprør end på denne rejse”, skriver Sørensen.

Nu havde Johan imidlertid trods alle strabadser fået lyst til langfartssejlad for alvor. Nu gik turen østover til kinakysten og Japan, hvorfra han også fortæller om dramatiske oplevelser på havet og med pirater og banditter af enhver afskygning både til lands og til vands; men også om spændende og skønne tildragelser i det fremmede.

At det prægtige skoleskib ”København” senere forliste ved juletid 1928 på det vilde frådende hav rundt Cap Horn, kunne Sørensen sagtens forestille sig med de mindelser, han havde derfra, skrev han.

Efter seks års sejlad på kinakysten besluttede Johan sig for at komme hjemover igen, nu var han ved at være mæt af sømandslivet. Nu havde han oplevet nok til at hamle op med sin fars beretninger fra livet på havet. Han fortæller, at det der knugede ham mest i de 10 år i koffardifarten var, at han kun fik brev hjemmefra tre gange.

”Det var hårdt, når vi anløb en havn i det fremmede, at der var brev til alle – undtagen mig”.

I marinens tjeneste

Ved hjemkomsten skyldte han militærtjenesten. Den blev, naturligt nok, forrettet ved marinen - også sammen med andre helbefarne søfolk fra koffardiskibene.

Straks ved ankomsten til marinen fik disse udmærkede søfolk at vide, at før de havde gennemgået Kongelige Danske Marines søfartsuddannelse, vidste de intet som helst om sejskibssejlad. ”Lad os nu se”, tænkte Johan ved sig selv.

Det viste sig da også senere, at når det virkelig gjaldt, var det de helbefarne, der tog den hårdeste tårn. De kunne klare mosten.

Sørensen beretter om en sejlads med træningsskibet "Ørnen", hvorpå de oplevede en storm over Nordsøen på vej til Edinburgh. De uerfarne eleverne styrede skibet det bedste, de havde lært, men da søerne nogle gang havde stået ind over båden og ryddet dækket for alt, hvad der ikke var forsvarligt surret, måtte kaptajnen alligevel krybe til korset og bede de helbefarne søfolk om at overtage roret. "At styre i bidevind er ikke så ligetil, men vi kunne dog holde dækket tørt", fortæller Sørensen.

Johan deltog i fregatten "Jylland"s sidste tjenesterejse, som gik til Vestindien.

Fregatten var under kommando af en galling af en kommandør, der heldigvis holdt sig mest for sig selv, men undertiden fik han koleriske anfald og jagede med folkene op og ned i masterne i én uendelighed i den stærke varme sydpå.

Det skete da også, at én af matroserne faldt ned og slog sig fordærvet og senere døde af sine kvæstelser.

Under denne sejlads gjorde de helbefarne søfolk sig også gunstigt bemærket i forhold til "de i Overgaden kunstigt udklækkede søfolk", som de værnepligtige uden sejlerfaring blev benævnt af de helbefarne.

I en storm over Atlanten knækkede mærsejlsråen - dog en "pind" der var 24 tommer tyk på midten er nævnt. Iflg. Sørensen knækkede den p.gr.a. forkert styring under sejلمانøvre. I løbet af tre timer havde de helbefarne fikset en ny rå. Det gav rosende omtale og brændevin hos skipper, fortæller Sørensen.

Mens Joh. P. Sørensen gjorde tjeneste i marinen, modtog han en del teknisk undervisning, dels i marinen dels på privat

basis. Denne gav ham titel af telegrafingeniør, i hvilken egenskab han deltog i en del opmålingsarbejde og installation af telegrafanlæg og andet teknisk grej hos marinen. Alt imens rumsterede han med sine forsøg i skuret på Refshaleøen med trådløs kommunikation.

Han opgav sin ansættelse ved marinen efter næsten 20 års tjeneste. Han var efterhånden misfornøjet med omgangsformen generelt og med alle de hensyn, der skulle tages for ikke at bringe kludder i hakkeordenen. Mange prægtige folk fra sin tid i marinen forblev dog Sørensens venner livet ud.

Joh. P. Sørensen lod sig videreuddanne ved tekniske højskoler i Berlin og Paris. Nu skulle han, som havde indset, at fremtiden var teknikken, skabe sig en fremtid i det civile liv.

Civile aktiviteter

Ved den tid var elektricitetens udbredelse med udnyttelse til lys og kraft lige i sin vorden. Sørensen indså, at her var et marked for en indsats, der kunne give ham et levebrød.

Han fik repræsentation for et tysk firma i elektriske artikler til elinstallationer. Med installationsartikler og rådgivning rejste han rundt i landet og besøgte selvbestaltede elinstallatører - cykelsmede, smedemestre og andre, der havde indset, at elektrificeringen var fremtiden, og som selv lærte udførte installationer i fabrikker, og i det omfang elværkerne blev oprettet, i private boliger.

Også fremsynede folk, der interesserede sig for opbygning af lokale elværker, kontaktede Sørensen, både som leverandør af materiel og som rådgiver.

Efterhånden oparbejdede Sørensen et ret stort firma med mange ansatte og med fru en som næstkommanderende på hjemmefronten.

Han befattede sig også i stor stil med installation af rørpostanlæg i København. I dette regi opnåede han flere patenter.

Første verdenskrig satte store hindringer i vejen for firmaets handel med tyske varer, men det lykkedes alligevel for Sørensen ved stor, men ikke altid behagelig, rejseaktivitet at opstøve tyske leverandører, så han kunne holde firmaet gående.

I Københavns Sydhavn blev der på aktionærbasis, og med Sørensen som heatmaster, bygget en kabelfabrik, der skulle imødekomme det store el-kabelforbrug, der nu var opstået. Sørensen var teknisk leder og adm. direktør. Fabrikken kom i god gænge, men efter en tid fik hovedaktionæren skubbet Sørensen ud på et sidespor, idet hovedaktionæren partout ville have et familiemedlem indsat på direktørposten.

Denne person var ifølge Sørensen en uduelig ødeland totalt blottet for al sund sans og forretningsindsigt. Aktierne faldt, og en tid senere gik fabrikken rabundus og blev overtaget af Nordisk Kabel og Trådfabrik.

Oprejsning

Af mange af Sørensens beretninger fremgår det mellem linierne, at han følte sig underkendt i de førende kredse. Selv hentyder han til, at han ikke rigtig blev accepteret, fordi han ikke var ”rigtig” ingeniørudannet, og ”kun” havde været underofficer i marinen og til dels selvlært. En fornemmelse han ofte stødte på, når han kom i forretningsmæssig kontakt med nogle af hans tidligere overordnede i marinen.

Denne fornemmelse bliver igen aktuel for ham i forbindelse med, at radiofonien blev almindelig udbredt. Radioteknikken var beskrevet i aktuelle fagblade, og diverse modtageapparater blev bygget af

lokale tekniske genier og andet godtfolk med opfinderkløe ud over landet, inden der kom rigtig gang i organiseret fabrikation af radioapparater.

I den forbindelse blev der i København i 20'erne og 30'erne afholdt diverse radioudstillinger og tekniske kongresser for interesserede.

Nogle bekendte pirkede til Sørensen og spurgte, om ikke der var noget med, at han havde gjort sig bemærket med nogle radioforsøg engang i sin ungdom. Skulle han ikke med på udstilling? ”Jo, men jeg blev ikke rigtig regnet for noget, det er 40 år siden, og nu kan det også være lige meget”, var svaret.

Kampgejsten kom imidlertid op i Sørensen igen, og han forhørte sig hos arrangørerne, om man var interesseret i hans gamle optegnelser og tegninger af hans anlæg i Thyborøn og andet teknisk vedrørende hans forsøg på Refshaleøen.

Han startede med at indsende en artikel til nogle fagblade, men de ville ikke optage noget fra Joh. P. Sørensens hånd.

Sørensen fandt hurtigt frem til, hvem der var ham imod og var ikke længe om at identificere, hvem der stod bag afvisningen: Ledende professorer på Polyteknisk Lærestanstalt.

Iflg. Sørensen havde professorerne den opfattelse, at når han ikke var uddannet hos dem, kunne han umuligt have fundet ud af noget væsentligt.

Med gode venners hjælp fik Sørensen dog kyndige folk til at gennemse sine tegninger og beskrivelser, og efter noget besvær og en del forviklinger endte det med, at materialet blev præsenteret på en udstilling. I første omgang blev hans materiale dog gemt bag en trappe på udstillingen, hvilket Sørensen jo, forståeligt nok, blev noget fortørnet over.

Han hentede materialet hjem og efterlod en seddel med besked om, at så kunne det også være lige meget.

Kort tid senere kom repræsentanter for udstillingen og bad om undskyldning, nu skulle de nok - o.s.v.

Materialet kom igen frem i lyset, og nu fik det en fremtrædende plads på en udstilling.

Omsider fik Sørensen anerkendelse for sit pionerarbejde – også fra ovennævnte professorer. Det hele endte med en festlighed, hvor Joh. P. Sørensen blev hyldet

og fik anerkendende ord og hyldest for sin tidlige indsats vedrørende trådløs kommunikation.

Det blev her slået fast, at Sørensens anlæg, som en tid var i drift i Thyborøn, var tidligere, end det Marconi førte sig frem med.

Omtalte professorer holdt lav profil, ”men strakte sig dog så vidt, at de ønskede mig tillykke”, fortæller Sørensen.

Senere kom det Sørensen for øre, at en af professorerne kort tid efter havde udtalt, at det arbejde han. Sørensen, havde udført intet havde at skaffe med den moderne radioteknik, der nu blev anvendt. Hertil kommenterede Sørensen:

”Selvfølgelig har det ikke det, der er jo gået 40 år siden. Det ville jo svare til, at H. C. Ørsted skulle have lavet en komplet tegning af H. C. Ørstedsværket, dagen efter, han opdagede elektromagnetismen”.

Hos kongen

Kort tid senere kom der en forespørgsel fra hoffet, hvorvidt Sørensen var villig til at modtage Ridderkorset som en erkendtlighed for sin indsats. Denne æresbevisning modtog han med stor glæde og takkede ydmygt majestæten for hæderen.

Kongen spurgte ud om Sørensens indsats og hans mange rejser rundt i verden, hvilket glædede Sørensen meget. Til sidst sagde majestæten: "Hvad med globusen?" "Jeg håber, den bliver i Danmark", svarede Sørensen.

Et sidespor

Hvad var nu det for en globus, majestæten hentydede til? Jo, Sørensen havde også beskæftiget sig med en underlig teori, der skulle være medvirkende til at begribe radiobølgernes udbredelse i rummet. Til sine forsøg havde Sørensen fremstillet en lille globus bestående af en overflade tilvirket af forskellige metaller.

Når han varmede på globen, kunne han få den til at rotere i et magnetfelt.

Dette fænomen, mente han, var analogt med de virkelige forhold for jordklodens vedkommende.

Når solen skinner på jorden, frembringes der i jordens indre kæmpestore elektriske strømme, som muligvis kan være medvirkende til at befordre radiobølgerne, mente Sørensen.

Denne teori vandt dog aldrig gehør nogetsteds - så vidt vides! Sørensen skriver, at et universitet i Kina ville undersøge fænomenet nærmere. Han var noget brøstholden over, at ingen danske instanser ville have med sagen at gøre.

I for Sørensen skrivende stund berettes, at globusen befinder sig på et teknisk museum i Stockholm.

Hædret på hjemegnen

Al den rosede omtale og oprejsning af Joh. P. Sørensens foretagsomhed nåede via aviserne og hans levnedbeskrivelser også til hans hjemsogn. Den lokale sognepræst i Ousted satte sig i spidsen for en skare, der ønskede at hædre Sørensen for hans

bedrifter med en mindesten i sin hjemby, Tebstrup.

Sørensen blev spurgt, om han ville komme tilstede og bivåne afsløringen af mindestenen en nærmere angivet dag, Sørensens fødselsdag, i efteråret 1934.

Det ville han gerne; han havde kun besøgt Tebstrup en enkelt gang, siden han rejste hjemmefra.

Han havde for øvrigt ved den lejlighed truffet sin kommende hustru i Skanderborg.

Sørensen fortæller, at han blev meget rørt over situationen ved afsløringen af mindestenen.

Her stod han nu og tænkte på den dag for mange år siden, da han som 15-årig traskede sydpå ad landevejen til Horsens - ud til et langt livs virke, strabadser og eventyr. Nu stod han her igen, musikken spillede, og over 200 mennesker hyldede ham med sangen: "Du Danske Mand af al din Magt".

Herefter til kaffe i forsamlingshuset og festmiddag i præstegården med festtaler til byens berømte søn.

Her i efteråret 1934 følte Sørensen sig ikke helt rask mere; helbredet skrantede. Hans kone og deres eneste søn var afgået ved døden, sønnen i en ung alder, og han følte sig af og til lidt trist til mode.

Langvarige sygehusophold havde han gennemlevet, men hvad der glædede ham meget var, at han nu omsider følte en anerkendelse af sit virke.

I 1947 afgik Joh. P. Sørensen ved døden.

Kilder:

Joh. P. Sørensen: 30 Aar på Søn

Samme: 30 Aar til Lands

Elektricitetens Historie og dens Mænd

Gamle Helligkilder i Østjylland

Af: Erland Skovbjerg

En helligkilde er en kilde, hvis vand i folketroen antages at have helbredende virkning, når man drikker det, eller bader i det. Helligkilderne er nogle af vore ældste kulturminde, og her i Norden har vi siden Oldtiden troet på kildevandets helbredende kraft og tyet til kilderne, når lidelser af enhver art, indvortes eller udvortes, har truet livet. Den største besøgstid er Sct. Hansaften, og uden tvivl er det et levn af oldtidens solhvervsfester. Alle naturens kræfter var stærkest på denne årstid, og på de lange, lune aftener har man drukket af vandet eller tvættet de svage lemmer eller udvortes lidelser med kildens friske vand.

Mange kilder i Østjylland havde dog den største søgning Valborgaften, den 30. april, men besøgene kunne finde sted til alle årets tider. I mange kilder er der gjort fund af flinteredskaber, og man har fundet ting fra bronzealderen og helt op til begyndelsen af 1900-tallet. Når folk havde besøgt kilden, ofrede de som tak et eller andet til kilden – fx nogle småmønter.

I hele landet har der været registreret 720 helligkilder. I Randers gamle amt var der

Hellig-kilden i Nimtofte Krat.

ca. 90 helligkilder. I Århus gamle amt ca. 70, og i Vejle gamle amt ca. 35.

I Nimtofte krat på Djursland ad Ryomgaardvej skulle der ifølge overleveringen være en helligkilde. Jeg har selv påvist, hvor den har været og har fået sat et skilt op ved kilden. Der er nu kun et fugtigt hul.

Lærer Nissen i Ramten undersøgte i 1890-erne helligkilder for Nationalmuseet, og i hans indberetning står der om kilden i Nimtofte krat: ” - - at så længe sagnet går tilbage, har kilden været besøgt, ikke alene Sct Hansaften, men søgt af syge

til alle årets tider." Det fortælles, at Ivar Rosenkrantz til Rosenholm, død 1745, ofte sad ved kilden sammen med sin gode ven pastor Rise i Nimtofte og drøftede religiøse og filosofiske spørgsmål samtidig med, at de drak af kildevandet. Da lærer Nissen, Ramten, besøgte stedet i 1893, viste man ham en flaske vand, som havde stået tæt tilproppet i 14 år. Vandet var friskt og meget klart. Man mente, at det skyldtes vandets store metalholdighed.

I Kirkegade i Mariager findes Sankt Peders Kilde. En anden helligkilde findes ved Vindblæs nær den gamle Randers-Hadsund jernbane. Her vælder kilden kraftigt i kanten af en dam dannet af afløbet. I 1890 fortalte en ældre kone til Evald Tang Kristensen, at kilden før i tiden var meget besøgt Sct. Hansaften. Den var især god for "gale øjne", udslet og sådan noget. Næste morgen kunne man finde potteskår, for der skulle tages vand med en ny potte hver gang.

Emils Kilde

Ved Strandvejen i Århus ligger Sankt Nicolaus' Kilde, og ved Lyngå i Sabro herred, Århus Amt, findes Emils Kilde. Her benyttes de omliggende ejendomme stadig kildens vand. Nissen-Ramten beretter i 1894 om et sagn, der fortæller, at der engang var vandmangel på egnen, og nøden var stor. Da drog tre hellige jomfruer ud i skoven og befalede, at man fældede et af skovens største træer. Da dette var sket, skar den ene af jomfruerne med sin kniv en ridse i stammen. Der sprudlede nu vand ud fra ridsen i træet, og det blev ved med at løbe.

Navnet Emils Kilde hidrører fra en gammel graver, der rensede kilden. Den gav 12.000 pottes i døgnet.

Evald Tang Kristensen fortæller, at mange valfartede til kilden, når de havde uheld på en eller anden måde. Var det et

Den hellige kilde i Marie Magdalene.

skabning, som fejlede noget, fik det vand fra kilden at drikke. Især Valborg Aften og Sct. Hans var de store besøgstider, og folk kom fra flere miles omkreds.

Efterlod en skilling

Ved Sporup i Gjern sogn, Århus Amt, findes en kilde, som udspringer ved foden af en gammel bronzealdergravhøj. Nissen-Ramten beretter, at kilden var meget besøgt af alle slags lidende indtil omkring 1850-60. De syge efterlod en skilling eller et stykke af den syges linned i den krukke, vandet var taget med. Vandet skulle tages stiltiende og efter solnedgang.

"Horsekilde" findes ved Træden i Tyrsting Herred, Århus Amt

Ikke langt fra kilden ligger en gammel gravhøj: "Horsehøj", hvor der så længe der kan huskes, er brændt bål Valborg aften, hvilken aften iflg. Nissen-Ramten tillige ansås for den bedste at besøge kilden. Her skulle man anvende træ- eller blikskåle, og de skulle efterlades ved kilden. Ejeren af gården fortalte, at i hans drengetid gik man ikke gerne gennem Horsedalen i mørke. Flere havde der mødt en hovedløs hest.

Sct. Anna Kilde, Rårup Sogn, Vejle Amt. Kilden findes i en eng i nærheden af kirke-

gården og bruges i dag som drikkevand for ungkreaturer. Kilden er som kirken viet Sct. Anna og havde stor søgning til Sct. Hans og natten før Sct. Annadag (26. juli). Der berettes om mirakler og undere ved kilden.

Bandt to okser sammen

Tegneren Abildgård besøgte i 1771 Rårup og skriver i sin dagbog, at der på Åstrup Mark fandtes nogle store sten ordnet i en firkant. Her skulle kirken efter et gammelt sagn have været opført, men alt hvad man byggede om dagen, blev revet ned om natten. Bymændene fik så det råd, at binde to okser sammen, og hvor de om natten lagde sig til hvile, skulle man bygge kirken. Og det lykkedes da også at opføre den her.

”Horsenskilden” i Thyrsted, Vejle Amt. I en engstrækning i nærheden af Høeg-Guldbergsgade udspringer kilden og fortsætter som en bæk, der løber under Bollerstien og til fjorden. Nissen-Ramten meddeler, at kilden i Middelalderen søgtes af spedalske, øjensvage og børn, der led af engelsk syge. De syge kom ikke selv til kilden. Vandet, der hentes, skulle tages og bæres stiltiende. Det skulle ind i huset ad bagdøren, og det korstegnedes af den lidende, inden det anvendtes. Mange stedkendte folk erindrede endnu i 1895 denne brug af vandet.

I Løvenholmskovene på Djursland boede i 1940’erne en eneboerske, der hed Andrea. Engang havde hun være ude for en slags røveri. For at beskytte sig i fremtiden havde hun taget en sølvske og var gået ud i skoven til brønden ”Mads Konges Kjæll” og kastet sølvskéen i brønden.

Andrea var en person, som jeg har kendt, så det er jo ikke så længe siden, at det med at ofre til en kilde eller brønd har været brugt.

Var der noget særligt ved vandet? Er der noget om snakken? I nogle tilfælde måske - ja.

Flere kilder er jernholdige, og i nogle er der konstateret indhold af radium, kalk og kulsyre. På Sjælland er der en kilde, der indeholder brom, som skulle være virksom mod betændelser.

Altså, vandet har indeholdt forskellige mineraler, og sammenlignet med det stillestående brøndvand på gårdene for et par hundrede år siden er vandet fra kildevældet friskt og rent og kan således sammen med lidt overtro have haft en lindrende virkning.

Litteratur

”Danske Helligkilder og Lægedomskilder”, 1984. Sigfred Svane.

”Danmarks Helligkilder”, 1926. August F. Schmidt.

Addit Skole

en landsbyskole 1860-1964

Af: Jens Peter Randsløv Boes

*I*anledning af, at det er 150 år siden Addit Skole blev bygget, vil jeg i det følgende skildre noget om skolens historie, lærerkredsen gennem dens 104 år samt give et indtryk af en landsbyskoles hverdag og lærerens liv i en landsby. De østjyske landsbyskoleres æra sluttede med skolereformen i 1958, der blev iværksat 1. august 1959 med "Den blå betænkning". Ved "guldkonfirmandtræf" i Sdr. Vissing i april 2007 og marts 2008 mødte jeg elever fra min tid som lærer i Addit skole 1955-60. De har yderligere stimuleret mig til at skrive nogle erindringer fra landsbyskolen.

Forhistorien

Landsbyskolen har haft en central plads i landsbysamfundet, lige siden man begyndte at gøre skolen til et alment gode for alle børn., Men den blev også bevidst ordnet på en sådan måde, at især de ældste børn kunne bidrage med en betydelig arbejdsindsats ved landbruget.

Sdr. Vissing sogn kom i 16-1700tallet under Skanderborg Rytterdistrikt, derfor blev der som i alle rytterdistrikter i 1721 oprettet en rytterskole i Sdr. Vissing for hele sognet, hvortil også børnene fra Addit og

Addit skolegård, marts 1956, med indgang og entré til venstre og skolestue bag de fire vinduer til højre. Der leges "Fisker".

Vissingkloster skulle gå. Det passede ikke bønderne, for den lange skolevej tog tid fra arbejdet. Private skoleholdere forsøgte uden synderligt held at holde skole i Addit omkring 1800.

Man blev mere og mere opsat på at få egen skole i Addit. Skoleforordningen af 1814 vækkede optimismen og en opfølgende forordning af 1824 bestemte, at der ud over hovedskolen i ethvert sogn kunne opføres biskoler under hensyntagen til børnetal og afstand til hovedskolen. Efter årevis snak førte bestræbelserne endelig til, at der i 1852 blev indgivet andragende til skoledirektionen om at få en offentlig skole for de 7-14 årige børn i Addit. Først otte år efter kom tilladelsen, så der i 1860 kunne

Luftfoto af Addit By i juli 1957. Skolen ligger midt i billedet bagest mod nord med en gruppe træer bagved.

bygges et grundmuret, gulkalket og tegltækket hus med skolestue mod syd og lærerlejlighed mod nord samt to udhuse, et til brænde, vaskehus med gruekedel og diverse redskaber og et til das og tisserende. Toilet med vandskyl og håndvask kom først til på min opfordring i 1956.

Elevtallet var fra skolens start til 1928 omkring 50, hvorefter det faldt og nåede bunden med 26 i 1945. Så fulgte som en af følgerne af 2. verdenskrig en markant stigning, der toppede i skoleåret 1957-58 med 66 elever. Derefter faldt tallet til 46 i 1960 og endte med under 30 i 1964.

Landsbyskolens ordning i det østjyske

Skolen blev indrettet efter den landsbyskoleordning fra 1814, der især kom til at gælde for landdistrikter i Østjylland. (Det skal lige nævnes, at landsbyskoleordningen

i det vestjyske var langt mindre omfattende). I Addit kom skolen til at fungere til 1964 heraf de 99 år som toklasset skole, med en enelærer til at undervise både "store klasse" for 4.-7. klassetrin og "lille klasse" for 1.-3. klassetrin. Skoleåret gik fra april til april med et sommerhalvår fra 1. april til 1. oktober, hvor eleverne i "store klasse" gik de første fem formiddage i ugen kl. 8-12 og "lille klasse" kl. 13-16 samt lørdag kl. 8-12. Vinterhalvåret gik fra 1. oktober til 1. april med skolegang hver anden dag, "store klasse" mandag, onsdag og fredag kl. 8-15 og "lille klasse" tirsdag, torsdag og lørdag kl. 8-15 med en times middagspause. Ordningen tog hensyn til landbruget, og sommerferien blev lagt mellem ca. 10. juli til 15 august, så børnene kunne hjælpe til med hø- og en del af kornhøsten.

Undervisningens indhold svarede ret nøje til "Den store Skolekommissions" bestem-

melser fra 1814 med de tre dominerende fag dansk, regning og bibelhistorie, samt danmarkshistorie, geografi og sang hver med en time om ugen.

Der var ikke gymnastik, men på kommissionens anbefaling blev der i skolegården rejst bomme og ribber af træ, som eleverne frit kunne bruge. Disse redskaber var i tidens løb udsat for vejr og vind, så træværket rådned. Trods reparationer og delvis fornyelse hændte det, at der blev forbud mod at bruge remedierne, som ofte helt forsvandt fra skolegårdene. I Addit var de borte i 1955.

I skolens sidste 5 år var den treklasset med to lærere, for at klare undervisningen i de nytilkomne fag fysik, engelsk, tysk og biologi, og skoleårene gik dermed fra august til august.

Landsbyskolens metoder i 1940-50'erne

Eleverne havde bøger til skriftlig dansk, regning, bibelhistorie, danmarkshistorie og skønskrivning samt en sangbog.

Skriftlig dansk bestod af diktat, genfortælling og afskrivning samt skrivning i særlige skrivebøger med forskrifter. Sjældent blev der skrevet stile, men entusiastiske lærere fik alligevel de kvikke elever til at skrive små mesterværker af historier. Endnu i begyndelsen af 1940'erne anvendtes skifertavler og grifler til skrivarbejdet, derefter indførtes uglittede kladdehefter og glittede hefter til renskrift med pen og blæk.

Mundtlig dansk bestod af læsning, hvor de yngste elever fik små læsestykker for i "Ole Bole ABC" eller "Myrebogen" til hjemmetræning og overhøring den følgende dag. De større elever højtlyste på skift et stykke i de fælles læsebøger med udvalgte tekster fra litteraturen, eventyr, historie, myter og sagaer. Denne fælles læseform, hvor

alle fulgtes ad, gled ud i 1950'erne til fordel for friere læsning, hvor hver elev selvstændigt valgte bøger at læse og evt. fortalte om det læste eller arbejdede med læsesystemer, der indeholdt opgaver som f. eks. i "Læs og forstå". Det mundtlige sprog blev i øvrigt trænet ved samtaler og overhøringer.

Regning gennemførtes dels som individuel regning, hvor hver elev regnede fremad i bøgerne efter evner i eget tempo, og dels som fælles hovedregning med tabeller og regneregler.

Læreren fortalte bibelhistorie og danmarkshistorie for eleverne, hvorefter de som hjemmearbejde kunne læse på det fortalte i deres elevbøger. Dagen efter genfortalte eleverne lektierne så godt som muligt, men blev genfortællingen ikke fundet tilfredsstillende, kunne der vanke en eftersidning. Det samme gjaldt salmevers, hvor eleverne skulle lære et eller to vers af en salme udenad til overhøring i bibelhistorietimerne.

Skolens udvikling og Grundtvigs skoletanker førte omkring 1900 til mere fortælling og samtale end overhøring. Et nyt fag anskuelsesundervisning, der var samtale med eleverne om samfunds- og naturbillede på store plancher, understøttede denne proces med henblik på at fremme elevernes opmærksomhed, tænkning og engagement i undervisningen. På samme tid indførtes håndarbejde for pigerne i sommerhalvåret en dag om ugen kl. 7-9.

Min ankomst til Addit skole

Efter lærereksamen fra Gedved Seminarium 1953 blev jeg vikar i Voerladegård skole i tre måneder, inden jeg aftjente min værnepligt ved telegraftropperne i Århus fra november. Pastor Lars Leth Balslev overværede som skolekommissionsformand min undervisning dér og blev p. g. a. lærer-

manglen vikar efter mig ind til juleferien. Fra januar 1954 blev han vikar i Addit.

Engang jeg var hjemme på orlov, spurgte min far Anders Boes, der var sognerådsformand i Sdr. Vissing-Voerladegård kommune 1950-70, om ikke jeg kunne tænke mig at blive lærer i Addit. Jeg besøgte derfor som sergent Addit skole en dag i juleferien 1954-55. Den så både interessant og overskuelig ud, så jeg gav tilsagn. Jeg blev kort efter løjtnant af reserven og tjente i Århus hos en chef, der interesserede sig meget for mine planer og derfor skaffede mig en uges ekstra frihed, så jeg kunne få tid til at forberede min ankomst til Addit skole i slutningen af oktober 1955.

I den uge fik jeg mig indrettet i to små værelser: et kontor med direkte adgang til skolestuen og et lille rum som kombineret stue og soverum opvarmet med en kamin.

Pastor Balslev fortalte mig lidt om skolens elever og føjede til: "Hvis der er noget, du ikke kan finde ud af, så kan du spørge Ebba, hun er en stor, fornuftig pige i ældste årgang." Men jeg ville dengang selv finde ud af forholdene og skulle bestemt ikke have hjælp af andre! (Godt fire år og fire måneder senere blev jeg gift med Ebba, og vi har lige fejret guldbryllup.)

Lærerens opgaver var på den tid ikke blot at passe undervisningen, men også at sørge for, at der var en varm skolestue kl. 8, så jeg måtte op kl. 6 for at tænde op og fyre i skolestuens store tromlekakkelovn. Det blev en god vane at få fyringen velforberedt, alligevel hændte det et par gange, at jeg sov over, så den første time blev en kølig oplevelse.

Skoledagene begyndte med morgensang: to salmer og fadervor. Som regel fulgte derpå regning eller dansk med forskellige arbejder, mens jeg placerede fortællefagene sidst på dagen. Vi var dus med hinanden, for jeg havde selv i min skoletid været

dus med både mine lærere og præsten. Et par ældre mennesker i byen tiltalte mig i begyndelsen med De, men det gik snart over. Frikvartererne var til leg i skolegården, hvor jeg også deltog i de forskellige tagfatlege eller sneboldkampe om vinteren. Det gav et nært samvær med eleverne.

I den forbindelse havde jeg en varm sommerdag en morsom oplevelse, da skolen fik besøg af amtsskolekonsulent A. Hald fra Gedved. Han så sig lidt om i skolegården og styrede sine skridt hen mod den tilsyne-

Addit Skole set fra øst på Dybbøldagen den 18. april 1957 i sne. Bag de tre nærmeste vinduer var skolestuen. De to næste var kontor. De sidste fire var privatbolig, men skolestue 1959-64, da skolen blev treklasset. Fjernest brænde- og vaskerum med gruekedel.

ladende største elev i den legende flok og spurgte om, hvor han kunne træffe læreren. Jeg måtte så bekende, at det var mig, som jeg stod der klædt i korte bukser og sommerskjorte. Det lo han hjerteligt over og deltog med sit venlige væsen engageret i resten af dagens undervisning med både de store og de små. Han blev meget optaget af mit kort over skoledistriktet, mine bibelske oversigtstegninger og landkort og de historiske og naturvidenskabelige hæfter, som jeg privat abonnerede på og lagde frem til elevernes frie brug og læsning. Mest forundret var han over mine hjemmelavede specialpædagogiske hjælpemidler, bl.a. stoveæsker ordnet efter lydmetoden.

Eleverne måtte naturligvis arbejde meget selvstændigt, når der var 3-4 årgange i sam-

me klasse. For at opmuntre eleverne gav jeg dem mærkater som belønning for deres flid i dansk og regning. Det gav de fleste elever endnu mere lyst til at arbejde og træne, selv om det næppe er velset pædagogik hverken i datidens eller nutidens skole. Det var imponerende, hvad de flittige elever kunne præstere ad frivillighedens vej med udsigt til et mærkat

Elevtallet i "store" klasse varierede indtil 1959 mellem 39 og 28, mens det i "lille" klasse med tre klassetrin svingede mellem 28 og 21. Et år 1957-58 var jeg alene om 66 elever. I nutidens skoler ville det kræve 6-7 lærere. Der kunne have været endnu flere elever i "store klasse", men jeg ville gerne bringe de mest boglige elever videre i skoleforløbet ved at anbefale dem optagelse på den private realskole i Brødstrup efter 5. klassetrin eller på præliminærkursus "Kornmod" i Silkeborg efter de 7 års obligatoriske undervisningspligt. Tidligere kom kun én enkelt elev om året på realskole herfra, men i de tre år 1956-58 blev det til 11 elever. I 1958 og 59 kom 6 elever på "Kornmod". Fra 1. august 1959 skulle eleverne efter den nye skolelov forblive sammen til og med 7. klasse.

Ved min ankomst til skolen var der 12 ud af de 32 elever i "store" klasse, der havde utilstrækkelige læse- og skrivefærdigheder, derfor gav jeg mig straks i kast med at tage en supplerende speciallæreruddannelse, så jeg kunne inspirere de bogligt svage elever til at udvikle deres danskfærdigheder. Det hjalp de fleste af eleverne, og med min nyerhvervede viden kunne jeg med mine hjemmelavede hjælpemidler også inspirere de nye elever i første klasse, så de undgik de nederlag, der næsten altid følger med læse- og skrivevanskeligheder.

Min grundide om skolens undervisning er, at den skal bygge på et åbent tillidsfor-

hold mellem lærer og elever, hvor læreren må være den opmærksomme, venlige og hjælpsomme med plads til humor. Derfor indførte jeg friere arbejdsformer, hvor eleverne kunne arbejde sammen to og to både i regning og i de friere skriftlige opgaver. Selvvalgte opgaver kunne føre til fine præstationer, når læreren havde mod til at give eleverne større ansvar.

Addit ligger i en naturskøn egn med mange muligheder, derfor gav jeg plads for biologi. Det blev i praksis til undersøgelse af plantevæksten på markante steder i skoven, på engene neden for "Russibæk", på bronzealderhøjen "Kongehøj" og på det lidt mystiske sted i Addit skov kaldet "Kirkegården", der dækkede over ca. 30 ha oldtidsagre.

Lokalhistorien inddrog jeg med eleverne ved besøg på Gudenåmuseet, Øm kloster-ruin og flygtningekirkegården, som endnu eksisterede, hvor flygtningelejren havde været i 1945-49. Desuden var "store klasse" på ugelange ture til København, Sønderborg, Århus og Mols samt Bornholm. På disse ture deltog som reservelærere en af mine søstre og Ebba for at sove sammen med pigerne, så vi kunne overholde de stedlige reglemlenter. "Lille klasse" var på daglange udflugter til bl.a. Vejleegnen, Jelling, Blichereggen med Thorning, Lysgård og Hald samt Viborg med domkirken.

Glimt af oplevelser fra skolestuen

Om morgenen den første november 1955 kom jeg med violinen under armen ind i skolestuen til over 30 nysgerrige børn, der lidt småsludrende halvt sovende stod ved deres borde og så deres nye lærer an. Mit "godmorgen" blev tøvende besvaret, så jeg spurgte dem, om de var trætte. Intet svar. Så måtte de lære at ranke ryggen og stå pænt ved bordene, inden vi tog fat på "Den sig-

nede dag”, fadervor og ”I østen stiger solen op”. Det var lidt af en opvågner for dem. De havde i knap to år haft pastor Balslev som vikar, og ham havde de været meget glade for, ikke mindst på grund af hans evne som fortæller. Nu måtte de have både deres lærebøger og tabeller frem. ”Der er ikke noget arbejde i drengene mere,” sagde en af gårdmændene, ”for nu render de med den store tabel i baglommen!”

Den lidt faste stemning, jeg lagde for dagen ved min ankomst til Addit, skyldtes et rygte om, at nogle elever havde mobbet en tidligere lærer. Men snart erfarede jeg, at de elever, det vedrørte, for længst var ude af skolen. De elever, jeg havde i Addit, var alle ivrige, omgængelige og lydhøre, og vi fik for de flestes vedkommende et fortræffeligt forhold til hinanden.

Det store, gamle og ophøjede kateder fik jeg snart sat ud til fordel for et lille bord, så jeg fysisk var på niveau med eleverne.

To af de dygtigste piger havde en dag besluttet, at de ikke ville svare så hurtigt, som de plejede ved min overhøring af gangetabellerne. Eleverne fik ellers lov at gå hjem, lige så snart de havde svaret rigtigt. Den dag stod de tilbage som de sidste, så jeg spurgte dem: ”Hvorfor ville I ikke svare i dag?” Deres svar var: ”Vi ville se, hvad der skete med dem, der blev sidst!” Så kunne vi ikke andet end le. (Den ene af dem var Ebba!)

En anden dag var det en dreng, der var sidst. Han sagde: ”Du kan lige så godt lade være med at lære mig tabellerne, for hjemme ved os har vi regnemaskiner!” Det har vi siden moret os meget over. Han blev som voksen en dygtig, afholdt og fortræffelig leder af et stort tømrerfirma.

En af de store 14 årige drenge kom en dag ind på kontoret og sagde lettere forurettet: ”Jeg er altså gal på dig, lærer Boes,

for...!” Ja, hvad var han vred over? Det har jeg for længst glemt, men tanken for straks gennem mit hoved, at drengen kunne have ret i sin kritik, og jeg husker, at vi let løste det lille problem til alles tilfredshed, for en lærer kan også lære af sine elever.

En dag fortalte jeg i ”lille klasse” historien om Abraham, der skulle ofre Isak på Moria bjerg. Måske fortalte jeg den lidt dramatisk, for da Abraham hævdede kniven, afbrød en af de små piger min fortælling med et udbrud: ”Det kan Gud ikke være bekendt!” Og det kunne han jo heller ikke, så det blev en meget forløsende samtale, vi fik på dette grundlag.

Hvert efterår var det blevet skik, at der en eftermiddag i oktober var udstilling af pigernes håndarbejder i skolestuen. Dertil føjede jeg drengenes biologiske arbejder, og der kom hvert år mange besøgende. Om aftenen holdt jeg sammen med eleverne en forældresammenkomst i forsamlingshuset med sang, underholdning, lysbilleder og oplæsning af nogle elevers frie stile.

Hvert forår ventede vi frugtblomsternes væld i Addithus æbleplantager og rododendronernes flor oftest i slutningen af maj. Det var signal til, at ”lille klasse” kom på skovtur til den dybe, lidt skumle og fantasibefordrende kilde ”Russibæk”. Så syntes eleverne, at det var forår og sommer,.

I foråret 1958 udbrød a-influenzaen i Addit. I en måned var halvdelen af eleverne på skift syge. Det fik mig til at indrette skolestuen på en helt anden måde end i de tre rækker to mandsborde. Vi satte bordene sammen til enten et stort fællesbord eller til 3-4 mands grupper. Så fik eleverne lov at vælge et arbejde, de gerne ville give sig i kast med. Det blev til historier, skuespil, landkort og andre finurlige opgaver i en meget åben atmosfære.

På grundlag af den kendte viden om Egtvedpigen skrev jeg en historisk fortælling i en blanding af fakta og fiktion. Den fortalte jeg en dag for ”store klasse”. Til min store overraskelse var der nærmest dødstille under min fortælling. Bagefter var der en spørgelyst ud over det normale. Da gik det for alvor op for mig, hvad den levende fortælling betyder for elevernes interesser.

For at stimulere eleverne til at huske noget af Danmarkshistorien lavede jeg æsker med stikordskort til hændelserne under de enkelte konger. Det gjorde, at overhøringen ikke blot blev huskestof, men også en slags hjælp til genkendelse og samtale.

For at fremme kendskabet til gangetabellerne lavede jeg et tabelspil. Store firkanter med tabellens 100 felter. Dertil løse papstykker med alle tabeltal. Nu kunne eleverne to og to kappes om, hvem der hurtigst kunne lægge tabeltallene på deres rigtige pladser på paptavlerne. Det blev en morsom konkurrence, som endda også med iver blev brugt af aftenskolens elever. Megen tid til overhøring blev sparet på den måde, og tabellerne blev mere overkommelige at lære udenad, fordi de opdagede, at der jo ikke er 100 forskellige tal i de små tabeller.

Glimt fra skolen i forandring

I 1956 afholdtes den første landsdækkende boguge i oktober med udstillinger af bøger på biblioteker og hos boghandlere for at fremme læselysten hos børnene. Jeg benyttede lejligheden til at få en aftale med boghandleren i Brædstrup om at låne de godt 300 udstillede bøger i en måned. Det blev til en rigtig læsetid og en god træning af elevernes læseevner.

Ud over det faste skoleskema fik jeg etableret frivillig undervisning i engelsk

for interesserede elever, før dette fag blev obligatorisk i 1959. En flok piger fik jeg lært lidt blokfløjtespil. I fritiden øvede vi tillige discipliner til skoleidrætsmærket, men vi manglede faciliteter til gymnastik. Vi forsøgte en kort tid at have skolegymnastik i forsamlingshuset, men der var for koldt og ingen bademuligheder. Alle disse opgaver var morsomme og inspirerende at arbejde med.

Forældrene mødte jeg i min færden dagligt rundt i landsbyen, så det var en overraskelse for dem, at jeg i maj 1957 indbød dem til skolens og i øvrigt Sdr. Vissing-Voerladegård kommunes første forældremøde i skolestuen for at fortælle om skolens arbejde. Forældrene mente, at det var unødvendigt med sådanne møder, for ”det gik jo godt, og børnene var glade for at gå i skole.” Alligevel mødte de talstærkt op til de hyggelige majaftener, hvor vi fik væsentlige samtaler om elevernes skolegang, undervisning, fritid og fremtid på baggrund af den skolelov, der da var på vej, og som blev meget diskuteret i medierne.

Tre af de elever, der dette forår kunne gå ud af skolen efter deres 7 undervisningspligtige år, spurgte mig, om de måtte få et ekstra frivilligt 8. skoleår. Jeg var overrasket, men meget bevidst om, at fremtiden krævede mere uddannelse, så efter samtaler med forældrene lod jeg dem fortsætte, selv om der ville blive 39 elever i ”store” klasse” (4.-8. årgang). Vi aftalte, at de måtte påtage sig en del selvstændige opgaver i regning og dansk under min vejledning, for med så mange elever i klassen ville der være begrænset tid til dem. Drengene valgte at skrive om kapløbet til Sydpolen i det geofysiske år 1957-58; mens pigen skrev opgave om Tibets særlige kultur i hovedstaden Lhasa og slottet Potala netop i den tid, hvor Dalai Lama måtte flygte fra Tibet.

Det blev meget flotte opgaver.

Disse tre og tre andre konfirmerede elever, der trods gode evner ikke var kommet på realskole i Brædstrup, foreslog jeg at tage et præliminærkursus på "Kornmod" skole i Silkeborg. Efter deres indmeldelse og et vejledende besøg på "Kornmod" i april 1958 kom de 1. majaften højstemte og grinende op til mig i skolen og sagde i deres overstadighed: "Vi føler os højt hævet over dig, når vi nu kommer på "Kornmod"!" Og sådan må det være, når ens elever går videre med deres uddannelse og deres stolte selvstændighed.

I marts 1957 havde jeg nogle timer på Gedved seminarium for en flok seminarister om min specialundervisning, som var rygtedes dertil via amtsskolekonsulent A. Hald. Det førte til, at jeg modtog min første praktikant fra Gedved seminarium, min søster Estrid, som siden fik sin start som lærer i Addit sammen med mig, da skolen blev treklasset i 1959. De følgende år havde jeg flere praktikander fra Gedved og Th. Langs seminarier til stor gensidig inspiration.

Omkring 1950 fik kommunens 6 skoler et fælles filmapparat, der ved hjælp af mejeriets mælkeruter blev transporteret fra skole til skole med de af lærerne forud bestilte film fra Statens Filmcentral. Det var de fleste elevers første møde med levende billeder og indledningen til skolens nye teknologi.

Elevinitiativer

Flere af de ældste elever kom ofte på besøg med forslag om nye aktiviteter både i skolen og i fritiden, og det medførte, at de arrangerede sporlege i Addit skov for deres kammerater, at de færdiggjorde højde- og længdespringsgrave til træning med henblik på at erhverve idrætsmærker, som var noget helt nyt for dem, og at de energisk ryd-

dede sten og planerede en ny håndboldbane på landsbyens fællesjord ved gadekæret. Hidtil havde vi spillet håndbold to aftener om ugen på en midlertidig bane, som vi generøst havde fået lov til at anlægge på de navnkundige "Brødrene Boes" græsmark lige ved gadekæret. Ved midsommertide 1957 afholdtes det første sportsstævne på den nye håndboldbane, og på billeder kan det ses, at næsten alle beboere sammen med gæster udefra var tilskuere til de varme håndboldkampe på denne lyse solskinsdag. Overskuddet ved det efterfølgende bal gav os mulighed for at købe flere håndbolde til træningen; vi havde ellers kun haft én bold! Addit gymnastikforening havde ved sportsstævner og fester fået så meget overskud, at man besluttede at etablere gadelys i Addit med et beskedent kommunalt tilskud i løbet af efteråret.

I sommerferien var jeg som officer af reserven indkaldt, men på en orlov til Addit midt i ferien kom en af de meget engagerede håndboldpiger susende op i skolen og fremviste ivrigt glad en blank skinnende faneplade, som det dygtige og selvstændige pighåndboldhold havde vundet ved et sommerstævne i Sdr. Vissing.

Det blev helt naturligt, at piger eller drenge enkeltvis eller sammen dukkede op efter skoletid eller om aftenen for at få en lille snak om et eller andet, der rørte sig i dem i forbindelse med skolen eller puberteten. Det lærte mig meget om at være åben og opmærksom som lærer, også når de var utilfredse med et eller andet i en blanding af forurettelse og iver, for det var jo egentlig en forventning om, at vi i fællesskab kunne gøre det bedre. Mellem elever opstår altid større eller mindre intriger, som ofte må løses eller stoppes af læreren, så de ikke udvikler sig til alvorlige uvenskaber. Drengenes mellemværender var som regel lette at

gennemskue og få afsluttet, mens pigernes kunne være ret finurlige og intrigante ofte byggende på misundelse, så der måtte en god snak til, når nogle havde fundet ud af, at den dygtige pige i klassen efter deres mening altid ville ”kloge sig”.

Et år aftalte vi at mødes kl. 3 pinsedag for at se solen danse! Den morgen lå der en flortåget tåge ud over Addit skov, da vi nåede op på Møgelbjerg. Der var ingen synlig sol, men der var fugle og dyr på vor vandring ned gennem skoven. Det blev en herlig tur, som mange husker endnu.

Eksamen og konfirmation

I marts måned gennemførtes årets eksamen i skolen med skolekommissionens overhøring af udvalgte emner i bibelhistorie og danmarkshistorie samt højtlesning af alle elever, mens opgaver i dansk, regning og skrivning var klaret dagen før. Resultaterne fra disse prøver blev fremlagt og vurderet i formiddagens pauser. Mellem de to eksaminer – ”store klasse” om formiddagen og ”lille klasse” om eftermiddagen - forventedes det, at skolekommissionen blev bispist på skolelærers regning og endda med kaffe, kager og cigarer efter endt eksamen! Det var tider!

Konfirmationen i Sdr. Vissing kirke af elever i 7. klasse var en festdag med alle i det fineste tøj, og pastor Lars Leth Balslev var i sit hjerteligste humør. Det første år var jeg inviteret til Ebbas konfirmationsfest, men da vidste jeg ikke, at hun skulle blive min kone! De følgende år modtog jeg flere indbydelser, så jeg på salomonisk vis fordelte mig til de første tre indbydere kl. 12, 16 og 19. Ved de øvrige elever deltog jeg i de såkaldte eftergilder.

Opgaver uden for skoletiden

En aktiv landsbylærers arbejde var dengang

ikke begrænset til skolen. Efter opfordring tog jeg initiativ til en studiekreds om skolens udvikling på grundlag af en nyudkommen lille bog af minister Julius Bomholt, men studiekredsen fik en kort levetid i november 1955 og var nok mest baseret på at få set den nye ”degn” an.

Inden en uge efter min ankomst havde jeg også fået etableret aftenskole i dansk, regning og litteratur, og der var hvert af de følgende år 15-20 voksne deltagere. Min sidste vinter i Addit 1959-60 blev aftenundervisningen henlagt til Sdr. Vissing skole, da de fleste deltagere kom derfra, og al transport foregik på den tid pr. cykel. To vintre havde jeg tillige en flok unge på et aftenskolehold i engelsk.

En af gårdmændene ville straks have mig til at være formand for gymnastikforeningen, men det afviste jeg, for han havde flere års kontakt og kendskab til de unge på egen. I stedet blev jeg kasserer og var dertil håndboldtræner både i Addit og Sdr. Vissing om sommeren og gymnastikleder i Sdr. Vissing om vinteren. Der var stor tilslutning til alle initiativer, og de årlige sportsstævner på den nyanlagte håndboldbane ved gadekæret blev landsbyens tilløbsstykke ligesom vinterens dilettantforestilling. Dertil kom de faste årstidsbestemte begivenheder, som læreren naturligt deltog i og til dels styrede forløbet af: juletræsfest, fastelavnsfest og høstfest for børnene i forsamlingshuset.

Brædstrupegnens lærerkredsens formand Karl Gundhøj besøgte mig få dage efter min ankomst og sagde, at jeg skulle være foreningens kasserer. Og det blev jeg, mens Gundhøj med stor energi og entusiasme sørgede for, at der blev afholdt inspirerende pædagogiske møder, foredrag og udflugter for kredsens lærere.

En af landsbylærers frivillige og ubetalte opgaver var at forestå bogudlån

fra sognebibliotekets skab i det ene hjørne af skolestuen. Bogsamlingen blev fornyet med regelmæssige mellemrum ved besøg af Silkeborg biblioteks bogbus, ledet af Poul Skov, der senere blev bibliotekets leder. Det gav en nær kontakt og fortrolige samtaler med mange læseivrige beboere.

I 1959 arrangerede jeg en uges rejse til Telemarken i Norge med unge fra omegnen. Billetten til rejsen var ikke nået frem inden afrejse, så jeg måtte ad snørklede telefonveje skaffe en midlertidig rejsehjemmel, så vi alligevel kunne rejse på den bestilte tur.

Selv om jeg var meget glad for at være lærer i Addit, så havde jeg beregnet og forudset det faldende elevantal nogle år frem og anet skolens snarlige nedlæggelse. Derfor søgte jeg nye udfordringer, og som nygifte kom vi til Nordsjælland, hvor jeg var viceforstander et par år, inden vi kom til Th. Langs Skole og Seminarium og senere til Silkeborg Seminarium. Vi har siden vor bosættelse i det jyske boet samme sted i Sejs i over 48 år.

Lærerrækken i Addit skole

Addit skole havde som nævnt kun én lærer til at varetage alle fagene. Derfor afhang elevernes udbytte af undervisningen af den enkelte lærers alsidige kunnen, entusiasme og engagement ikke blot i elevernes muligheder og udvikling, men også i hele landsbyens liv.

Addit blev ikke opfattet som et attraktivt sted at være lærer. Det ses tydeligt af skolens store antal lærere og vikarer i dens første og sidste år. Det var derfor påfaldende, at den meget værdsatte og afholdte lærer Bech i 40 år udførte det meste af sin livsgerning her, og han blev den eneste af hele lærerrækken, der på grund af alder fik sin afsked med pension fra skolen.

I Addit skoles 104 årige historie har der været følgende lærere, så vidt de kan spores:

1860. Jørgen Jørgensen Skov, f. o. 1820 i Uth Sogn, gift med Ane Marie Eilersen, f. i Føvling Sogn ca. 1809. Deres datter, Anne Margrethe Skov, f. i Addit 1852.

1870. Embedet synes at have stået vakant, muligvis med skiftende vikarer i flere år.

? – 1878. Erik Sandahl, f. i Knudsgård o. 1838 i Tim, søn af Peder Sandahl, forflyttedes til Kollund ved Herning, hvor han døde 24.11.1888 ugift.

? – jul 1881. Lars Kristensen, f. i Ørsted på Fyn ca. 1855, flyttede til Sdr. Vissing 1881-87 og derfra til Rolund Skole på Fyn. Gift med Marie Nielsine Jensen, f. i Linå Sogn ca. 1858. De havde børnene Ingrid Christensen, f. 5.4.1882 og Alfred C., f. 19.1.1887.

1881-84. Hansen, rejste om sommeren 1884 til Falster.

1884-89. Lars Peter Sørensen, gift med Ingeborg Okholm, rejste 1.5.1889 til Nørreskov Skole ved Silkeborg. De havde sønnerne Thorvald, f. 15.4.1886 og Karl Okholm Sørensen, f. og død 30.8.1888.

1889-92. Vilhelm Birkedal 1887, ugift i Addit. Forflyttet til Tinnet Skole 1892, derfra 1897 til Debel på Fur og 1906 til Taulov.

1892-95. Bank Nielsen forflyttedes i september til ukendt sted.

1895-1902. Vakant, med skiftende vikarer?

(1902)-1904. J. Skjærbæk-Olesen, f. 16.7.1871, dim. Gedved 1892, forflyttedes til Forum Skole ved Guldager og var der i 1933. Ændrede efternavn til Skjærbæk.

1904-06. Vakant, vikarer?

1.4.1906-10.7.46. Kristen Gregers Jørgensen Bech, f. i Virklund 4.2.1881, dim. Silkeborg 1903. Efter dimission vikar

Addit gamle skole år 2010 set fra sydøst.

i Boest, Tarm og Kjellerup. Gift 11.5.1910 med Hansine Margrethe Nielsen (f. i Silkeborg 29.5.1889). Kasserer og formand i brugsforeningen og medlem i tre andre foreningers bestyrelser. Efter pensionering bosat i Silkeborg.

15.8.-30.11.1946. en vikar?

1.12.1946-jul 1953. Kristian Lykke Søndergård f. på Agerø, 7.8.1920 dim. fra Gedved 1943, ugift.

1.1.1954-31.10.1955. Sognepræst Lars Leth Balslev (2.1.1899- 29.3.1979) blev p.gr.a. tidens lærermangel vikar for "store klasse". Samtidig var Balslevs svoger, den unge kunstinteresserede student Ulrik Schmedes fra Brødstrup, vikar for "lille klasse" sammen med en lokal gartnerkone og husmor, Valborg Christiansen. (L. L. Balslev var sognepræst i Sdr. Vissing-Voerladegård sogne 1932-69.)

1.11.1955-29.2.1960. Jens Peter Randløv Boes, f. 28.3.1932 i Hem, Voerladegård Sogn, dim. fra Gedved 1953. Gift 19.3.1960 med Ebba Damgård Pedersen, f. 12.3.1942 i Addit. – Med den nye skoleordning pr. 1. august 1959 kom fagene engelsk, tysk, biologi og fysik ind i skoleskemaet, og skolen blev treklasset, så herefter var der to lærere på stedet. – Rejste 1960-62 som viceforstander til Forsvarets Civilundervisning i Nordsjælland. 1962-86 ved Th. Langs Skole og seminarium som øvelsesskolelærer, seminarielektor og seminarieinspektør. 1985-87 seminarielektor ved Århus Seminarium. 1987-2002 seminarielektor og undervisningsleder ved Silkeborg Seminarium.

1.8.1959-31.7.1961. Estrid Randløv Boes, f. 28.1.1936 i Hem, Voerladegård Sogn, dim. Gedved 1959. – Rejste til Rødkjærbro Skole 1961-63. 1963-98 lærer og

viceskoleinspektør ved Silkeborg Skolevæsen. Gift 29.8.1964 med lærer Frede Enghave Rasmussen i Silkeborg.

Vikarer: Nis Ravn forår 1960, Regnar Munk fra forår 1960 til efterår 1961, Kirsten Nøhr fra 1.8.1961, Esther Nielsen (gift Karlsberg) og Allan Hansen, alle i kortere tid.

Efterår 1961-1.8.1963 var seminarieeleverne Gudrun Jensen og Niels Ulrik Petersen fra Marselisborg Seminarium skiftende vikarer.

2.11.1962-1.8.1964. Ib Boye Jensen (20.3.1938-16.12.1995), lærer fra Marselisborg Seminarium 1962, gift 4.11.1961 med Bente Vangsø Jensen (f. 9.6.1939).

1.8.1963 –1.8.1964. Lis Lassen
Ib og Lis flyttede med Addit Skoles knap 30 elever til den nye Sdr. Vissing Centralskole.

I håndarbejde underviste forskellige husmødre. Chaufførens kone Laura Jensen i 1940 til begyndelsen af 1950'erne. I 1954-60 var det husmor og vognmandskone Astrid Schultz.

Afsluttende bemærkninger

Addit Skole blev for mig de frie og åbne mulighedsers sted og en væsentlig forudsætning for hele mit skolevirke. Alt i alt må jeg erkende i erfaringens og erindringens lys og ved genlæsning af mine dagbøger, at der var mange gøremål at udrette som enelærer i en landsbyskole anno 1955-60, når man ville være med til at give eleverne muligheder og oplevelser både i skolen og i fritiden. Det gav dog også mange venskaber, og flere af dem har holdt sig i over 50 år.

I 1955 var lærerens løn og bolig meget beskedne, og han bestræbte sig derfor på at skaffe sig ekstra indtægter ved aftenskole og specialundervisning.

Som dimissionsgave i 1953 fik jeg af mine forældre Martin A. Hansens radio-roman "Løgneren", der indeholder mange paralleller til mine oplevelser i Addit. Selv om Addit ikke var en ø som "Sandø", så var stedet en ø i tiden, hvor moderniteten skyllede ind over traditionen. Med nedlæggelse af Addit Skole forsvandt en særlig landsbykultur med fællesskab og sammenhold. Jeg nåede at være med i en tid, hvor landsbylivet endnu blomstrede, og det gav mig en inspirerende erfaring om menneskelig vilje, energi og hjælpsomhed.

Polske landarbejderfamilier i Østjylland

Af: Henning Nicolaisen

Når man i dag læser avis eller ser TV-avis, så skrives og tales der om, at de mange polske håndværkere tager arbejdet fra danskerne. Den ældre generation vil nok sige: "Det har vi set før!"

Vi har til alle tider haft indvandring til Danmark, men nok ikke i så stor stil som det var tilfældet med den polske indvandring fra 1893-1929.

De unge mennesker (mest kvinder under 20 år) var kun en dagsrejse hjemmefra og lignede os måske mere end jøder og andre sydlændinge. Dog var det to forskellige kulturer, der mødtes. Hverken landbruget eller religionen var helt den samme. Klædedragten skilte sig ud, og sproget ikke mindst. Maden var et kapitel for sig, og den gode danske sødsuppe var svær for polakkerne at vænne sig til.

Polske landarbejderfamilier og enlige "roepiger" og karle kom til Danmark efter den store udvandring til Amerika, og hvor landbefolkningen også søgte mod byerne. Vi manglede simpelthen arbejdskraft!

Vilkårene var meget vilkårlige, så i 1901 kom der på privat initiativ en organisation, der skulle holde øje med arbejderens vilkår og kontraktforhold.

I 1908 kom den såkaldte "Polaklov" (En beskyttelseslov på foranledning af Peter Sabro), som gjorde forholdene tålelige. Nu måtte der bl.a. kun sove to i hver seng!

Før 1914 var der ikke nogen regulering i antallet af polske arbejdere, men fra 1915 forsøgte man at skaffe mere dansk arbejdskraft. Alene i året 1914 kom 30% af alle de udvandrede polakker til Danmark. Tallet af polske sæsonarbejdere i Danmark var ved 1. verdenskrigs udbrud knap 14.000. (I 1922 var der kun ca. 3000 tilbage i Danmark.)

I 1920 blev der igen strammet op på vilkårene, så polakkerne fik samme overenskomst som danskerne. Men der blev lagt stor vægt på, at de tog hjem, når roerne var taget op.

De sidste polakker kom i 1929, og i 1930 blev importen stoppet, da der var rigelig arbejdskraft at finde i Danmark.

Mange polakker valgte dog at slå sig ned i Danmark og stifte familie. De unge piger giftede sig med danske mænd og fik derfor lov at blive. Men de polske mænd, der var her, giftede sig generelt kun med polske piger!

For nogle lykkedes det at få så mange penge sparet op, at de kunne købe en lille

ejendom med lidt jord. Nogle blev håndværkere eller skabte deres egen forretning. Man regner med, at 3-4000 blev i Danmark.

Galiziske Malkepiger.

Foreningen for Tilvejebringelse af Arbejdskraft for Landbruget kan til November levere Piger og Drenges til Malkning, samt Kørlø.

Finske Malkepiger kan ogsaa leveres.

Bemærk. D'Her. Landmænd gøres opmærksomme paa, at jeg fra „Das Staats- und Amtliche Bureau“ i Østsig fra Aaret 1906 har overtaget Enkelværingen af saavel galizisk Tyende som Mærkerbejdere for Danmark, og bedes d'Her. Landmænd gøre deres Fører eller Aufseher opmærksom paa Orenstaaende, da disse ikke kan faa galiziske Folk uden ved Hevrendelse til Underrettede. 4944

Chr. Kongsted.
Reventlowgade 26. København B.

Sammenlign 1000 Gaardenes Husstandsaarsaa 22. 9. 1906. Tilgaa: hvem der leveres til det selv, indse af alle medlems 6. Andre myndigheder af galiziske myndigheder.

Hvorfor kom de?

Staten Polen eksisterede ikke, men området var indtil 1918 delt mellem Rusland, Tyskland og Østsig/Ungarn. Fra 1871 til 1914 udvandrede næsten fire mil. fra området. ”Polakker og gråspurve finder man over hele verden”, sagde en gammel polak engang.

Fattigdom drev mange polske bønder ud af landet for at tjene til livets ophold. Der var ikke arbejde at få i landet, i hvert fald kun til en lille løn. Eventyrlysten spillede vel også ind, og nogle følte sig undertrykt – både politisk og etnisk. Det blev derfor efterhånden næsten en tradition, at man supplerede indkomsten ved at tage sæsonarbejde, så man evt. kunne købe lidt jord. Da første verdenskrig brød ud, lukkede grænserne, og polakkerne kunne ikke tage hjem igen.

De polske landarbejdere (først især kvinder) kom via en agent især til Lolland Falster (fra marts til oktober). Pigerne blev roepiger eller malkepiger. Mændene fik arbejde ved landbruget, på teglværker, ved tørvegravning og ved anlæggelse af veje. Også herregårdene i Østjylland og på Djursland gjorde brug af dem.

Arbejderne havde en ”aufseher” (i kirkebøgerne benævnt som formand), som i reg-

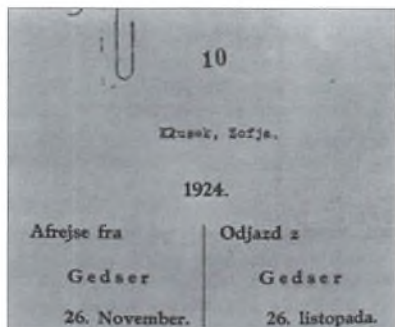
len var en tysker, der kunne tale polsk (eller en polak, der kunne tale lidt tysk). Med ham aftalte man løn- og arbejdsforhold m.m.

De levede under kummerlige forhold, og lønnen var meget lille, typisk 1,50 kr. for mænd og 1,15 kr. for kvinder om dagen. Man arbejdede fra klokken ca. fem morgen til klokken 19 om aftenen. Kosten fik man i form af 25 pund kartofler til to personer ugentlig og så lidt skummetmælk (som ellers var beregnet til grisene!) Alligevel arbejdede mange over (selv i måneskin fortælles det) for at tjene lidt ekstra. Der blev tjent penge til familien i Polen, som pigens skulle gense til jul.

De danske arbejdsgivere var generelt glade for polakkerne, og man regnede dem for dygtige og flittige.

Fingeraftryk som signatur.

Ubenyttet billet, da pigen skulle giftes!

Kongeriget Galizien (1846-1918)

Omkring en mil. udvandrede i perioden 1871-1913 fra Galizien, den fattigste del af området mellem Krakow og Lvov (Ukraine). De fleste tog til Tyskland/Sachsen, hvor sukkerroeindustrien startede. Også her kom polakkerne som sæsonarbejdere. Danmark

kopierede den tyske model, og polakkerne ville hellere arbejde for danskerne end for arvefjenden.

Området var besat af Østrig og kaldtes derfor "det Østrigske område". Men over 40 % af Galiziens befolkning var ukrainere!

Dem der kom fra den russiske del af Polen kunne ikke tage tilbage, da der var krig om grænserne, bl.a. i Galizien.

Religionens betydning

De allerfleste polakker var romersk-katolske, og kirken var det store samlingspunkt. De gik i kirke søn- og helligdage – langt oftere end danskerne. Den katolske kirke var efter grundloven af 1849 igen begyndt at virke i Danmark, og kirken fik store opgaver pålagt. Til gengæld fik de mange nye medlemmer!

Især i soveværelset fandtes der katolske symboler og billeder. Her fra alderdomshjemmet i Ryomgård/Djursland.

Præsterne støttede indvandrene i svære spørgsmål, såsom retssager, tolkning, skole-spørgsmål, dokumenttydning, fagforenings-spørgsmål m.v. Mange kunne hverken læse eller skrive, så også her trådte præsterne hjælpende til.

Polakkerne opnåede også at få ret til fridage på de katolske helligdage.

I Østjylland har vi den katolske Vor Frue Kirke i Århus (fra 1879-80) og Skt. Josefs Kirke i Horsens (fra 1896-97).

Skolen og sproget

Mange af indvandrene var analfabeter og havde aldrig gået i skole (ca. 25 %), og de fleste familier havde polsk som hjemmesprog (i hvert fald i den første generation).

Børnene blev naturligt nok drillet i skolen, når de ikke kunne følge undervisningen på dansk.

Historien om en polsk landarbejderfamilie

Omkring 1896 kom der en kun 16-årig lille pige til Danmark. Hun hed Antonia Streck og kom fra Galizien, hvor hendes forældre havde en lille ejendom. Hun havde også hørt om, at der kunne tjenes lidt ekstra penge ved landbruget. Egentlig måtte hun

slet ikke komme ind i landet før hun var 18 år. Legitimation og pas havde hun ikke, så hun foregav at være et par år ældre.

Hun valgte de østjyske herregårde som arbejdsplads de næste år. Som sæsonarbejder kom hun måske ikke hvert år, for hun led naturligvis af hjemve. Men 10 år senere møder vi hende på "Rathlousdal" ved Odder, hvor hun mest arbejdede som malkepige. Det var også her hun mødte sin tilkommende mand Johannes Sadaj (kaldet Johan). Også han arbejdede på gården som arbejdsmand, da de blev gift den 5. august 1906 i den katolske kirke i Århus. Hans far var smed, men han døde i 1904, og enken sad derfor tilbage i Kolbuszowa i nærheden af Krakow i Galizien. Selvom de begge kom fra Galizien, så kendte de ikke hinanden derfra. Hun var 25 år, han var 27 år.

De havde som så mange andre taget lidt forskud på de ægteskabelige glæder, og den 19. nov. 1906 fødtes deres første barn. Det blev med tiden til otte børn:

1. Maria Sondaj *19. nov. 1906 på Rodstenseje
2. Frans Sondaj *5. okt. 1909 på Gyllingnæs
3. Josef Sondaj *30. juli 1911 samme sted
4. Sofia Sondaj *6. marts 1914 på Rathlousdal
5. Josefa Sondaj *21. nov. 1916 samme sted
6. Elisabeth (Elzbieta) Sondaj *18. maj 1920 i Ulvskov, Odder
7. Esther Sondaj *10. sept. 1922 i Ulvskov, Odder.
8. Johannes Sondaj *20. feb. 1928 på Åkjær

Rodstenseje.

Faderen Johan arbejdede som arbejdsmand på Rodstenseje, men da han senere kom til Rathlousdal var han blevet fodermester. Moderen havde formentlig nok at gøre med at passe børn, men havde ikke glemt at malke køer og stod gerne op kl. 5 om morgenen.

Som det kan ses på børnenes fødested, så flyttede man noget rundt for at finde arbejde. Men familien var knyttet til det Østjyske område, da familie og venner efterhånden havde bosat sig fast der.

Efter tiden på Åkjær flyttede familien til herregården ”Jensgård”, hvor forvalteren var russer!

Derefter fik man en længere periode på ”Thyrasmindel” ved Møgelkjær. Her boede familien også, da Johan blev syg og døde alt for tidligt af en lungesygdom på Thyrasmindel 11. nov. 1933. Han blev altså kun 52 år. Han lå i en periode på Odder Sygehus,

hvor han i øvrigt lærte at skrive sit eget navn og læse en smule. Han var måske mere lærenem, da det var sygeplejerskerne, der lærte fra sig?

Den katolske præst kom cyklende den lange vej fra Horsens for at give ham den sidste olie, og han blev begravet på Østre kirkegård i Horsens fra Skt. Josefs kirke den 16. nov.

Enken Antonia måtte nu klare sig som alenemor med 4 mindreårige børn. Hun valgte at flytte til ”Christiansminde” i samme område, hvor hun fik arbejde som malkekone.

Normalt fik man udover kartofler m.m. en gris til jul, så på den måde klarede hun sig. Men nogen dans på roser har det ikke været.

Da hun ikke selv kunne læse, var det et af børnene, der læste dagens nyheder op for hende.

Børnene kom til at gå i de lokale kommuneskoler, men nogle prøvede at gå en tid på Skt. Josefs Skole i Horsens, hvor nonnerne lærte dem om religionen. Bønner og messer hørte sig også til her, og da børnene kom tilbage til deres normale skole, blev der naturligt nok stillet nogle spørgsmål.

Billedet er formentlig fra Rathlousdal ca. 1924, hvor det ældste barn Maria sidder mellem Josef tv. og Frans th. Nederst fra venstre er det Esther, Josefa, Elisabeth og Sofia. Johannes er endnu ikke født.

Moderen Antonia boede stadigvæk på Thyrasminde, da hun døde kort før jul den 17. dec. 1943. Så det blev en trist jul for familien.

Familien samlet ca. 1943. Moderen i midten. (Sofia mangler).

Josef, som står som nr. 2 fra højre, blev gift med sin møder kort tid efter. De boede først i Uth, men fik senere en ejendom i Tyrsted, som hed "Skovbo". (Er siden overtaget af en spejderorganisation)

Siden flyttede de til Breth ved Barrit, hvor de havde en lille ejendom med et par islandske heste og lidt dyr. De dyrkede bl.a. asparges og opdrættede kalkuner.

Onkel Josef døde pludseligt ved et biluheld på landevejen mellem Vejle og Juelsminde. Han blev kørt ned af en bilist den 4. dec. 1962, da han var på vej til byen for at købe julegaver og familiens første fjernsyn. Han blev begravet på Horsens Østre Kirkegård i den katolske afdeling. (I dag skelner man ikke mellem katolsk og protestantisk)

Den jul blev forventningens glæde vendt til sorg, og andestegen kunne ingen spise!

Josef og Karen Søndaj fik to børn: Knud Erik (10.3.1943 – 2.1.1945) og Inge-Lisa (12.8.1946 – 21.10.1999). Navnet Søndaj føres videre af Inge Lisas datter og dennes to sønner.

Navnet Søndaj er en fordanskning af det polske Sadaj (med en sløjfe under det første a).

Og det at være polak var ingen skam, når man lagde trykket på sidste stavelse, men sagde man 'polak, så var det et skældsord.

I København bruger man stadigvæk i nogle områder "Din 'polak!" som skældsord!

At "leve på polsk" betyder at leve pirløst og stammer formentlig fra det tyske "Polnisch Ehe".

Udover de nævnte gårde og godser optræder følgende bl.a. i kirkebøgerne fra Horsens som hjemsted for polske arbejdere:

Boller, Urup, Bottrup, Serridslevgård, Lillerupgård, Kalsbøl, Møgelkjær, Thyrsedgård.

Genforenings- og Rillestenen i Grundfør

Af: Niels Peter Boye-Nielsen

Det var en meget stor national og folkelig begivenhed i Danmark, da Nordslesvig blev tilbageført til os den 9. juli 1920. Siden vort militære nederlag til Prøjsen i 1864 havde Nordslesvig været tysk.

I hele kongeriget markerede man begivenheden, og der var opstået den positive bevidsthed i denne genforening, at man for stedse ville markere dette synligt for al eftertid.

Man ville over hele landet lade afsløre mindsten for denne nationale samling, der dog var givet os af andre. Det var de sejrende magter efter første verdenskrig (1914-18), der bevilgede den afstemning, som bragte Nordslesvig - eller Sønderjylland - hjem igen.

I vor nu tidligere Hinnerup Kommune er der opsat hele fem store genforeningssten. Men den eneste, der blev afsløret på selve genforeningsdagen, den 9. juli 1920, var den i Grundfør.

Her havde man i 1910 udplaneret et areal nordøst i byen bag forsamlingshuset, hvor der tidligere havde været offentlig grusgrav. Her kunne genforeningsstenen stå midt på

pladsen, så alle kunne frydes ved den.

Lige overfor anlægget, ved Th. Nielsenvej 8 – Anders Mortensens gård – lå der en stor velformet rød, flerkornet granitsten, der vel vejer sine 2-3 ton. Den blev udvalgt til at skulle have den ære at være Grundførs genforeningssten. Indtil da havde stenen været anbragt ved en ladegennemkørsel til gårdspladsen som værn mod påkørsel fra vejen.

Der var udhugget fem regelmæssige riller skråt ned over stenen. Fint afslebne og afpuddede fordybninger. Man sagde, at det var en jernsten, der ikke lod sig flække,

derfor mærkerne. Men nu til lejligheden var disse udfræsningsriller jo brugelige som symbolik. Man skulle se det således, at rillerne var den gamle grænse, der nu forsvandt for stedse, da Sønderjylland nu vendte tilbage til det gamle Danmark. Derfor skulle Danmark stå på den ene halvdel med et 19-tal indhugget, og på den anden side af rillerne skulle Sønderjylland stå sammen med tallet 20. En perfekt symbolik.

I forvejen var der i Grundfør indsamlet frivillige bidrag, så alt var i bedste orden til afsløringen på selve genforeningsdagen den 9. juli 1920. Frivillig arbejdskraft havde skaffet rigeligt med kampesten, så genforeningsstenen kunne hæves mere end halvanden meter over grønsværen. Hele tre massive ringe af granitsten omgav mindesmærket.

Byen var flagpyntet. Og skolebørnene marcherede med flag i spidsen til afsløringsceremonien.

Grundførs sognepræst, J.M. Jørgensen, der var initiativtager og festarrangør, talte ved mindestenen og trak selv den hvide dug til side, så alle kunne nyde synet af genforeningsstenen. Herefter blev der holdt taler for Sønderjylland og naturligvis for sønderjydernes troskab mod Danmark. Nationalsange blev afsunget. En stor fest i forsamlingshuset sluttede dagen i den store og velplejede kirkelandsby.

Genforeningsstenen står endnu i Grundførs Lystanlæg. Men for få år siden blev den flyttet over i den østlige side af pladsen for at gøre plads for fodbold- og håndboldbaner på det flade areal.

Men den er her og fortjener virkelig interesse om sin eksistens. De udhuggede regelmæssige riller i mindestenen har nemlig haft deres særlige betydning i tidligere tider, religiøse blotoffer-huller (blodoffer), eller som afmærkningstegn for veje eller

Sognepræst J. M. Jørgensen.

områder. For måske er, eller var, det en hel- ligbrøde eller bedre udtrykt – en utilsigtet – vandalisme imod den udhuggede helt glatte og velformede granitrillesten, der var blevet forvoldt ved dens nuværende anvendelse.

De flotte helt ens riller i stenen har man både videnskabeligt og historisk kunnet konstatere er skabt i en tidligere kulturperiode i Danmark. Det er langt fra rigtigt, at det skulle være flækkemærker for at nedbryde stenen. Fakta er, at en stenhugger let ville kunne udføre denne operation. Skulle flækningen ske i sin længderetning, så skulle stenen have mærkerne – rillerne – helt ud i begge ender, ellers ville flækningen blive skæv.

Statsskovrider Einar Laumann Jørgensen, Københavns Skovdistrikt, har skrevet bøger og masser af artikler om arkæologien og

arkæoastronomien. Sammen med ham har adskillige ligesindede og belæste videnskabsfolk bevist rillestenens betydning og mening i tidligere tider. Endda har man kunnet påvise, at vi her til lands havde en særlig rillestens-”art”, som er registreret som ”Dansk Type”. Dette skyldes, at symbolstenen er udført, så rillen begynder et stykke inde på stenen og slutter et tilsvarende stykke inde på stenen i den anden ende.

Mange betydninger kunne man udlede af store eller små kileriller på faste skovsten. Tyske forskere og Laumann Jørgensen beviser i afhandlinger og bøger optegnelser, at rillemærkede sten har været forbundet med religion i tidligere helligsteder eller gudehov i Nordeuropa. Altså for ca. 3-4000 år siden. Men disse mærkede sten kan også have været brugt senere til visning af gamle veje i skove og landskaber.

De hedenske helligsten ved Store Dyrehave syd for Hillerød er blandet med senere kløvninger, men disse er yngre end dem, der har religiøse meninger eller brug. Mange egne i Danmark har flere og tættere liggende kløve-rillesten. Lejre fx. Disse findes flest og bedst i skovegne, hvor man ikke har gjort meget for at opdyrke områder, som derved ville være blevet forstyrrede.

Stenen i Grundfør kan jo være blevet flyttet til byen udefra eller fra Haraldslundskoven. Flere sammenfaldende beviser kan jo anvendes. Det ene udelukker ikke det andet. Interessant er det dog at kunne tænke sig, at rillestenen ved sine rillers udførelse er på alder med Egyptens pyramider.

En hilsen til nutiden fra den tid, da pyramiderne blev bygget for 3000 år siden.

Litteraturliste:

- E. Laumann Jørgensen: Stjerner, sten og stænger: Arkæoastronomi i Danmark 1994
- E. Laumann Jørgensen: Nethusfolkene og deres symbolverden og deres grave.
- Mads Lidegaard: Sten i sagn og tro.
- Axel Smidt Pedersen: Rillesten (Nomus, Hillerød Folkemuseums medlemsblad).

Nærmere oplysninger:

- Sammenslutninger af danske amatørarkæologers blad SDA, november 1997. Niels Ishøj Christensen i artikel ”Rillesten, igen – og igen”. Rillesten i Stenalderens dysser.
- Sakrate riller i sten. Upåagtede helleristninger, Årsskrift 1980. Udgivet af Historisk Forening for Værløse Kommune.
- Rillesten. Nethusfolkeslagernes symbolverden og deres gravpladser. Udgivet af Historisk Forening for Værløse Kommune 1994.
- Skovhistorisk Forening. Jernalderagre og Rillesten.
- Poul Poulsen fortæller om rillestenen i Addit Skov.

En fortælling om et mord

Af: *Ove Jensen*

På kirkegården i Kolt står der en gravsten, en hvid marmorplade, med indskriften:

*Kresten Rasmussen
Født Koldt 2. Oktober 1866
Død i Aarhus 6. Juli 1899
Dybt savnet.
Hustru og Børn*

Syd for grænsen til Tyskland stod for en del år siden på Ravnkær Kirkegård - på tysk Rabenkirchen – en anden gravsten. Ligeledes på en hvid marmorplade var der prentet fig.:

*Hansmine Rasmussen
Født i Hasselager i Danmark
20. April 1874
Død i Faulück 25. Juli 1906
Hvil i Fred*

Stenenes nøgterne budskaber fortæller os, at der er tale om to personer, der fik korte liv. Begge blev 32 år! Engang var de gift med hinanden.

Kresten Rasmussen var søn af Mads Rasmussen og Karen Marie Mikkelsen. Han var nr. to i rækken af otte børn, men da han var ældste søn, var det ham, der skulle føre familiens gård videre. Den var beliggende i

Kolt Sogn nord for Fuglekær Mose, hvor i dag motorvejstrafikken suser forbi, ligesom det landbrug, der kunne brødføde en børnerig familie, er ophørt.

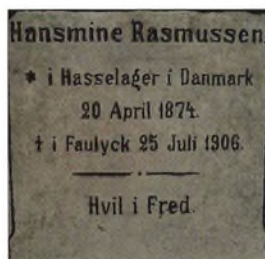
Hansmine kom fra Hasselager og var datter af gårdmand Søren Pedersen og dennes hustru, Ane Marie Nielsen.

Hansmine og Kresten blev gift i Kolt

Kirke den 12. december 1896. Det unge par fik året efter en søn, Søren, og Hansmine ventede sig igen to år senere, da Kresten blev indlagt på Amtssygehuset i Århus, hvor han døde om somme-

Gravstenen på kirkegården i Kolt.

Den bevarede del af Hansmine Rasmussens gravplade fra Rabenkirchen-Faulück.

ren. Sidst på året føder Hansmine datteren Krestine, der således får navn efter sin far.

Mor og to børn

Den lille familie bliver boende på ejendommen i Kunnerup, der i dag benævnes Kolt, og folketællingen i 1901 røber, at Hansmines mor, der er blevet enke, er flyttet ind hos sin datter og sine børnebørn. I 1905 sælges ejendommen, og Hansmine flytter til Århus med sine børn. I sommeren 1906 bor hun i Fynsgade 28 og forsøger at skabe sig en levevej ved at etablere et maskinstrikkeri og ved siden af have salg af trikotage

Naboerne anser hende for at være en "flink og agtværdig kone", der passer sin forretning og sine børn. Søren er nu ni år og Krestine seks år.

Hansmine Rasmussen med sine børn. Tegningen er sikkert gjort efter et familiefoto.

slægtning, Niels Rasmussen, der har "Kolt Kirkegaard". Han er ugift og kan godt bruge hendes hjælp. Hansmine og Krestine vender tilbage til Fynsgade om mandagen, mens Søren skal være andetsteds – muligvis hos Niels i Kolt. Om tirsdagen rejser Hansmine fra byen, idet hun får sin pige passet hos sin søster, der bor i Århus.

Hansmine vender ikke tilbage og bliver efter nogle dages forløb efterlyst.

Et uhyggeligt fund

En uge senere finder man i en kornmark ved Fovlløk nær Kappeln, der ligger syd for Flensborg, et ilde tilredt lig af en kvinde. Det tyske politi finder hurtigt frem til, at kvinden var set i selskab med en mand, der talte både tysk og dansk, og som havde fortalt, at de var kærester og kom fra Århus. Der bliver nu sendt et signalement til politiet i Århus, der hurtigt antager, at den myrdede er den forsvundne Hansmine Rasmussen.

Det konstateredes, at der et par dage efter mordet, der var begået onsdag den 25. juli, var blevet hævet penge på hendes sparekassebog, og at det var sket i Landbo-sparekassen i Århus. Herfra kunne man give et signalement af "kunden", og politiets interesse samlede sig nu om en bagersvend, der arbejdede i bagerforretningen Fynsgade 30 og altså var nabo til Hansmine. Hans navn var Heinrich Christian Mass, og han er født i Holsten og er 25 år. Det viser sig, at han er efterlyst af det tyske politi for bedrageri, og at han lige har afsonet en dom på seks års fængsel i Rendsborg. Desuden har han netop været i Flensborg.

Århus Stiftstidende den 1. august 1906

Aviserne får straks fært af noget dramatisk, og en reporter tager til Fynsgade for at snakke med bagermester Schmidt og andre beboere i gaden, og der er interessante ting at hente. Mass har arbejdet hos bageren siden 20. april og har oplyst, at han er født i Horsens. Han beskrives som meget snak-kende og temperamentsfuld, er udadvendt og har megen kontakt til naboerne, der ikke har bemærket nogen interesse Hansmine og Mass imellem.

Tirsdag bad Mass om lov til at rejse til Flensborg, hvor hans bror skulle ligge syg

Her på hjørnet af Fynsgade var der tidligere bagerforretning. Hansmine boede til højre for forretningen.

Fynsgade 28, hvor Hansmine boede.

af hjernebetændelse. Han lover at være tilbage i løbet af onsdagen, men returnerer først torsdag med den undskyldning at være kommet for sent til toget. De følgende dage tilbagebetaler han lidt klatgæld, han har til naboerne, idet han forklarer, at han har

hævet penge i Flensborg. Flere gange er han ved Hansmines dør, rusker i den, råber og fortæller, han skal have hende til at strikke sig et par strømper. Bagerlærlingene kan fortælle, at han er blevet overrasket på loftet over bageriet og da har optrådt forvirret.

Hvad journalisten fremhæver er: *"En af Lærlingene fortæller os, at Mass i Dagene før han rejste til Flensborg ofte sad og læste i Aviserne om Rovmord og lign., og at han flere Gange udbrød: "Sikke nogle Torsk, at de lader sig fange! Jeg skulde mageligt slaa hvem jeg vilde ihjel, uden at blive opdaget!"*"

Dagens artikel får bl.a. overskrifterne: *"En Kvinde fra Aarhus myrdet i Sønderjylland"* og *"Morderen paagrebet her i Byen"*. Det viste sig senere at være sande udsagn, men på daværende tidspunkt kunne man ikke være sikker. Der er derfor tale om antagelser.

Der er ifølge avisen ingen tvivl om, hvem den skyldige er, og journalisten har svært ved at skjule sin stolthed over, hvad han har fået ud af besøget i Fynsgade.

Aarhus Amtstidende 1. august 1906

Avisen har ikke andre oplysninger, end naboen bringer, men har en noget mere nøgtern tilgang til sagen. Da man gætter på, at der har været *"kæresteri mellem de to"*, pointeres det, at det er gætterier. Der er således tale om en sober behandling af stoffet.

Aarhus Stiftstidende 2. august 1906

Dagen efter følger aviserne historien op, og især Stiftstidende har engageret sig i sagen. Der er intet afgørende nyt, hvorfor man borer i gårdsdagens stof. Åbenbart har man snakket med Hansmines søster, der kan nikke genkendende til beskrivelsen af den myrdedes påklædning. Journalisten har igen bidraget til opklaringsarbejdet, vil han

gerne have os til at forstå, men hvem han er vides ikke, da reportagerne er uden mærke. Han leverer også en malende og farverig beskrivelse af liget, der har ligget på marken under to dages brændende sol. Jeg skal undlade en gengivelse. Den myrdede er dræbt ved slag i hovedet.

Der kommer eksakte tal på de beløb, der er hævet i Landbosparekassen.. Det drejer sig om 74 kr. om torsdagen og om mandagen yderligere 120 kr. En kontorist genkender Mass som kunden, der hævdede pengene og fortalte, at han var fyrbøder på Sabroes fabrikker.

Under et forhør nægter Mass at have kendskab til rejsen til Flensborg. Avisen skriver: "*I Gaar Eftermiddags var Mass i Forhør. Han optraadte under dette med en næsten utrolig Frækhed og lo gentagne Gange Forhørsdommeren, Fuldmægtig Neergaard, op i Ansigtet. Men naturligvis hjælper hans Benægtelse ham ikke*". Der ikke tvivl om, at for reporteren er sagen opklaret. Mass er dømt skyldig af avisen.

Aarhus Amtstidende 2. august 1906
Amtstidende har fat i samme stof som naboavisen, men er mere forsigtig i sin færd. Hvad angår identifikationen bemærkes, at beskrivelsen fra Tyskland "... *kan nok passe på Enkefru Rasmussen*".

Der tages altså et lille forbehold, men fantasien får dog lov at blomstre med nogle betragtninger om, at Mass sikkert havde planer om at flygte, når han havde fået tømt sparekassebogen. Desuden lader en sætning som "... *lod som om han ikke kendte noget videre til Enkefru Rasmussen og slet Intet til hendes Rejse*" ane, at journalisten tror, at Mass er gerningsmanden.

Aarhus Amtstidende 3. august 1906
Dagen efter er reporteren overbevist: "...

næppe Grund til at nære Tvivl om hans Brøde" skriver han om Mass. Hansmines svoger fra Kolt har ledsaget politiassistent Haubach fra Århus Politi til Flensborg og "*turde med temmelig stor Sikkerhed sige, at dette Tøj havde tilhørt Enkefru Rasmussen*".

Desuden bringes en efterlysning af den dræbtes vielsesring, der bærer indskriften "Kresten Rasmussen" og en dato, samt et ur. Måske er disse effekter pantsat eller solgt et sted i Århus.

Endelig bemærkes, at der har været ydret tvivl om, hvor retssagen skal finde sted, da både offer og morder er danske. Imidlertid er det afgørende gerningsstedets placering, og da dette er beliggende i Tyskland, skal retten sættes syd for grænsen.

Omtalen bærer præg af soberhed, den er nøgtern og oplysende.

Aarhus Stiftstidende 3. august 1906
Her refereres i en noget andet tone og uden tvivl: "... *han genkendte bestemt den myrdede Kvindes Tøj og var absolut sikker paa, at det havde tilhørt hans Svigerinde ...*". Derefter bringes efterlysning af ring og ur, ligesom diskussionen om, hvor retten skal sættes, berøres.

Tysk politi har udtrykt tvivl om mordtidspunktet og mener, at Hansmine muligvis først blev myrdet torsdag, hvilket får Stiftstidendes mand på banen, for hvis dette skulle være tilfældet, kan Mass ikke være morderen, da han kom tilbage til sin arbejdsplads netop den dag. Journalisten opstiller fem indicier, der peger på Mass som morderen og som noget nyt, at Mass har sendt Hansmine trusselsbreve med krav om penge. Sagen er afgjort iflg. avisen.

Endelig kaster skribenten sig ud i nogle gætterier og skriver, at forhistorien sikkert har været, at Hansmine har ladet sig lokke

til Flensborg med løfte om giftermål. Her skulle Mass' forældre bo.

Desuden røbes, at "*Slyngelen*", som den anklagede omtales, har haft et forhold til en ung pige i Århus og også har lovet hende ægteskab.

Aviserne 4. august 1906

Kanonerne køres i stilling og rettes mod Mass. Det sker ved, at politimester Jespersen afbryder sin ferie for personligt at lede slagets gang, assisteret af politiassistent Haurbach, der har bragt massevis af belastende materiale med hjem fra sin rejse til Flensborg.

Under det afgørende forhør optræder den tiltalte overlegent og smilende - Stiftstidende bringer overskriften: "Fræk til det sidste" - men er dog synligt påvirket af synet af sparekassebogen, som han får forevist. Den er fundet af bageren på loftet over bageriet, hvor den var stukket ind mellem nogle gamle aviser. Oven i købet er bogen blodpletet.

Mass tilstår mordet!

Aviserne er ikke enige i deres referater af forhøret. Amtstidende skriver, at Mass' reaktion er: "*Ja, den Bog har jeg stjaalet!*" Da anklagerne efterhånden tårner sig op, falder tilståelsen, og efterfølgende forklares, at mordet skete efter et skænderi.

Stiftstidende har en noget anden udlægning: "*Kender De den Bog, spurgte han. Nej! løj Mass uden en Gang at slaa Øjnene ned. Jo, De gør! vedblev Dommeren alvorligt. Det er Enkefru Rasmussens Sparekassebog, og De har røvet den og hævet penge paa den, efter at De havde myrdet hende! Forbryderen blev ikke bleg, og han vaklede ikke. Ja, naar De alligevel ved det hele, sagde han roligt, saa kan jeg jo lige saa godt tilstaa.*"

Morderen Heinrich Mass.

Videre forklarer Mass, at han har fået Hansmine med til Flensborg under påskud af, at hun skulle præsenteres for hans forældre, inden der kunne blive tale om ægteskab. Han nægter at have brugt noget våben, men har kvalt hende med hænderne.

Til sidst tages han i en løgn, da han nægter at kende noget til Hansmines ur. Imidlertid får han det forevist og får fortalt, at han jo har givet det til en pige, der imidlertid har afleveret det hos politiet.

De to referater er som sagt forskellige, men dog enige om tilståelsen. Det kan ikke afgøres, hvilket der kommer sandheden nærmest, og vi må nøjes med at konstatere, at Stiftstidende fortæller den bedste historie.

Måske er den så god, at man kunne få mistanke om en vis tilvirkning af stoffet.

Begge aviser bringer oplysning om, at Mass er tysk statsborger, og at det er derfor, han skal dømmes ved en tysk ret. Gårsdagens forkerte oplysning om gerningsstedets betydning erkender Amtstidende.

Der er ros til politiet i Amtstidende for "stor Iver og Dygtighed". Allerede ved sagens start fik ordensmagten også et gevaldigt skulderklap i Stiftstidende: "Den Snarrådighed, Politiet har lagt for Dagen, er saa meget mere paaskønnelsesværdig" Vore dages politi kan sikkert ønske sig tilbage til de gode, gamle dage.

Udlevering til Tyskland

I slutningen af august måned 1906 udleveres Mass til Tyskland, men inden da foranstalttes der et sidste forhør i Århus. Morderen vedgår da, at han har sparket sit offer i hovedet, og at han, da han kom til Århus, lod sine ellers ikke slidte støvler nyforsåle for at undgå, at evt. spor ved gerningsstedet skulle være bevis mod ham.

Mass og to betjente tager toget fra Århus til Vojens, hvor tyske betjente overtager bevogtningen og indsætter ham i arresten i Flensborg. Det skal erindres, at grænsen mellem de to stater gik ved Kongeåen.

Retssagen

Det tyske politi brugte det næste halve år til at forberede retssagen mod Mass, der blev berammet til at starte den 6. februar 1907.

De århusianske aviser sendte reportere til Flensborg for at dække sagen, der da også bringes på forsiden af Aarhus Amtstidende. "Fra vor udsendte Korrespondent". Alceste er det mærke, han skriver under. En af overskrifterne er: "Det smilende Menneskedyr". Mass har vedgået mordet, og derfor kan den barske ordlyd anvendes, men ellers er der

tale om en både sober og saglig artikel. Sagen skal behandles ved Landsretten i Flensborg, og der er afsat fire dage dertil. Hele 49 vidner er blevet indkaldt, hvoraf godt et dusin er fra Århus-området - nogle slægtninge og venner til offeret.

Begivenheden er et tilløbsstykke, og "vores udsendte" formår at skildre forløbet, så også læseren er med i retslokalet: "Adgangen til Bygningen sker ad en høj Stentrappe. Strax man kom indenfor Døren er der en stor Statue af Kejser Wilhelm 1. Retslokalet er i 2. Etage. Det er en aflang Sal, hvis ene Ende, Gulv og Balkon er forbeholdt Publikum, som er under Opsigt af en Pikkelhue-Gendarm. Paa den ene

Retsbygningen i Flensborg, hvor morderen fik sin dom.

Længdevæg i Lokalets andel Del, nærmest Døren til Fængslet, er Forbryderskranken, nedenfor hvilken Aktor og Defensor har Plads. Paa den anden Side er der indenfor en Skranke anbragte to Rækker Stole til Edsvorneretten. Langs Endevæggen har Dommerne Plads Lokalet har Ovenlys, og paa Endevæggen er høje Spidsbue-Vinduer

med kulørt Glas, signeret med den preussiske Ørn”.

Der næst præsenteres retten, dvs. dommerne samt anklager og forsvarer. Beskrivelsen af overdommeren, retspræsidenten, bør bringes: *”Præsidentpladsen i Dag beklædtes af Landsretsraad Colm, en meget intelligent udseende, yngre Embedsmand med et smukt Organ, en forbavsende Udholdenhed og en prisværdig human Bestræbelse efter at dele Sol og Vind lige”*.

Brikkerne er stillet op, og spillet kan begynde. Mass` entré beskrives således: *”... en lille undersætsig bygget Mand kom ind. Han steg gesvindt op i Forbryderskranken og saa sig ugenert omkring. Det var Mass, et frygteligt Rovdyr, en Forbryder, som bevæger sig med Rutine bag Rettens Skranker, en paa visse maader begavet og intelligent Forbryder, der ganske utvivlsomt ikke viger tilbage for noget som helst”*. Som avislæser er man med i retssalen.

Først skal juryen sammensættes af de tilsagte 30 borgere, og af dem udvælges 13, der kan godkendes af såvel anklager (aktor) som forsvarer (defensor). Disse 13 aflægger ed for den høje ret og er da edsvorne (nævninge).

Derefter samler opmærksomheden sig om den anklagede, der bliver bedt om at fortælle om sit hidtidige liv, og det gør han livfuldt og tilsyneladende uden at være trykket af situationens alvor. Han risikerer nemlig dødsstraf. Mass startede sin kriminelle løbebane allerede kort efter konfirmationen og har siddet i fængsel 11-12 år for sine lovovertrædelser. Han er født i 1873 og er nu 33 år. Efter at være kommet til Aarhus i april 1905 forlovede han sig med sin kusine, der boede i byen. Hun har senere født et barn, han er far til.

I Fynsgade mødte han enkefru Rasmussen, da han skulle have sig et par strømper.

Hun blev ”gal efter ham” og var meget anmassende. Han ville ikke have noget med hende at gøre og lovede hende ikke ægteskab. Hun lånte ham penge. Turen til Flensborg var aftalt mellem dem. Gang på gang vikler Mass sig ind i modsigelser og bliver taget med vægten på det forkerte ben. Han fortsætter ad samme glidebane og beretter om fru Rasmussens tilnærmelser i toget mellem Kolding og Vamdrup. Uret havde han fået i toget.

Da de er på vej til fods langs en kornmark ved Fovlløk for at besøge en onkel, vil Hansmine tage ham under armen og bliver nærgående efter Mass` fortælling. Skænderiet udvikler sig til, at han skubber hende om på jorden og sparker hende. Derefter forlader han stedet med sparekassebogen i lommen og tager til Flensborg, hvor han besøger sin broder, der ikke er syg, snakker kortvarigt med ham og tager toget til Århus.

Det er vigtigt for Mass at udlægge mordet som resultat af et skænderi, altså en affekthandling, idet han håber at kunne redde sit liv på denne måde. Hvis han dømmes for rovmord, er han sikker på dødsstraf.

Vidneforklaringerne

Det er nu vidnernes tur, og der er som nævnt indkaldt hele 49, der skal aflægge vidnesbyrd. En medicinalråd, der har undersøgt den anklagede, mener, at Mass er tilregnelig og udmærket ved, hvad han har foretaget sig. Nielsine Sørensen fra Lemming, søster til Hansmine, kan fortælle, at Mass var meget nærgående over for søsteren, men var blevet afvist. Hun havde lånt ham penge. Nogle nabokoner er også i vidneskranken, og en af dem kan berette, at fru Rasmussen har betroet hende, at hun var meget forelsket i Mass, og at de skulle giftes. Desuden mente Hansmine, at Mass troede, at der var langt flere penge på

bogen, end der var. En anden af konerne angiver det præcise antal kopper kaffe, Mass har drukket hos Hansmine, til 24. Det er dog et udsagn! Endelig kan bagerlærlingen bekræfte sin tidligere udtalelse til pressen om, at Mass havde udtalt, at han "...skulde mageligt slaa hvem ... (han) vilde ihjel, uden at blive opdaget!"

I tre timer måtte Mass stå under et stort maleri af Lorenz Fröhlich på væggen bag sig, før han fik lov at sætte sig. Det viser Jesus i ørkenen, der ikke lader sig friste. Det budskab havde Mass ikke forstået, og reporteren hæfter da også ord som rå, forstokket, koldblodig og kynisk på ham.

Også Stiftstidendes journalist, Jean, er til stede, men hans noget flagrende reportage tilfører intet nyt i forhold til Alcestes beretning. De to udsendte er enige om, at Mass står svagt efter førstedagens forhør.

Domfældelsen

Næste dag er korrespondenterne igen på deres plads i landsretten i Flensborg. Amtstidende kan fortælle, at Mass gang på gang nægter at stå ved tidligere udtalelser, så der må læses højt fra forhørsprotokollen fra Århus.

Et interessant vidne er broderen Carl Mass, der var soldat i Flensborg, da mordet blev begået. Han redegør for broderens besøg på kasernen aftenen efter mordet. Carl Mass ønsker at vidne, selv om han som slægtning kan undslå sig. De to brødre har haft et udmærket forhold til hinanden. Da der bliver spurgt, hvorfor besøget var af så kort varighed, bryder Heinrich Mass ind og siger, at en underofficer forbød dem at fortsætte. "*Det passer ikke,*" siger Carl Mass, "*... og saa sin Broder stift i Øjnene*".

Et andet indlæg, der samler interesse, kommer fra et par læger, som obducerede liget. De mener, at Hansmines død skyl-

des kvælning, og at hun senere er blevet slæbt gennem kornmarken. Mass derimod hævder, at hun ikke var død, da han forlod hende, hvorfor hun selv må have slæbt sig derind. En dom for vold med døden til følge er, hvad den anklagede forsøger at opnå.

Anklager og forsvarer er efterfølgende i ringen: "*Anklagen aldeles sønderknusende for Mass, Forsvaret kun mai*".

Til sidst stiller retspræsidenten juryen (nævningetinget) spørgsmålet: "*Har der fundet et forsættligt Mord Sted?*"

"*De Edsvorne trak sig derefter tilbage, men var hurtig enige. Paa præsidentens Spørgsmaal svare de: Skyldig i overlagt Mord!*

Retten voterede kun kort. Under uhyggelig Stilhed oplæstes Dommen: Mass dømtes til at have sit Liv forbrudt".

Stiftstidendes referent kan fortælle, at det gav et ryk i Mass, da dommen blev kundgjort, og at han, da han umiddelbart efter blev ført ud af lokalet, vaklede som en beruset. Amtstidende derimod har en helt anden udlægning: "*Hans Ansigt forraadte intet. Uden at fortrække en Mine hørte han paa Dødsdommen og rank og med faste Skridt uden at se til højre eller venstre forlod han Lokalet ved sin Vogters Side*". Læser man begge aviser, er der valgmulighed! Hvilken historie vil man helst have?

Dommen er inappellabel og kan kun ændres, hvis der kan påpeges en procedurerefjl. Desuden er der mulighed for at søge om benådning.

Var sagen blevet behandlet ved en dansk ret, ville chancen for at undgå henrettelse have været større, idet den sidste henrettelse i Danmark foregik i 1892. Dødsstraffen blev dog først endelig afskaffet ved lov af 15.04.1930. Der er så set bort fra retsopgøret efter besættelsen.

Forsøg på benådning

I et forsøg på at få dommen omstødt sender Mass og hans forsvarer en appel til Rigsretten i Leipzig, men får afslag. Den dømte prøver at simulere sindssyg, men opnår ikke noget derved. Sidste mulighed er benådning, men kejseren sætter sin underskrift under dødsdommen, og dermed er alle muligheder opbrugt.

Henrettelsen

En dag i oktober 1907 bragte Aarhus Stiftstidende følgende:

"Bekendtgørelse.

Tjenestekarl Kristian Heinrich Mass af Aarhus. Født den 9. Marts 1873 i Gaardvang, Slesvig Kreds, der ved retskraftig Dom af den herværende Edsvorneret af 8. Februar 1907 var bleven dømt til Døden for Mord, øvet den 25. Juli 1906 i Fovlløk mod Enken Hansmine Rasmussen fra Aarhus, er Dags Morgen Kl. 7, i Fuldbyrkelse af denne Dom i det herværende Retsfængsels Gaard bleven halshugget med Øksen.

Flensborg, den 9. Oktober 1907

Første Statsadvokat."

Aarhus Amtstidende bringer et "Privat-Telegram" fra Flensborg og har åbenbart haft en mand dernede. Der fortælles, at Mass fik overbragt beskeden om, at det nu skulle være slut dagen før af en statsadvokat, fængselsinspektøren og en præst. Den dødsdømte sagde, han var ligeglad, men modtog dog alterets sakramente. Desuden blev han spurgt, om han havde et ønske, og han fik den cigar, han havde nævnt. Statsadvokaten spurgte Mass, om han ønskede at se sine forældre, men det gjorde han ikke.

Om morgenen vendte præsten tilbage kl. 6.30 efter en nat, hvor Mass ikke havde lukket et øje. Han var lænket til væggen og

blev bevogtet af to betjente. Med mellemrum spurgte han, hvad klokken var. Kort før klokken syv blev han iført en hvid lærredsfrakke, og ledsaget af to vogtere begav gruppen sig ud i fængselsgården, hvor skaffottet var rejst og beklædt med sort klæde. Statsadvokaten fremviste dødsdommen med kejserens underskrift for Mass, hvis blik flakkede rundt mellem repræsentanter for statsmagten, tolv udpegede borgere samt nogle få, udvalgte journalister. Mass blev spurgt, om han ville bede fadervor, og der hørtes nogle uforståelige lyde, hvorpå han lagde sig på blokken og fik hænderne spændt fast. Øjeblikket efter havde skarpretterens brede økse skilt hovedet fra kroppen. Hovedet blev, "som loven byder", fremvist for forsamlingen og sammen med kroppen lagt i en sort kiste. Det hele varede kun små ti minutter.

Betragtninger

Ved at følge sagen gennem datidens aviser kan man konstatere, at den århusianske læser har kunnet følge godt med i dramaets udvikling. Den mest nøgterne reportage leveres af Aarhus Amtstidende, der holder sig til facts, og skulle det ske, at man bevæger sig længere, markeres det tydeligt i teksten, så læseren er klar over, at her er man på usikker grund.

Aarhus Stiftstidendes artikler rummer i substansen også en realistisk behandling af stoffet, men man fornemmer bestræbelser på at gøre skriverierne til tider unødigt dramatiske. Der leffes til tider for et sensationslystent publikum ved at forhøje spændingsmomentet. Den bedste orientering får man i Amtstidende.

Børnene

Tilbage til det østjyske hvor der må tages vare på et par forældreløse børn. Krestine

I fængselsgården mellem Gefängnis Flensburgs bastante mure blev dommen eksekveret.

på seks år bliver anbragt hos familie, lever sit voksenliv i Københavnsområdet og får selv familie. Søren kommer til Kolt og vokser op hos Rasmus Sørensen, og senere bliver han tjenestekarl hos sin fars slægtning, Niels Rasmussen i "Kolt Kirkegård". Denne er som tidligere nævnt ungkarl, og her var Søren far Kresten tjenestedreng, endnu inden han havde afsluttet skolegangen. Da Niels senere afgiver gården, fører Søren den videre. Han bliver en stovt og anset bonde, der på sin gamle dage rejser ud for at stifte bekendtskab med den verden, han først nu har mulighed for at se.

Søren førte dagbog, hvor han gjorde optegnelser om vejret især, men engang imellem kunne han gøre andre notater, hvilket nedenstående fra 1963 er eksempel på. Han har nok ikke tænkt på sin mors mord, da han nedskrev Ellen Reumerts tekst:

*"Døm andre skaansomt,
Strengere dig selv,
Men aldrig nogen du fordømme.
Husk livet er en saare stridig elv,
Og ikke alle lige godt kan svømme".*

Det er storsindet tale af én, som livet i starten handlede ilde med.

Efterskrift

2. pinsedag i dette Herrens år – 2010 -- var en lille delegation taget til Rabenkirchen-Faulück for at finde frem til Hansmine Rasmussens gravsten. Denne skulle stå i haven til det forsamlingshus, som tilhører Den Sydslesvigske Forening. En forespørgsel sendte os videre til Elisabeth og Preben Vognsen, der gæstfrit åbnede døren for os, og det viste sig, at vi var kommet det rigtige sted, idet gravpladen befandt sig hos dem. Den var kun halv, men inskriptionerne var intakte.

Efter at graven på kirkegården dér i byen var sløjftet, stod gravpladen nogle år i haven til forsamlingshuset. Da den blev fjernet herfra, lagde bestyreren af stedet den under sin seng, hvor den lå godt opbevaret en del år. Den blev dernæst stillet i udhuset mellem alt andet for så for et års tid siden at blive overdraget til Preben Vognsen, og han gav den videre til os, der hjemførte den til Kolt Sogn.

Ved at sammenligne den halve gravplade med den på familiegravstedet i Kolt, der bærer navnet på Hansmines svigerfar, får man indtryk af, hvordan den hele plade har set ud. Familien må have sørget for, at der blev lavet en mindeplade over Hansmine og har fået den sendt syd for grænsen. Stavemåden "Faulück" vidner om, at der er tale om et dansk arbejde.

Kilder

Aarhus Amtstidende: Aug. 1906, feb. 1907 og okt. 1907.

Aarhus Stiftstidende: Aug. 1906, feb. 1907 og okt. 1907.

Folketællinger fra Kolt Sogn.

Kirkebog for Kolt Sogn.

En barndomserindring om fiskeri i Gudenåen

Af: Steen Rytter

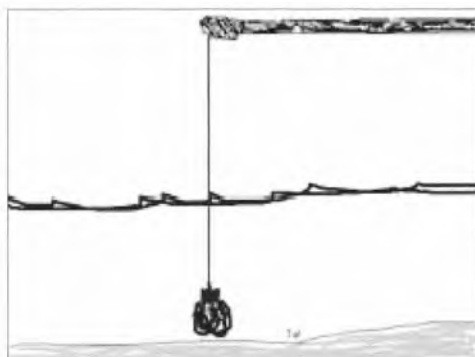
Steen Rytter er født i 1939 på husmandsstedet Sølund, som ligger i Birkhede mellem Ry og Alling. Birkhede er en del af Alling Vest-fredningen.

Sølunds marker ligger langs med Gudenåen på et af dens smukkeste steder, som er strækningen mellem Birksø og Julsø.

Så det var i et naturskønt område, forfatteren fik grundlagt en stor interesse for naturen, fiskeri og senere også jagt. Forfatterens første klare erindringer starter efter krigsårene, hvor der ikke var de store indtægter for husmandsfamilierne på Birkhede. De fleste havde derfor udover arbejdet på husmandsstederne arbejdede i skovene under Rye Nørskov. At fange lidt fisk i Gudenåen var således ikke kun for fornøjelse, men også et kærkomment supplement til husholdningen.

Om at "tatte ål"

"En tat er ca. 150 cm regnorme med en kinesertråd igennem på langs og bundet sammen til en ring. Ringen vikles op om tre fingre. Gennem disse ca. 12-15 løkker stikkes en stærk snor..."

Min far tattede gerne nogle gange hvert forår i maj/juni. Når der havde været en periode med varme i vejret og nogle lune aftener, så roede han og nogle af naboerne ud. De startede gerne i skumringen ved 8-9 tiden om aftenen. Der var sørget for kaffe i termoflaskerne og et stykke kage til kaffen. Tobak og pipe var klar i lommen, og tatten lå klar i en spand, pakket ind i et rabarberblad, så ormene ikke tørrede ud. Eller tatten, for det var godt med en reserve, hvis nu ålene rigtig ville bide den aften!

Om dagen havde vi drenge haft til opgave at grave orm. Gerne nogle tykke

og fede regnorm. Jo tykkere jo bedre. De tykkeste kaldte vi nogle rigtige tatom, fede og lækre – for en ål!

Det var godt at grave i hønsegården, men der skulle ormene hurtigt samles op – ellers tog hønsene dem! Der skulle bruges ca. 20-30 gode orm til én tat.

Først på aftenen havde mændene lavet tattene. De bed først et stykke tækkestråd på ca. 10-15 cm. med knibetangen. (Tækkestråd er tyndt stålstråd, som bruges til at sy tæsker på et stråtag)

Først blev de skarpe ender på tråden filet runde, så de ikke så let gik gennem siden af regnormen, når nålen nu skulle stikkes gennem den på langs. Midt på nålen blev den banket lidt flad, så kinesertråden, der nu skulle bindes på, kunne holde fast. Nu var det en tattenål med ca. 150-200 cm kinesertråd bundet på. (kinesertråd er en stærk sytråd, som især blev brugt til at sy knapper i med).

Nu tog han de tykke orm og stak tækkestrådsstykket gennem den på langs. Det gik lettest gennem ormens brune forende, helt igennem og ud af bagenden. Nu blev ormen trukket næsten til den anden ende af kinesertråden. Så den næste, og den næste. Til sidst var det én lang regnorm med kinesertråd igennem på langs. Nålen blev klippet af, og enderne af tråden blev bundet sammen. Nu var det en ring af orme. Denne ring blev nu forsigtigt viklet op om to-tre fingre, så der blev en 12-15 løkker af orme. Gennem disse løkker stak han nu en stærk tynd snor, gerne en murersnor, og bandt snoren om løkkerne. Snoren blev stukket gennem en møtrik eller andet egnet til at give en passende vægt. Snoren blev nu bundet til en fiskestang, gerne en særlig udvalgt hasselkæp på et par m længde og godt en cm tyk.

Hvor lang en hasselkæp, hvor lang snor og hvor tungt lod var individuelt.

Nu var de klar til at ro ud. Som nævnt skete det først ved otte-ni-tiden om aftenen. Det var der flere grunde til. For det første bed ålene bedst efter solnedgang, for det andet faldt ålene lettere af, så længe det var lyst - og i øvrigt skulle de jo helst ikke møde erhvervsfiskeren eller skytten. Helt lovligt var det jo ikke at tatte ål på Rye Nørskovs fiskevand!

I skumringen roede de nu stille ud mod de kendte gode pladser. Det kunne være ved "*Den svot mand*", "*50 øres butikken*", "*Hanses krog*" eller "*Pramhullet*". To og to fulgtes bådene. Gerne med to mand i hver; for en del af oplevelsen var også samværet, den hyggelige snak og det godmodige drilleri.

Fremme ved det sted, man valgte at prøve først, fik man sig sat godt til rette i hver sin ende af båden. Der skulle jo gerne være plads til at svinge tatten indenbords - helst uden at ramme makkeren i hovedet med tatten eller med en ål!

De anbragte sig, så den side af båden, der blev fisket fra, blev vippet lidt ned. Så var der ikke så langt fra vandet og til rælingen, og ikke for langt at trække en ål. Ålen slipper let tatten, når den kommer op af vandet og op i lyset.

Tatten blev nu stille sænket ned på bunden. Helt til bunden og så lidt op, så tatten med sine regnormeløkker lå lækre og indbydende lige ved bunden. Længden af snoren blev reguleret ved at sno den om spidsen af hasselkæppen, så den kunne holdes vandret og med stram snor.

Nu bare vente roligt til den første ål kom og gav sig til at sutte i de lækre orm.

Når ålen sutter på ormene og forsøger at trække en ormeløkke ud af tatten, og tatten samtidig bliver trukket op, vil ålen forsøge

at trække den anden vej. Kinesertråden vil sætte sig fast i ålens tænder, og ålen vil følge med op.

Man sad spændt og forberedte sig på at være klar med et blødt men hurtigt træk for at få ålen med helt op i båden. Men alligevel kom de første bid altid overraskende, når ålens ruskende forsøg på at trække en ormeløkke med sig og denne helt specielle fornemmelse af næsten at røre ålen forplantede sig gennem snoren og hasselkæppen til mændenes hænder. Alt for ofte resulterede det i, at der blev startet med et alt for kraftigt ryk op, så ålen gav slip og faldt af undervejs. Eller at ålen holdt så godt fast, at den røg af over den anden side af båden! Dette til stor moro, specielt for makkeren i den anden ende af båden – eller for folk i en anden båd, indtil de havde prøvet det samme. Efterhånden indfandt øvelsen sig, man fik fornemmelsen af det seje, men kontante hurtige og uafbrudte træk op, så ålen holdt fast, indtil den var med inde over rælingen.

Om de fangede noget? De fik i hvert fald altid en god oplevelse; nogle hyggelige timer med kaffe, tobak og godmodigt drilleri medens natten faldt på. Oplevelsen af at være tæt på naturen med dens særlige lyde af dyr, der puslede i skovkanten, fugle der gik til ro i træerne og sivene, måske et glimt af ræven på jagt langs åen.

Jo en god aften kunne to mand godt fange 30-40 ål tilsammen. Det var ikke store ål, men gode ”tat-ål”, fire-fem stk. til et pund, så de var gode til panden. De større ål var svære at få med helt op i båden, men enkelte gange lykkedes det. Det gav et dejligt stort bump, når krabaten faldt af i båden – eller et satans, når den faldt af, lige inden den var helt inde over rælingen!

Hvem der havde fanget hvilke ål af de to mænd i båden, var ikke til at afgøre. Når de roede hjem engang efter midnat, delte de fangsten. Ålene blev puttet i en sæk, der blev dypet i åen og gjort våd, så ålene kunne holde sig i live, til de skulle flås og på panden næste dag. Da var det en sport for vi drenge at komme ned til åen for at undersøge bådene, om de nu havde fået alle ålene med hjem. Ofte havde der gemt sig et par småål under et bundbræt.

Sommetider havde Albert brugsuddeler og Thomas graver fra Tulstrup aftalt med min far, at de skulle låne en af vores både til at tage ud for at tatte. De sparede så den lange rotur over Knudsø og ned ad åen. For det var nede i den smalle del af Gudenåen ved Alling bakker, de gode steder for at tatte ål var.

Vi havde altid to robåde. De tilhørte Rye Nørskov Gods. Den ene kaldte vi altid ”postbåden”, for den brugte landpostbudet til at sejle over Gudenåen fra Posberghus på Rye Nørskov-siden og til Sølund på Birkhede. Dengang gik en af landpostruterne fra posthuset i Ry og gennem Rye Nørskov, Birkhede og tilbage til Ry. Når postbudet kom til Posberghus, skulle postbåden ligge klar. Posten tog sin cykel om bord i postbåden og roede over Gudenåen. Dette var året rundt og i al slags vejr. På dette sted af Gudenåen er der så kraftig strøm, at der meget sjældent lægger sig så megen is, at sejladsen blev umulig, men ofte var det alligevel vanskeligt for landposten.

Min far havde ansvaret for at holde postbåden malet og i orden. Og hver dag skulle båden ligge klar ved Postberghus til posten kom næste dag.

Det blev for det meste vi drenge, som skulle ro båden over. Hvis vi var to, roede vi over i to både og tilbage i den ene. Var jeg alene, måtte den ene båd på slæb.

Denne postrute med rotur over Gudenåen ophørte i 1949. Den sidste landpost på ruten var Jens Sølvsten, som stadig bor i Ry.

Sølvstens forgænger på ruten var post Lauersen. Han havde en sofacykel, som han mageligt tilbagelænet trampede den store cykel frem med ad skovvejene.

Sofacyklen var noget større og kraftigere bygget end en normal postcykel og var tung for post Lauersen at løfte ned og op fra båden. Men det gik.

Om at "slå gedder"

Som afvanding af nogle moseområder løber der en bæk gennem en af Sølund's enge og ud i Gudenåen.

Om foråret går gedderne op i bl.a. denne bæk for at komme til at gyde længere opstrøms.

Det sker i perioden marts til maj. Sommetider allerede i februar, hvis foråret startede tidligt.

Det var en yndet sport for os drenge at gå langs bækken med enfire-fem cm tyk kæp eller et gammelt skaft fra en skovl.

Når vi så en gedde i bækken, fik den et slag med kæppen eller skaftet. Det kunne godt være nødvendigt med flere slag, før gedden lå med bugen i vejret, og vi kunne godt blive noget våde af sprøjtene fra slagene. Det var selvfølgelig ikke ved hvert besøg langs bækken, at vi "slog en gedde". Men ofte kunne vi skære en gren med en tvege, hvori vi hængte gedden, og stolte kunne vi bringe byttet hjem til mor, som så frembragte de skønneste fiskefrikadeller.

Hvis der kom lidt spæk fra saltkaret i, så blev de fuldendt.

Som nævnt var disse gedder et kærkomment supplement til husholdningen, men vi skulle helst ikke komme med alt for mange af gangen; der var nemlig ikke noget, der

hed køleskab eller dybfryser. For ejendommene på Birkhede fik først mulighed for elinstallation efter 1954.

Hvis vi fangede for mange gedder på én gang, kunne det ske, at vi tog et par gedder med til skolen i Alling, hvor vi så undervejs solgte gedderne til købmand Marius Knudsen, som også kunne lide geddefrikadeller.

Den største gedde, som jeg fangede på denne måde, vejede over 20 pund!

Hvis køerne ikke græssede på en mark ned til Gudenåen, så blev de på vejen hjem til stalden sidst på eftermiddagen trukket ned til åen for at blive vandet.

Ofte var det en af mine opgaver. Og en gang jeg kom ned til åen med køerne, hørte jeg en plasken fra bækken nær ved. Jeg lod køerne stå, greb en brækket stump hegnspæl og gik hen til bækken. Der var en gedde. Den var strandet i sandet i bækken. En stor tamp, og der var ikke vand nok i bækken på det sted, så den kunne svømme videre.

Den fik straks et gog i hovedet med pælstumpen, og blev trukket op på det tørre. Nu kunne jeg stolt trække køerne hjem til stalden slæbende på en gedde på over 20 pund!

Da vi blev større, begyndte vi at bruge mere effektive redskaber end pælestumper og gamle skovleskafter. Vi fik fat i et lyster.

Et lyster var et grumt udseende redskab, som en fem-seks-grenet greb, hvor tænderne havde modhager som på en fiskekrog. Dette lyster blev forsynet med et fire-fem meter langt skaft. Med dette lyster kunne vi stikke gedderne, når de legede på lavt vand i sivkanten langs Gudenåen eller i bækken eller tørvemoserne, når de var nået derop.

Her balancerede vi drenge på balkerne i mosen. Balkerne var de kanter, som tørvearbejderne havde gået på, når de skar tørv under krigen og i årene derefter.

Det var ikke helt ufarligt at færdes på den måde i moserne, og det skete da også, at vi kom våde hjem. Men ofte havde vi et par gode gedder med, og det var formildende omstændigheder.

Engang stak naboens søn en rigtig stor gedde med lyster i sivene nedenfor Sølund. Denne gedde vejede over 40 pund. Den blev hængt op i hønsehuset, og der blev sat en spand under den for at opfange rognen, som løb ud af den. Der blev mere end en spandfuld. Hønsene var helt vilde med rognene.

Efterhånden udtænkte jeg mere effektive metoder til at fange gedderne i bækken, end at slå dem i hovedet. Hvor bækken løb under Birkhedevej, indsatte jeg et net i røret under bækken. Så behøvede jeg kun at tilse området før spærringen og slå gedderne der. Siden konstruerede jeg sinderige ruser, der fangede gedderne, og det var effektivt (måske heller ikke helt lovligt – heller ikke dengang!).

Det skabte dog det problem, at mine legekammerater, Alfred og Finn, der boede længere oppe ad bækken, nu ingen gedder fik! De kom så om natten og ødelagde mine ruser!

I de år var vi gode venner ca. 10 måneder hvert år!

Set i bakspejlet var det nok også mest rigtigt for gedderne!

Anvendelse af lyster blev ligesom anvendelse af ålejern senere forbudt.

Et liv med landbrugsmaskiner

Af: Tage Franck

Artiklen her har sin baggrund i et interview med landbrugsmaskinfabrikant Frode Randsløv på Vroldvej i Skanderborg. En dejlig samtale med en fuldstændig åndsfrisk og velformulerende mand, der fylder 90 år til sommer. En mand, der virkelig har brugt sig selv i mange vidt forskellige gøremål, og altid på et rimelig højt niveau!

Han er født i Tåning ved Mossø og er blevet i sit lokalområde hele livet, men hans horisont er verdensomspændende. Forretningsrejser har ført ham rundt i Europa, og som turist har han oplevet store dele af verden, ligesom hans mange interesser og gøremål har givet ham indsigt i mange emner. Sideløbende med det praktiske arbejde som landbrugsmaskinsmed, senere sælger og endelig direktør for hele virksomheden har han fundet tid og kræfter til at tage del i et utal af aktiviteter. I flæng kan nævnes, at han gennem hele livet har været en inkarneret jæger med et skab fuld af pokaler og mange geværer på væggene. Han var i 17 år formand for Tåning Jagtforening og æresmedlem af Danmarks Jægerforbund. Hjemmeværnet har optaget ham meget. Han har været medlem i 52 år, heraf mange år som

Landbrugsmaskinhandler
Frode Randsløv, Skanderborg.

næstkommanderende i Skanderborgkompaniet. – Han har også været danmarksmester i roning! Som styrmænd i en firer med styrmænd.

Også indenfor landbrugsma-

skinbranchen har han gjort sig gældende. I 17 år var han i bestyrelsen for Dansk Maskinhandler Forening, Østjysk Kreds, heraf otte år som formand. Senere sad han seks år i DMF's hovedbestyrelse og et år som landsformand!

Når vi tillægger en livslang interesse for fortiden, hvilket bl.a. kommer til udtryk i et stort glasskab med sirligt ordnede oldtidsredskaber, som ethvert museum vil misunde ham, og aktivt arbejde med slægtshistorie – samt et familieliv med kone og to børn, så kan alle nok forstå, at det er en mand, der er interessant at samtale med!

Frode Randløvs konfirmation i Soballe 1936 med to hold bedsteforældre. Til højre farfaderen, R. P. Randløv, der skrev mange artikler i Østjysk Hjemstavn i 1940'erne og 50'erne.

Barndom og ungdom

Frode Randløv er født i 1921 i landsbyen Tåning fire-fem km sydvest for Skanderborg ved Mossø i nærheden af Fuldbro Mølle. Her ligger stadig familiens slægtsgård, "Østergaard".

Frodes oldefar var degn og hjælpepræst hos pastor Niels Blicher, digteren St. St. Blichers far, i Randlev ved Odder. Måske slægtsnavnet Randløv har relation til dette?

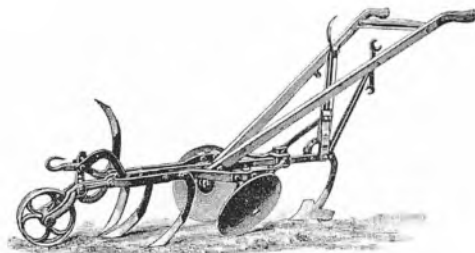
Frodes far, Johannes Randløv, var landmand. Han var en vellidt mand, der var god til at snakke med alle folk, og efterhånden begyndte han at hjælpe bønderne med at anskaffe nye landbrugsmaskiner. Dette udviklede sig hen af vejen til en bibeskæftigelse som maskinhandler.

Frode blev født på gården i Tåning i 1921, men allerede da han var to år gammel, rejste familien en kort overgang til Hovedgaard og kort tid efter til Elbæk Kro og Gæstgiveri ved Skaarup mellem Skanderborg og Gjering. (Oddervej 125). Herfra husker Frode en sjov ting:

Som gæstgiveri havde kroen pligt til at give landevejens farende svende et gratis måltid mad og husly for en nat. Måske derfor blev kroen så plaget af lopper, at den var umulig at opholde sig i. Kroen blev derfor ryddet, døre og vinduer og andre åbninger tæt lukket, og så blev hele herligheden gasset! Efter nogen tid kunne man så flytte ind igen. Kroen findes ikke i dag som kro.

I 1925 flyttede familien til Skanderborg, til Vroldvej 49, til det hus, hvor de bor den dag i dag. Vroldvej var dengang en smal grusvej med vejgrøfter og vejtræer langs siderne.

Faderen købte ejendommen på Vroldvej af en kreaturhandler Jørgensen, kaldet "Frikadelle-Jørgensen". Til ejendommen hørte ca. fire tdr. land jord, og i den første tid havde faderen en del høns, fire køer og nogle grise. Forretningen fik til huse i kreaturhandlerens ret store staldbygning, og der kom efterhånden gang i en produktion af roerensere, halmpressere og transportører.

Enkel-radrenser – vistnok indstillet til kartoffelhyppning.

Staldbygningen var som nævnt rummelig, for den rummede faktisk hele virksom-

heden i de første over 25 år! Der kom en del mindre tilbygninger igennem årene, ofte udført af de trækasser, som selvbinderne var emballerede i, når de blev leveret af importøren til Randløv. Disse brædder var lige så stærke som dansk eg eller bøg. Først i 1952 blev træbygningerne erstattet af et værksted i mursten.

Frode var kun tre år gammel, da familien forlod landbruget i Tåning, så det er altså ikke som aktiv bondekarl, at han har interessen for landbrugsmaskiner. Naturligvis kendte han arbejdsgangen i landbruget. Danmark var jo dengang i 1920'erne et udpræget landbrugsland, så både i Tåning og på Vroldvej var man tæt omgivet af landbrug. For Frodes vedkommende var det nok selve teknikken i landbruget, der vakte hans interesse. Fx gik han tit og beundrede

selvbinderens mekanisme til at binde knuden på et kornneg! Selv kunne han ikke binde så solid en knude. Han satte sig ind i mekanikken. Lærte at skille den ad og samle den igen, og senere igennem livet har han repareret snesevis af selvbindere, der kastede løse neg ud!

Frode gik 10 år i skole i Skanderborg Kommuneskole. Derefter kom han på Ry Højskole- og Håndværkerskole og i Skanderborg Handelsskole. Siden kom han i lære hjemme hos faderen og aflagde svendep prøve som landbrugsmaskinsmed. Hans svendestykke var en rundsavaksel med flanger og sekskantet møtrik. Han blev taget som soldat i marinen, men her i 1942 blev der slet ikke indkaldt soldater på grund af den tyske besættelse. Det var Frode lidt skuffet over, men senere i livet gjorde han

Frode Randløvs farbroder på såmaskinen ca. 1950.

En af de første af Randsløv Maskinfabriks rundsave fra ca. 1938.

til tjeneste i Hjemmeværnet i en menneskealder. Han arbejdede så som svend hjemme hos faderen, og efterhånden overtog han ledelsen af værkstedet med reparation og produktion, mens faderen koncentrerede sig om salget. Så i 1962 overtog Frode ledelsen af hele virksomheden. I dag er ledelsen gået videre til sønnen Sv. Aage, der er ingeniør.

Udviklingen i virksomheden

Frodes far må have haft en fornemmelse for, at tiden der i 1920'erne var moden for mekanisering i landbruget. Han startede et salg af radrenere, først enradet og senere toradet, begge trukket af en enkelt hest. Også svingplove, høstmaskiner, aflæggere og efterhånden selvbindere, alt hestetrukket. Frode husker, at såmaskinen hed "Stegsted" med en planke bagpå til at stå på,

og de danske plove var fra Langeskov og Fraugde på Fyn. En, der solgtes mange af, hed "Skjold". Senere gik de helt over til den norske "Kverneland".

Også maskiner indendørs som kværne, tærskværker, roerspere og roerensere producerede man. Roer var jo på den tid hovednæringsmidlet til kreaturer og netop en maskine, der kunne rense og skære roerne i stykker i én arbejdsgang blev Randsløvs hovedprodukt og gennem tyverne og trediverne - den maskine, der gjorde firmanavnet kendt i videre kredse.

Også en fabrikation af halmpressere og transportører kom i gang. Disse maskiner blev oftest trukket af en petroleumsmotor, der stod i et rum for sig, eller udenfor, på grund af brandfaren. Der fandtes også vindmøller på gårdenes tage eller en hesteomgang på gårdspladsen. Frode fortæller, at han kom for sent til hestegangens storhedstid. De blev taget ned og solgt til jernhandlere, idet de indeholdt en masse godt massivt jern i de mange tandhjul. Frode ville gerne have haft sådan en hestegang som et historisk minde, men var for sent ude. Derimod har han været med til at pille mange vindmøller ned, da elektriciteten kom frem i 1930'erne. De indeholdt en

Smedesvende foran værkstederne ca. 1930. På billedet ses: Hans Chr. Andersen, Jens Mikkelsen, Kristian Bak, ? Viby, "Mexicaner-Hansen" på motorcykel og Impgaard ?

Høstarbejde med selvbinder ca. 1940.

masse vinkeljern, og netop her i 30'erne og i krigsårene var det næsten ikke til at skaffe jern, så det indgik i produktionen, især i rundsavsstativerne

Frode husker 1930'erne som en uhyre vanskelig tid for landmændene og derfor også for maskinhandelen. Bønderne havde ingen penge. Mange gårde gik på tvangsauktion, og investeringer i nye landbrugsmaskiner var der sjældent råd til. "Og så kom folk med deres vekslere, og de bukkede og de skræbede og ville have os til at forny vekselen. Det var tit, at de ikke engang havde penge til renterne, så dem måtte vi så lægge ud. For hvad Søren skulle vi gøre", fortæller Frode. Hen imod slutningen af 30'erne lettede det lidt. Der var efterhånden mange, der fik elektricitet indlagt. Det betød nye motorer til maskinerne. Der var også mange, der fik malkemaskiner. Randsløvs solgte og installerede masser af malkemaskiner. De producerede dem dog ikke selv, men de forhandlede dem.

Med krigen og besættelsen i 1940 blev der jo knaphed på alting. Man kunne ikke få metal. Olie var stærkt rationeret, og rigtig udenlandsk brændsel som kul og koks var ikke til at skaffe. Derfor måtte de naturlige danske resurser i form af skovens træer træde til som erstatning for de importerede, fossile brændstoffer. Det var disse forhold, der satte skub i udviklingen af det, der i dag er specialet for Randsløv-virksomheden, nemlig rundsav eller brændemaskiner!

En stor del af stativet til de første rundsav var lavet af træ. Klingen var af førsteklases tysk stål. Til at trække denne sav blev brugt en elmotor, der ydede fem hestekræfter, og kraften fra motoren blev overført til saven med en fladrem. Alle, der har arbejdet med fladremme, ved, at de er besværlige at have med at gøre. De hopper af, de skal smøres, og de kan være farlige.

Hele vejen op gennem 40'erne blev træ brugt til brænde i kakkellovne, i komfurer og i industrien. Og dertil kom så gode styk-

ker brænde til bilernes generatorer. Generatorerne var monteret på bilerne, så de i stedet for benzin kunne køre på de gasarter, som træet udvikler under forbrænding. Træstykkerne måtte ikke være større end fem cm, så her kom rundsaven rigtig til sin ret.

Der skulle virkelig bruges meget træ til brændsel, så firmaet havde en god omsætning, og op gennem resten af århundredet og op til i dag har man udviklet projektet, så man nu kan tilbyde en rundsav, der saver træet i den ønskede længde, kløver det, lægger det på et transportbånd og lægger det op i vognen – blot med et tryk på en knap! Dertil kan fås en lille kran, der henter træet inden for syv-otte m og lægger det i kløveren!

Randløv er den eneste danske virksomhed, der fabrikkerer rundsave. Klingene er dog importeret fra Tyskland - nu også med hærdede stålplatter.

Kort tid efter krigens afslutning i 1945 kom dansk landbrug godt i gang. Det skyldtes især den berømte Marshallhjælp, hvor USA mellem 1948 og 1953 støttede dansk landbrug og erhvervsliv med 1,7 milliarder kr.! Baggrunden var vel at forhindre, at dårlige sociale forhold skulle få nogle af de europæiske lande til at gå over i den kommunistiske lejr! Det satte for alvor gang i handel og erhverv og dermed også flugten fra land til by. Der blev mangel på arbejdskraft på landet, og så måtte der mekaniseres. Eller var det omvendt?

Mejetærskeren er jo fantastisk arbejdsbesparende. Den klarer stort set hele høsten i en arbejdsgang: Afklipping af stråene, tærskning, hvor kernen skilles fra halm og avner, udstødning af halmen og transport af kernen til sække eller opslugning. I Amerika havde mejetærskeren kørt i flere årtier, og efter krigen kom de første maskiner til

"Dronningborg" i Randers fik den første danskproducerede mejetærsker afprøvet på Bygholm i 1955. En bugseret 5-fods sækkemaskine med en kapacitet på 20–30 tdr. korn i timen.

Danmark. Det var bl.a. Massey-Harris 21 fra England, Claas fra Tyskland eller Clayson fra Belgien. I Danmark startede også snart en produktion. I 1955 blev den første danskproducerede mejetærsker afprøvet på Bygholm. Den var produceret af "Dania" i Dronningborg ved Randers. De første mejetærskere var de såkaldt bugserede, d.v.s., at de blev trukket af en traktor foran. Disse maskiner var ikke så arbejdsbesparende, idet der skulle en mand til at køre traktoren, en til at betjene mejetærskeren og en mand til at tage sække fra og binde for dem. Allerede i 1958 var Dronningborg klar med en såkaldt selvkørende, hvor traktormotoren var indbygget i mejemaskinen. Så kunne det hele betjenes af én mand.

Fleere danskproducerede mejetærskere kom til, bl.a. "Nordsten", "Vestjyden" og "JF". Randløv handlede med dem alle sammen, men i begyndelsen af 60'erne blev Randløv eneforhandler i distriktet af Claas mejetærskeren, så fremover var det kun denne udmærkede tyske maskine, de forhandlede.

Selvbinderen kunne til nød trækkes af tre solide jyske heste, men de nye store maskiner krævede mere trækraft, og her kom traktoren så ind og revolutionerede dansk landbrug mere end nogen anden maskine. Traktoren var fremme her i 1930'erne, - store tunge kolosser med jernhjul med gribere eller metalbælter som en militærtank, men efter Marshallhjælpen kom der et fantastisk skred i udviklingen. Det var Ferguson TE20, "den lille grå", der kom til at stå som indbegrebet på dansk landbrugs mekanisering. En væsentlig årsag til dens popularitet var trepunktsophængningen og det hydrauliske system, der gjorde det muligt at overføre noget af traktorens kraft til redskabet. Men der kom mange andre traktormærker på markedet. Frode Rand-

Her er den så den "lille grå" Ferguson TE20 fra 1949, der frem for nogen revolutionerede dansk landbrug.

løv mener, at over 40 forskellige mærker kæmpede om markedet. Det var jo Fordson Major, Massey-Harris, International Harvester, Allis Chalmers, Nuffield, Fiat, Volvo m.m., - og den danskproducerede Bukh-traktor, der produceredes fra 1956-65. Det var faktisk en rigtig god traktor, siger Frode, men der var problemer med at finde forhandlere, da disse allerede havde bundet sig til et bestemt mærke.

Det samme havde Randløv. De fik i starten af 1960'erne eneforhandling i distriktet af den italienske FIAT-traktor og forhandlede fremover kun dette mærke.

Det var bl.a. eneforhandlingen af disse store og pladskrævende maskiner, der gjorde det nødvendigt at udvide virksomheden betydeligt. Den første store udvidelse kom i 1963, netop 40 år efter at faderen, Johannes Randløv, grundlagde virksomheden. Udvidelsen var en 450 kvm stor hal i en ret dristig stålkonstruktion. Her blev indrettet et lakeri, et lager og en maskinhal.

Det gik stærkt disse år i landbruget, så allerede i 1968 fordoblede man virksomhedens areal med to nye haller på i alt 1000 kvm.

På denne tid var der ca. 10 ansatte på værkstederne og to mand i administrationen. Frode tog sig efterhånden mest af virksomheden udadtil med salg, indkøb,

repræsentation og de store reklamefremstød på dyrskuer, landsudstillinger og Ungskuet, som senere blev til Agromek.

Foruden handelen med de store importerede maskiner havde Randløv en stor produktion af transportører, roetørvaskere, halmpressere og gummivogne.

I løbet af 1980'erne kom en nedgangsperiode for dansk landbrug, en tendens, der vel til en vis grad har holdt sig indtil i dag. De enkelte landbrug er blevet meget større med markarealer op til flere hundrede ha. Det har betydet stadig større maskiner med fx traktorer, der koster op mod en million kr. At have den slags maskiner på lager kan mindre maskinhandlere slet ikke leve op til, og det har så resulteret i fusioner, så der snart kun er nogle få store maskinhandlere tilbage.

Denne udvikling har Randløv også været igennem. Lidt efter lidt opgav man handelen med de store maskiner, man havde ene-forhandling af, og efterhånden holdt man helt op med maskinhandel, men koncentrerede sig om produktion af nogle få emner. I dag er det således stort set kun rundsave og især den omtalte combi-brændekløver, som virksomheden beskæftiger sig med, men den kan også levere transportører og bigballevogne m.m.

Et godt liv

Når Frode Randløv kigger tilbage på sin snart 90 år lange livsbane, må han konkludere, at han har haft et rigtigt liv. Han har haft et godt helbred, et godt ægteskab og to ønskebørn, uendelig mange venskaber og

Randløvs Maskinfabrikker på Vroldvej i Skanderborg ca. 1975.

Åbent hus arrangement ca. 1963. FIAT-traktørerne vises frem. Tv. en træsilo til korntrørring.

berøringsflader både indenfor og udenfor landbrugsmaskinbranchen. Først og fremmest har han fået lov til at bruge sig selv i mange forskellige sammenhænge samt været leder af en virksomhed i konstant fremgang. Bestyrelsesposter og topposter inden for erhvervslivet har jo nok krydret selvbevidstheden, men den største lykke, derfra hvor kræfter og inspiration er hentet, er nok mere hobbybetonede ting som fx sejlsporten, som stadig dyrkes på Skanderborg Sø, jagt, hundeopdræt med et skab fuld af præmier, den historiske interesse med et lille museum af selvfundne oldtidsager og endelig kammeratskabet og arbejdet i

Hjemmeværnet og som medlem af Rotary. Han nævner også et par højdepunkter inden for branchen. Som 30 års eneforhandler af fx Fiat-traktorer eller Claas-mejetærskere blev han inviteret til at besøge fabrikkerne, hvor de blev fremstillet. Sammen med andre forhandlere havde han nogle uforglemmelige rejser til Fiat i Torino i Italien, hvor man fulgte produktionen fra rå jernplader til prøvekørsel af den færdige traktor. På samme måde var han på rejser til Claas i Tyskland og plovfabrikken Kverneland i Norge.

En lykkelig mand, der "aldrig går på pension", som han selv siger.

Konfirmationsforberedelse 60 år tilbage i tiden

Af: *Viggo Lovdal*

En omtale af en gudstjeneste i en kirke i Århus, tilrettelagt for teenagere, inspirerede denne artikels forfatter til at fortælle om konfirmationsforberedelsen, som han oplevede den for ca. 60 år siden.

Heller ikke dengang var konfirmationsundervisning tør og kedelig.

Freestylergudstjeneste

Hvad ordet dækker over, er jeg egentlig ikke klar over, men det er et tilbud til teenagere, forstod jeg på foromtalen af en gudstjeneste, der skulle holdes i en kirke i Århus. Livemusik, billeder på storskærm og mulighed for at tænde et lys for fred, ja, selv en bøn til Gud via SMS ville der blive mulighed for at sende. En alternativ gudstjeneste, hed det i omtalen. En sætning, der vist kan betegnes som velvalgt. Hvis man tror, at konfirmandundervisning er tør og kedelig, kan man godt tro om igen, hed det videre i omtalen.

Andre muntre tiltag kan man især ved forårstid, når konfirmandundervisningen nærmer sig sin afslutning, læse om i avisen. Konfirmandlejre, overnatning sammen med præsten i kirketårnet o.l. Der er unægtelig sket forandringer på området, siden jeg ”gik til præst”.

Fra Them Kirke.

Et møde foran en bagerbutik

For nogle år siden mødte jeg nogle unge mennesker i færd med at forevige en bagerforretning til tegneblokken.

Konfirmandhold fra Them.

Da jeg spurgte, hvad tegningen skulle bruges til, forklarede de mig, at de gik til konfirmandsforberedelse. Tegningen af butikken skulle bruges til en opgave. Jeg blev nysgerrig. Jeg kan ikke mindes, at tegninger af en bagerbutiks udstillingsvinduer med brød, flødeskumskager og andre lækre ting indgik som en del af det undervisningsstof, jeg for ca. 60 år siden gennemgik ude på en gammel præstegård på landet. Altså måtte jeg igen stille spørgsmål til de unge mennesker. Hvilken opgave, det var, tegningen af bagerens produkter skulle illustrere?

Ja, men det var da en opgave om det daglige brød! Et mindre begavet spørgsmål, tænkte de jo nok. Men jeg kunne jo ikke vide, at det daglige brød er en opgave, der er taget op i konfirmandsforberedelsens timer.

Hvad vi lærte hos præsten om emnet var, at det var mor og far, der arbejdede, for at vi kunne få det hver dag.

60 år efter taler man altså i konfirmandtimerne om det daglige brød på et lidt højere plan. Man taler nok om det brød, som vi har i overflod trods krisetider, men som andre mangler hver dag. Nøden og elendigheden ude i verden, klimaspørgsmål osv. bliver nok debatteret. Det skal præsterne ikke have utak for. Disse emner må betragtes som velegnede at debattere i undervisningstimerne.

Egne produkter på festbordet

Det var almindeligt, at der var konfirmation både forår og efterår i det sogn, hvor jeg voksede op. Jeg skulle konfirmeres om efteråret. Det anså mine forældre for et mæg-

tigt held, da en del af markens afgrøder fra den svundne sommer kunne indgå blandt de ting, der skulle bruges til festen. Kårene var små i et husmandshjem dengang, så alene det, at man selv havde selleri og gulerødder til suppen på den store dag, var ting, der talte med, når budgettet over festlighederne skulle lægges.

Jeg kan da også huske tilfælde, hvor nogle flyttede konfirmationen fra forår til efterår netop på grund af egne produkter, der skulle på bordet.

Først på sommeren begyndte jeg at ”gå til præst”. Præsten var en venlig, men bestemt mand, der allerede fra den første dag forstod at sætte sig i respekt.

Der stilledes i høj grad krav til os i form af udenadslære af salmevers, skriftsteder osv. Der var tale om envejs kommunikation. Præsten var den givende, de vordende konfirmander de modtagende. Præsten havde foruden teologisk embedseksamen læreruddannelse og var således velfunderet til denne pædagogiske opgave.

Vore dages konfirmander drøfter jo nok problemerne mere igennem med deres præst, end vi havde mulighed for. Det er en mere inspirerende undervisning, de unge nu får. Med hensyn til udenadslæren sætter jeg dog spørgsmålstegn ved, om den nu var så ringe, som mange pædagoger søger at gøre den til. Jeg er i hvert fald glad for, at jeg fik lært mange salmevers udenad i skoletiden og under konfirmationsforberedelsen.

En salmeskat af stor kulturel værdi

Der er iblandt salme- og koralbøgernes revl og krat hundreder af numre, der er gedigne - for ikke at sige geniale - kunstværker. Det tænkte man vel ikke over i de unge år. Men mon ikke det, at man stiftede bekendtskab med dem har medvirket til, at man har fået øjnene op for den kulturelle værdi, der også

findes her? Også nye sange og salmer, der ikke er at finde i salmebogen, anvendes nu i konfirmationsundervisningen. En del af dem er iørefaldende melodier, der egentlig egner sig godt til formålet, ligesom de også må betragtes som anvendelige til fx konfirmand- og ungdomsgudstjenester. I salmebogen, som bruges i dag, autoriseret af Hendes Majestæt Dronningen i 2002, er medtaget mange nye salmer. De fleste er fremragende med gode og iørefaldende melodier. Konfirmanderne synger gerne med, har jeg erfaring for som kirkesanger i en lang årrække. Melodierne rammer nok noget af det, de synger og holder af i andre sammenhænge. Kan disse nye ting få ungdommen til at interessere sig for den salmeskat, vi er så heldige at have fået i eje, er meget vundet. Da jeg gik til præst, sang vi kun salmer, der var optaget i salmebogen - selvfølgelig, kunne man næsten tilføje. Friheder og eksperimenter ville nok dengang blive betragtet som lige på kanten af blasfemi. Til gengæld sang vi mange af salmerne i salmebogen. Vi begyndte med en morgensang og lærte så efterhånden salmer, der vel i nogen grad havde relation til den tekst, vi arbejdede med den pågældende dag. Efter min mening er det en god måde at oplære den opvoksende ungdom til senere at kunne se sammenhængen med teksten og de valgte salmer ved kirkelige handlinger.

Afguder kan være forskellige

Foruden salmevers lærte vi en del skriftsteder. Alt skulle man helst kunne udenad. Alternativet til manglende viden under præstens overhøring var ekstralæsning i frikvarter eller det samme stof plus ny lektie for igen den følgende uge. Altså kunne man lige så godt gå i gang først som sidst med at tilegne sig den teologiske viden, der

krævedes. Selv ikke på konfirmationsdagen kunne man slippe tanken om lektielæsning. I kirken foretoges overhøringen.

Denne skik er nu sikkert gået af brug overalt, og det er godt, for vi mennesker er forskellige. Nogle havde let ved at tilegne sig stoffet, andre havde de største kvaler med at lære skriftsteder og salmevers. Mon ikke mange forældre gennem årene har sidet bævende af angst og spænding for deres store dreng eller piges svar på de teologiske spørgsmål, der blev stillet på den store dag. Under konfirmationsforberedelsen havde vi talt om afguder. Præsten forklarede, at fx penge og magt kunne være afguder, vi mennesker kunne få i sinde at dyrke. Et af spørgsmålene i kirken på konfirmationsdagen ville nok være om dette afgudsdyrkeri, røbede han. På den store dag spurgte han da også en dreng, om vi mennesker kunne have afguder? Drengen tænkte sig om et øjeblik og svarede derefter højt og tydeligt: Ja, Odin og Thor! Vi andre morede os over svaret. Børn kan være umådelig hårde og hjerteløse. Præsten reddede situationen ved også at more sig sammen med os, hvorefter han forklarede drengen, at svaret egentlig var rigtigt nok, men det var nu ikke lige det, han havde tænkt på i forbindelse med spørgsmålet. Jeg har ofte tænkt på den pinlige situation. Overhøring tjente, for mig at se, ikke noget fornuftigt formål, idet der ikke kom en egentlig dialog i gang mellem præst og konfirmander. Overhøringen skulle sikkert tjene som garanti overfor forældre og andre tilstedeværende i kirken for, at konfirmanderne havde fået den viden i kristendomskundskab, man kunne forvente, de var i besiddelse af ved konfirmationen.

Regenskammerat med Kaj Munk
Konfirmationsforberedelserne tror jeg ikke nogen af os fandt tørre og kedelige. Vores

Them Kirkes orgel.

præst var som nævnt en bestemt, men venlig mand, der havde bragt den fynske lune med sig fra opvæksten på Fyn. Han var regenskammerat med digterpræsten Kaj Munk, Ikke alene studenterkammerat med den kendte præst, de var også venner for livet. Bogstavelig talt! Da Kaj Munks bære skulle føres fra sygehuset i Silkeborg tilbage til Vedersø, var det Herluf Aagaard, vores præst, der stod for højtideligheden i kapellet. Aagaard og Munk var også en tid nabopræster i Vestjylland. Digterpræsten fra Vedersø var også en gang gæstepredikant i såvel Them Kirke som i annex-kirken Brande, beliggende 3-4 kilometer vest for Them. Kaj Munk viede også Lone og Herluf Aagaard. Aagaard kunne fortælle levende om det alt sammen. Han havde også været præst på Færøerne og fortalte oplevelser derfra. Det synes vi halvstore

børn jo var spændende at lytte til. Også muntre historier lagde han ind i undervisningen. En dag fortalte han historien om organisten, det var træt af at høre folk sidde og snakke sammen under præludiet. En dag stoppede han brat musikken, og kunne nu høre en mand sige til sidemanden:” Fik du solgt koen på markedet?”” - Så det lader vi lige være med, det at snakke sammen i kirken, fortsatte præsten med lune. Også fordi Viggos far spiller så dejligt, så det skal vi alle sammen nyde. Jeg har antagelig rettet mig lidt op under den belæring. Den omtalte Viggo var mig, og det var min far, der ”spillede så dejligt”.

Nye tider, nye tanker. Nye pædagogiske tanker og ideer har fundet vej også ind i konfirmandernes undervisningslokaler. Sådan skal det også være. Lad blot de unge mennesker drøfte fx emnet om det daglige brød med præsten. Lad dem lære nye sange, der måske siger dem mere end salmer, vi måtte lægge et arbejde i at få lært. Blot må de ikke gerne slutte konfirmationsforberedelserne uden at lære noget af det, der efter min mening er så betydningsfuldt i dansk kulturliv: Den salmeskat, vi er så heldige at have fået i eje.

Mellem Halds katedraler

Af: Aage Domino

Hald mellem Randers og Mariager husede fra 1930-erne og op i 50-erne en maler med en fortid tæt på den central-europæiske stjernehimmel og oven i købet med en kongelig rumænsk medalje i kommodeskuffen.

I dag er der bare en kirke og en skole i den tidligere stationsby, hvor maleren Aage Exner i nogle år rettede sit kunstnerblik mod både mejeri, købmand, brugs og bager, ja tilmed to slagtere og to smedjer foruden håndværkeres andre småbutikker.

Maleren var af en indvandret musisk slægt, der i overført betydning kom til at rejse katedraler i Hald.

Men befolkningen så ham på afstand mest som en lidt fortabt og måske også lidt for tørstig gæst ude fra.

Hans omdømme var positivt præget af, at han var far til stedets provst og bedstefar til syv begavede børn, der var på vej til at markere sig her i verden. De fleste vidste, men de færreste tog sig af, at han var søn af den navnkundige folkelivskildrer Julius Exner.

En far og hans søn

Adolff Sophus Aage Exner og hans svensk-fødte kone Clara kom i 1931 til Hald, hvor deres eneste barn, Gustav Johan - med Johan som det dagligt brugte - havde fået sit første og i øvrigt eneste præsteembede i 1923, før han blev egnens provst i 1931.

Selvportræt af Adolff Sophus Aage Exner, 1870-1951.

Aage Exner forærede sit selvportræt til sønnen, provst Johan Exner, Hald, men da provstens ældste datter, Karen gift Simonsen kom hjem for at præsentere sin første søn, blev Aage Exner så glad for at have fået et oldebarn, at han hentede selvportrættet hos provsten og forærede det til den nyfødte. Billedet skiftede dermed adresse til den lille drengs hjem i Odense, og i dag har han taget det med til Hannover i Tyskland. Billedet herover er hentet fra Exner-familiens slægtsbog.

Clara Exner, født Brandt i Borreby, Sverige. 1870-1933. Gift med Aage Exner i 1894, død i Hald i 1933.

Malet af Aage Exner:
(Billede fra Exner-familiens slægtsbog)

Han havde selv tegnet en ny præstegård, da den gamle på grund af rotter var ubeboelig for mennesker. Clara døde efter to år, og siden gik den 63-årige kunstmaler med det viltre hvide skæg rundt med staffeliet under armen, mens han med det ene øje knebet til målte højder og bredder med sin blyant.

Til minde om Erindringer om Din gamle Ven
Hald. Dec. 1940. A. Exner

Aage Exners tegning af Hald Kirke i en poesibog i 1940. Pigerne ville gerne have Exners tegning. Denne stammer fra en poesibog tilhørende Anna Sørensen, Århus, datter af Hald-posten, Martinus Pedersen

Han malede i al stilfærdighed nok mest i hjem og på steder, hvor man kunne nyde en øl og en snaps i passende afstand af en søn, som måske på grund af, hvad han havde set i barndomsårene, havde valgt at være afholdende.

Som Hald husker ham

Når Aage Exner stillede sig op i vejsiden med sit lærred, var han umiddelbart afvisende over for nysgerrige børn. Men en ældre dame, der som lille havde mødt ham i sit hjem, kan fortælle, at han gerne tog hende ved hånden og fulgtes med hende, hvis de mødtes i byen. Hun er også en af dem, der kan huske, at Aage Exner som regel kom ned i stuen i præstegården nytårsaften, og når midnatstimen nærmede sig, gik han op til sig selv efter to øl. Dem tog han med op til sin kones grav på kirkegården, og når klokken slog 24, skålede han med Clara, ønskede Godt Nytår – og drak selv begge øl!

Især blandt pigerne var det populært at bede Aage Exner tegne og skrive i deres posesibog. Der findes i hvert fald to bevarede eksempler på, at han tegnede Hald Kirke og skrev:

”Til minde om den lille by, hvor du levede dine lykkelige

Ukendt spejderpige. Malet af Aage Exner i 1950 og fundet på et loppemarked i Knebelbro. Maleriet er det eneste af Aage Exners arbejder, der ikke er identificeret.

Inger Sondrup Hobro, født Eskildsen.

Aage Exner malede portrættet efter et fotografi. Ingers far, der var uddeler i Hald, kasserede det første forlæg til maleriet, fordi barnet smilede, så man kunne se, at hun var i gang med at tage sine mælketænder.

at kaffekoppen blev sendt en tur på gulvet, hvis indholdet ikke var varmt nok.

Da tyskerhåndlangere under anden verdenskrig mødte op en morgen for at hente provsten og navnlig den ældste søn, Johannes, der havde lavet illegale blade i Randers, kom de til at buldre på den gamle malers dør i loftsetagen - men de trak sig skyndsomt tilbage, da han lukkede op og skældte dem huden fuld – sikkert sådan, som han havde optrådt over for uvorne elever, da han var lærer i tegning.

Noget af en ener

Ret få vidste, at Aage Exner allerede fra 1894 til 1904 havde haft en nærmest strålende kunstnerisk karriere i kongeriget Rumænien, inden ægtefællerne rejste tilbage til Danmark, for at deres eneste barn kunne komme i skole – og efter at være benådet med kong Carol I.s fortjenstmedalje.

barndomsdage. Din hengivne gamle ven. A. Exner.”

I præstegården, hvor provsten ofte var fraværende, fordi han var på fredningsmissioner rundt i landet, var Aage Exner så ældste mand i huset, og han kunne optræde med en vis streng-
hed. Det kunne ske,

Han var ellers som ganske ung blevet malersvend med sølvmedalje og havde fået en videre uddannelse på Kunstakademiet i København, men her var faderen Julius Exner en højt anskrevet professor, som helt til sin død i 1910 var en produktiv og aldrig blegnende skildrer af folkelivet navnlig på Amager og på Fanø.

Han blev bedømt som ”nærmest uforlignelig”. Mens faderen var særdeles åben, blev sønnen betegnet som noget af en ener og nærmest menneskesky.

Over åen efter vand

Aage Exner valgte i begyndelsen en genre alt for tæt på Julius Exners, og vel derved kom han til at stå i skyggen af den berømte far. Heldigvis for ham ønskede Rumæniens nye konge - der som katolsk prins af Hohenzollern-Siegmaringen havde været med til at knuse danskerne i krigen i 1864 - at udsmykke og genopbygge en række ortodokse kirker i det land, man havde hentet ham til.

Han var i kontakt med maleren Søren Munkedal fra Horsens, og denne sørgede for, at Aage Exner blev inviteret til Rumænien, hvor han fik mulighed for at udfolde sig i en helt anden retning end den, faderen havde høstet laurbær på hjemme i Danmark. Han dekorerede hele kirker på guldmosaik i neobyzantinsk stil. I dag finder man i hvert fald tre steder kæmpestore Exner-værker, først og fremmest i en af kirkerne i Sinaia-klostret, Manastirea Sinaia.

En førende discipel

I en rumænsk sproget bog om ”Den store kirke” i Sinaia hedder det, at Aage Exner var byggelederen, lecompte Noiüys førende discipel. Vi ved, at de to arbejdede tæt sammen med kongen om både Sinaia-genopbygningen og om restaurering af Curtea

Til højre for Biserica Mares indgang ses kong Carols dronning, Elisabeta, som i litterære kredse var kendt som Carmen Sylva. Foran hende "en lille engel", dronningens eneste barn, prinsesse Maria, der kun blev tre år gammel. Endelig har Exner forestillet sig, hvordan Mihai Cantacuzino så ud, da han skabte klostret Sinaia efter en pilgrimsrejse til Sinai omkring 1690.

de Arges-klostret og De hellige kirkefædres kloster i Iasi. De sidste steder var der flere kunstnere i arbejde, men de lagde ikke selv navn til deres arbejder. En ansat i Iasi kan i dag kun vise i protokollen, hvem der var hovedentreprenør. Exners virke i Sinaia betegnes som kendetegnet af en særlig harmoni i sammensætningen af farver og design, af præcision og friskhed, og der tales om et generelt stærkt udtryk og om rigdom af nøgtern brug af farver og dekoration.

Sinaia klostret var oprindeligt grundlagt i 1695 af prins Mihai Cantacuzino, der havde været på pilgrimsrejse til Sinaibjerget i Det hellige Land. I nærheden af klostret byggede kong Carol I. et malerisk sommerslot, der havde noget så usædvanligt for den tids

Rumænien som elevator, elektrisk lys og støvsugerudtag i væggene.

Politik på guldmosaik

For ham var det så, at Aage Exner gik i gang med at male på guldmosaik i områdets store kirke. Især over indgangen i det mørke kirkerum skabte ham et parti med fire centrale personer:

Metropolitten Iosif Gheorghian, manden som i 1903 åbnede den restaurerede kirke.

Kong Carol I. (1866-1914) ses i officersuniform og med højre hånd på en pille, der mangler et hjørne som symbol på, at kongeriget dengang manglede områderne Bucovina, Besarabien og Transylvanien. Det er nærmest en symbolik, der minder om

Danmarks savn af dele, som var tabt i 1864.

På den anden side af indgangen står den hvidklædte dronning Elisabeta, der var kendt for sine litterære arbejder som Carmen Silva. Man ser sammen med hende prinsesse Maria, dronningens eneste barn, der døde som lille.

Endelig skildres Mihai Cantacuzino, der byggede den gamle kirke i 1695.

Bogen – kun på rumænsk – der fortæller om klosterområdet, bærer på forsiden dele af Aage Exners maleri.

Livets alvor

Aage Exner var, da han fik opgaver i Rumænien kun 24 år. Hans eneste søster,

Karen Laurie Vibeke, der som 28-årig rejste til Amerika, hvor hun blev gift med danskeren Adolf J. Marchall og kort tid efter døde, havde veninder i den svenske præstefamilie Brandt i Borreby. Den unge Clara Brandt besøgte Karen i hjemmet i Overgaden oven Vandet nr. 10 i København. I april 1891 skrev Aage Exner i hendes poesibog de lyriske ord:

"Livet er Alvor og striden er haard, Blændværkets glimrende Boble maa briste; men hvad vi elskede i Ungdommens Vaar, blive vi tro til det sidste."

Dette agtede han at leve op til, og før han drog til Rumænien i 1894 friede han til Clara og fik ja. De giftede sig i 1895 i

Aage Exner var 1894-1904 engageret til at udsmykke kirker i Rumænien for landets tyskfødte konge, Carol I. I Sinaiaklostret genopbyggede man Biserica Mare, den store kirke, og her malede Exner på guldmosaik over indgangen kongen klædt som officer og med højre hånd på en splintret pille, et symbol på, at Rumænien endnu manglede landskaberne Bucovina, Besarabien og Transylvanien. Til venstre for ham ser man metropolitten Iosif Gherorghian, der kom til at stå for kirkens åbning i 1903.

Gunild Exner, født Holdt 1899-1979. Aage Exners portræt af svigerdatteren, gift med provst Johan Exner. Fru Exners broche ejes i dag af datteren, Elsebeth Jørgensen, Esbjerg.

Borreby i Sverige og fik i Bucarest deres eneste barn, den senere provst i Hald, Johan Exner, den 31. marts 1897.

Da Aage Exner kom hjem med en orden på brystet efter århundredskiftet var han stadig en

ret ung og habil maler, der bl.a. udstillede på Charlottenborg, og som malede både i Italien og Island.

Hjem til kaffetid

Som den berømte far besøgte han Fanø, og her kan man i dag på øens kunstmuseum se hans maleri af en kone i fanødragt, "Ved kaffetid". Men ellers ernærede han sig som tegnelærer for mere eller måske navnlig mindre interesserede børn.

Vi ved, at han gav udtryk for sine studier af islandske badstuer; og at han bl.a. udstillede et interiør fra et af hovedstadens værts-huse. Det må være sidstnævnte maleri, der i 1989 blev bortauktioneret under navnet "In the inn" hos Christie's i London for 24.000 kr.

Da Aage Exner var vendt hjem fra Rumænien malede han bl.a. til en udstilling i 1910 billedet "I kroen". Den 6. oktober 1989 blev det handlet på auktion for 24.000 kr. På internettet ser man, at auktionshuset Christie's i London står som sælger.

Aage Exners maleri af et gadeparti over for forsamlingshuset på Tvedevej i Hald. Til højre havde slagter Otto Jensen forretning. Gerts hus til venstre ligger på hjørnet ned mod Annekset, hvor der bl.a. under besættelsen var skole.

At han var blevet glad for netop værtshusene fik man et udsagn om længe efter hans død. Digteren Halfdan Rasmussen (f.1915) skriver i sine versificerede erindringer "Og det var det" (1974) om sine ofte smertelige drengear i Prinsessegades skole på Christianshavn.

Tegnelærer Exner

Her mødte han Aage Exner, inden han efter syv års plagsomheder skyndte sig at få et job som piccolo til 10-15 kroner om ugen. Om sine bittersøde erindringer digter han:

*Og det var tegnelærer Exner, hvis næse var lavendelblå,
som lærte os at tegne cirkler og lægge
pæne farver på.*

*Men farven blev forkert og skjoldet og
stregen krum og alt for skæv,
og tegnelæreren blev hidsig og gav den
arme synder tæv.*

*Og tegnede vi lige streger blev lærer
Exner splittergal
og påstod at den streg var tegnet ved
hjælp af skolens lineal.*

*Og han hev tegneblokken ud af det åbne
vindu så den fløj
som en slags diskos over gaden og hav-
nede i skidt og møg.*

*Og vi kom sne i størekassen som vi sku
tegne og som hang
på væggen lige bag ved Exner en dag,
hvor ingen støre sang.*

*Og sneen smeltede i varmen og ved hver
enkelt dråbes fald
på Exners isse sprang fontæner af vanvid
bag hans pandeskal.*

*Og hans kateder blev en trone hvorfra
han som en hævnens gud
lod lyn slå ned og storme rase som slet-
tede os alle ud.*

Aage Exners maleri af en stråtekt gård, Tvedevej 19. I baggrunden ses Hald mølle og i forgrunden Hestedammen.

Gener med kraft i

Beboere i Hald har stadig gode minder om Hald-Kærby's præst i mere end 40 år, provst Johan Exner, der ved enorm flid fra omkring 1943 fik gennemført fredning af mere end 4500 kirkers, kirkegårdes og præstegårdes omgivelser. Fredninger, der stort set aldrig kom til at koste de berørte noget. Han lagde navn til den særlige lovgivning omkring "Provst Exner fredninger".

Udsigt over Hald fra Aage Exners bolig i præstegården 1942. I forgrunden gartneriet, hvor Brødrene Krag og deres papegøje Jakob boede. I venstre side skimtes smedjens skorsten og mejeriet. Til højre ses gymnastikmanden Albert Kjærgaards længer. Billedet tilhører Anna Sørensen og er mere farverigt end andre, fordi det har været ramt af vandskade og derfor ikke er sort af tobaksrøg!

Og beboerne i Hald har nærmest stolte minder om nogle af børnene fra præstegården, arkitekt og professor Johannes Exner, der sammen med sin hustru Inger har bygget markante kirker og bl.a. genskabt Koldinghus, og hans bror, guldsmeden og kirkekunstneren Bent Exner. Poul Exner blev præst og siden munk i Östanbäcks benediktinerkloster i Sverige, hvorfra han

I 1935 malede Aage Exner hverdagen i en af Halds smedjer. Ved esssen står mester, Niels Jensen, ved ambolten hans søn Niels Krag og desuden en ukendt svend ved vinduet.

senest har illustreret Henrik Højlands bog "Klosteret og kærligheden". For ikke at tale om børnenes kreative ægtefæller og flokken af kunstnerisk begavede børnebørn. Fx. eks. Bents tidligere hustru, smykke-kunstneren Helga Exner og parrets børn, som på forskellig vis vandrer i forældrenes fodspor.

Men der var efterhånden ikke mange, som huskede, at Aage Exner malede i byen og som en fremmed fugl bragte slægtens böhmiske géner til det gamle Nørhald Herred.

Som folkelivsskildreren Julius Exner før ham kom hans eneste søn og nogle af dennes børn i Hald til at stå som katedraler i deres samtid.

Aage Exner malede omkring 1943 i købmand Jens Birkmoses forretning i Hald. Billedet hænges hos en beboer på et vestjysk plejehjem og må for tiden ikke affotograferes. En svigersøn har lavet en foreløbig optagelse. Til venstre tre af butikkens stamkunder, postbud Martinus Pedersen, gårdejer Niels Kondrup, der bl.a. solgte frugt og jordbær og en af byens smede. Købmanden i gul kittel står til højre, foran sidder hans hustru Anna, datteren Inge er optaget af et glas med bolcher, mens sønnen Poul står foran disken. Der er tvivl om navnet på kommissen. Birkmose døde i 1949, og ejendommen midt i Hald er nu nedrevet

Styr på 30-40 værker

Så gik nogle med barndomsår i Hald i gang med at undersøge, hvad der stadig findes af Aage Exners malerier, og det første halve år er 40-50 værker kommet frem i lyset. De findes på museer i Mariager og på Fanø og i private hjem. Et maleri fra Bygholm Teglværk ved Horsens var via en elev af Exners ven fra Rumænien, Søren Munkedal endt i Vendsyssel.

Det eneste stadig uidentificerede billede er fra 1950 og viser en spejderpige i blå uniform; dette billede blev fundet på et loppekarked i Knebelbro.

Nogle husker fra bagbutikken hos købmand Jens Birkmose Jørgensen i Hald (han døde i 1949) Exners maleri af bl.a. nogle af de faste gæster, måske malerens ”bagbutiks-bekendtskaber”. Dette billede er sporet til et plejehjem i Vestjylland, hvor købmandens svigerdatter, hvis far var rutebilejer i Hald, opholder sig.

Minderuner

Der er skrevet meget – også flere bøger – om medlemmer af slægten, der kom ind fra Schlesien, men om Adolff Sophus Aage Exner, maleren, der ikke rigtig gjorde sig i Danmark, men som blev skattet og dekoreret hos kongen af Rumænien, blev det ikke til mange linjer på dansk – i hvert fald ikke ud over Halfdan Rasmussens jammersminde.

Dog står der i Traps Danmark, 5. udgave under Hald sogn:

På kgd. er bl.a. begr. maleren Aage Exner. Død i 1951.

I dag er graven sløjfet.

God borgerlig mad

Om pensionater og pensionærer i Silkeborg

Af: Keld Dalsgaard Larsen

God borgerlig mad

Silkeborg Vejviser 1951 viser hen til **S**otte pensionater i købstaden Silkeborg. Elisabeth Kristensens pensionat i Grønnegade er ene om lidt annoncering, idet dette pensionat lokker med ”God borgerlig mad”. De øvrige syv pensionater angiver kun navn, adresse og telefonnummer. God borgerlig mad er en udmærket præsentation af, hvad pensionaternes kerneydelse var: God mad til enkeltpersoner som af den ene eller anden grund ikke boede i en almindelig familiehusholdning. Typisk drejede det sig om ugifte voksne mennesker, som boede på lejet værelse i byen. De var derfor henvist til at få maden ude – og det var i tiden på byens pensionater.

Pensionaternes tid er forbi. I Silkeborg og alle andre steder. Pensionaterne har haft deres tid. Men hvad med deres historie? Bliver den indsamlet og fortalt? Denne artikel ser på pensionater og pensionærer i Silkeborg i det tyvende århundrede, først og fremmest gennem erindringer.

God borgerlig mad var pensionaternes domæne. Ligeledes kan man overordnet hævde, at det var fremvæksten af ”det borgerlige samfund” (i løbet af 1800-tallet), som skabte forudsætningerne for pensionaterne. Det borgerlige samfund – eller det moderne samfund eller kapitalismen, som andre foretrækker at kalde denne samfundsformation – skabte et dynamisk og mobilt samfund. Menneskene flyttede rundt på kryds og tværs. Ophævelsen af Stavnsbåndet i 1788 er et symbol på denne nye tid, hvor menneskene ikke var bundet til hjemstavnen. Mange flyttede til byerne for at finde arbejde. Andre for at studere. Det var tit unge ugifte voksne, som på denne måde søgte lykken i byerne. Men hvor skulle de bo? Hvor skulle de spise?

Der havde været tradition for såkaldte ”udvidede husholdninger”, hvor lærlinge og svende fx kunne bo og spise hos mester. Ligesom piger og karle på landet boede og spiste på gården hos ”madmor”. Men i byerne blev disse traditionelle ”udvidede

husholdninger" færre og færre i takt med, at den mere snævre kernefamilie blev tidens norm for familielivet. Noget nyt måtte træde til for at dække det nye behov.

Nogle fandt måske en "værtinde", som udlejede et værelse og kunne tilbyde den logerende at spise sammen med familien. Men det forslø ikke rigtigt. Pensionaterne blev løsningen i årtier i Silkeborg og andre danske byer fra anden halvdel af 1800-tallet.

Det borgerlige samfund er også karakteriseret ved udbredt arbejdsdeling og specialisering. Eksempelvis sker en generel adskillelse mellem arbejde og bopæl. Pensionaterne indgår også i en specialisering, idet de normalt kun kan tilbyde mad, mens pensionærerne må leje "bopæl" (værelse) andetsteds. Pensionærerne sover et sted,

arbejder et andet sted og spiser et tredje sted, nemlig på pensionatet. Eller får maden fra et pensionat.

Silkeborg er en ung by, anlagt efter kongelig forordning i 1846. En moderne by anlagt i det borgerlige samfunds pionertid. Hvornår pensionaterne for alvor slog igennem i Silkeborg er uvist, men med anlæggelse af Silkeborg Seminarium i 1886 blev behovet akut. Det er da også i forbindelse med Silkeborg Seminarium, at pensionaternes lokale historie begynder at tite frem. Seminarielærer Morten Mortensen byggede i 1896 en ejendom, Skolegade 28, tæt på seminariet, og her blev stuen dimensioneret så stor, at den kunne rumme pensionærer. Skolegade 28 var i årtier pensionat, og på gavlen stod med store bogstaver "Pensionat for Seminarister". Ejendommen var endvi-

Skolegade 28 er et af de tidlige eksempler på et pensionat. Seminarielærer Morten Mortensen opførte bygningen i 1896 med pensionat beregnet til seminarieelever. Ejendommen husede i årtier pensionat for seminarister.

dere indrettet til at kunne udleje op til otte værelser til seminarister.

Der var altså pensionat og pensionærer i Silkeborg i det nittende århundrede. Men det er først i det følgende århundrede, at såvel pensionater som pensionærer bliver mange og dermed mere synlige i det historiske kildemateriale. I det følgende vil denne historie blive belyst gennem en række erindringsglimt indsamlet gennem et mangeårigt lokalhistorisk arbejde i Silkeborg.

Seminarister

Anna Nielsen (f. 1902) kom på Silkeborg Seminarium (Vinthers Seminarium) i 1921:

”Vinthers Seminarium lå lidt ude af Skolegade. Jeg flyttede til Silkeborg og lejede et værelse i en villa i Skolegade. Villaen havde tre værelser ovenpå, der var beregnet til seminarister. Vi var tre piger, men vi passede hver især os selv, dog havde jeg en del at gøre med Esther. Vi kunne desværre ikke lave mad på værelserne, så vi hentede den såkaldte ”spandemad” fra et pensionat i Skolegade. På pensionatet kunne man også spise, hvis man havde råd til det. Men vi fik maden hjem; den var dejlig varm, og vi spiste den med det samme på hver sit værelse. Esther og jeg havde af og til småt med penge, så vi besluttede, at vi kunne deles om en portion. Pensionatsværtinden var flink til at give os en stor portion, så den kunne vi klare os med”.

Else Pedersen (f. 1916) var seminarist i Silkeborg i årene 1935-1939 og spiste på frk. Mikkelsens pensionat i Hostrupgade:

”Om morgen på vej til skolen gik jeg ind på pensionatet og spiste min morgenmad. Her var havregrød, mælk, rugbrød, rundstykker osv., der manglede ikke noget. I vores middagspause smuttede vi hen og spiste frokost. Og vi spiste også aftensmad derhenne. Det var pæn og god mad. Vi se-

minarister var afgjort de mindst kritiske hos hende, mens de andre var mere krævende. Fx var de ikke altid helt tilfredse med den ugentlige fiskedag.

Når vi skulle have øllebrød, var det bare om at komme først, for så kunne man få de største klumper flødeskum. Der var altid to retter mad til middag.

Frk. Mikkelsen kendte vi alle. Hun sled i det, men hun var god ved os. Sommetider sagde hun til middag, at vi kunne komme til eftermiddagskaffe, når vi var færdige med skolen. Så havde hun bagt en dejlig kringle, og vi fik kaffe og kage. Der blev også holdt gilde på pensionatet: Mortens gilde og førjulegilde med and, julemad og juletræ.

Pensionatet havde ét langt bord, hvor vi alle spiste. Vi kunne nok være 25-30 mennesker på én gang. Vi kom jo ind i grupper, og de kom altid ind med varm mad, når der kom nye mennesker. Jeg tror nok, at der blev serveret middag kl. 12-14. Jeg mener, at jeg betalte 50 kr. til frk. Mikkelsen for fuld kost. For værelset betalte jeg 25 kr., og så havde jeg 25 kr. til mig selv, alt sammen pr. måned. Men hun gav os en reel behandling, for var vi væk, blev det fratrukket i vores betaling, hvis vi meldte det. Nogle seminarister sparede ved at købe mad hos andre pensionater i spande”.

Pensionat som arbejdsplads

Pensionater blev normalt drevet af en enlig kvinde med hjælp af en eller flere unge piger. Emma Østerdal (f. 1909) arbejdede på Katborgs Pensionat omkring 1930. Herom fortæller hun:

”Katborgs Pensionat lå på Torvet, hvor nu Føtex ligger. Jeg blev stuepige og serveringspige: Om morgenen kom mange af arbejderne fra Darr og fik morgenkaffe, mange fik også en frokostpakke med. Klokken 12 kom de igen og spiste varm mad,

I ejendommen Østergade 5 havde frøken Rasmussen pensionat på 1. sal i en lang årrække.

og endelig var der aftensmad klokken seks. Mange arbejdere fra Tekstilfabrikken kom også om morgenen med deres madspand – en toetages blå spand med hvid emalje indvendig. Når de så havde lang middagspause klokken 12, kom de og hentede maden. Nogle spiste den på fabrikken, andre tog den med hjem. Der var nok at se til, og vi begyndte arbejdet klokken seks om morgenen og var sjældent færdige før klokken 9-10 om aftenen”.

Fru Katborg var lidt atypisk derved, at hun var gift. I middagspausen afløste fruens sin mand i dennes forretning, så manden kunne sove til middag!

Emma Østerdals beretning bevidner, at det var alle samfundslag, der brugte byens pensionater. Malersvend Knud Nielsen fik

i 1930 arbejde hos malermester Hermann Rasmussen, og han gik også på pensionat:

”Det kneb med at få et sted at bo i Silkeborg. Den første tid boede og spiste jeg på Østergades Hotel. Senere fik jeg et værelse på Blichersgade. På værelset var det udelukket, at jeg kunne lave mad, så jeg spiste på et pensionat i Hostrupsgade hos frk. Christensen. Her fik jeg alle mine måltider: morgenmad, madpakke til frokost på arbejdet, varm mad på pensionatet til middag og rugbrød til aftensmad. Det var ganske almindeligt dengang at spise på pensionat. Når jeg havde betalt for værelse og mad, var der ikke mange penge tilbage af ugelønnen”.

Caroline Andrea Mogensen (f. 1893) flyttede den 1. maj 1936 ind i Villa Aabo

på Åhavevej for at etablere pensionat. Villa Aabo blev udvalgt, fordi den lå nær midt-byen. C. Mogensen var enlig mor og havde sin store pige, Johanne Simonsen (f. 1921), med sig som medhjælp. Johanne Simonsen fortæller om pensionatet i Villa Aabo:

”Pensionatet fik hurtigt 25-30 pensionærer. De fleste boede ude i byen, men vi havde da nogle enkelte værelser, hvor der af og til kunne bo en pensionær eller to.

Pensionærerne var unge ugifte mennesker. Gerne fars sønner som var kommet til byen for at komme i lære eller i arbejde. Mange var på helpension. Det vil sige, de fik morgenmad, varm middagsmad og aftensmad.

Villaens stueetage havde ud mod haven tre stuer med fløjdere imellem. I den ene

stue var der spisestue med et langt spisebord. De to andre stuer var opholdsstuer. Pensionærerne spiste på skift. Seminarister fra Th. Langs Skole havde tidligere middagspause end andre, så det var normalt dem, som spiste først. Når de var færdige, kom det næste hold pensionærer for at spise. Det gik helt naturligt på skift. Blandt pensionærerne var også en del unge politibetjente. Ved ægteskab holdt man gerne op med at være pensionærer, men det var dog ikke usædvanligt, at de kom igen, hvis fx hustruen var på ferie.

Vi havde piger til at hjælpe med maden og serveringen. Morgenmaden var almindelig morgenmad med havregrød, gryn, rugbrød, franskbrød, kaffe m.m. Til middag var der altid to retter mad, fx suppe til forret

Søndergade 2A dannede i årtier rammen om Bøgilds Pensionat.

og så kød, kartofler og sovs til hovedret. Bagefter var der kaffe, gerne med hjemmebagt kringle eller småkager, som kunne indtages i opholdsstuen. Pensionærerne kunne også gå ud og nyde haven. Om aftenen fik pensionærerne en lun ret først, ellers var det kold mad, rugbrød og pålæg. Om aftenen var der kaffe kl. ni.

Det var god og varieret kost, som var almindelig i danske familier på det tidspunkt.

Til pensionærerne blev der dækket op med hvide hørlærredsduge og hvide servietter fra Tommerup. Vi vaskede selv duge, servietter og andet vasketøj i et gammeldags vaskerum i villaen. Vaskerummet lå i kælderen og havde gruekedel og en gammel hånddrevne vaskemaskine. Om vinteren var vi nødt til at trække snore i kælderen til

vasketøjet. Om sommeren kunne det tørre udenfor. Servietterne blev rullet på en håndrulle, så de var helt stive.

Vi havde nogle gode leverandører. Mælken kom fra Nielsen, som havde et mælkeudsalg i Søndergade. Han kom med mælk, når vi havde brug for det, på sin cykel med lad. Vi brugte slagter Rasmussen i Toldbodgade, og han havde førsteklases kød. Vi brugte købmand Nielsen til at begynde med. Vi fik med tiden køleskab i villaen.

Vi havde vel i sæsonen fire unge piger, og så var der nogle damer, der hjalp til med rengøring og vask. Frk. Katrine Jensen og fru Harriet Hansen var sådanne damer, der hjalp år efter år. Vi havde også en kokkepige, Mary Sørensen. Nogle af vore unge piger boede hjemme hos deres forældre i

Skoletorvet 37. Frøken Justesen var pensionatsværtinde her i 1940'erne.

byen, mens andre boede på et af værelserne på første sal. Vi havde ovenpå fire værelser, som kunne bruges til de unge piger eller en pensionær.

Jeg blev gift i 1944, og min mand og jeg fik en stor stue og et soveværelse i villaen. Vi fik vor datter, Kirsten, og på den måde boede vi tre generationer i villaen. Engang midt i 1950'erne holdt vi op med at have pensionærer”.

C. Mogensen og senere familien Simonson drev frem til 1961 Silkeborg Vandrehjem samtidig med pensionatet i villaen.

Bankmand på pensionat

Kristian Steffensen (f. 1922) kom til Silkeborg i 1944, lejede et værelse i Hostrups-gade og blev pensionær hos frk. Justesen på Skoletorvet. Herom beretter han:

”Der var på det tidspunkt mindst otte pensionater i Silkeborg. Det mest vel-anskrevne var nok Bøgilds Pensionat i Søndergade, så var der KFUK og KFUM, i Hostrupsgade var der to pensionater, frk. Justesen og Ødgaard, på Drewsensvej havde frk. Christensen sit pensionat, to frøkner Rasmussen holdt pensionat i Skolegade og så var der også pensionat i Østergade oven over isenkramforretningen. At det lige blev hos frk. Justesen, jeg kom til, var en tilfældighed.

Frøken Justesens pensionat bestod af en spisestue, en lille dagligstue og et køkken. Spisestuen vil jeg karakterisere som spartansk. Justesen var selv mest i køkkenet, mens en ung pige på ca. 20 år serverede for pensionærerne. I spisestuen var et langt bord, hvor vi alle sad og spiste. Man siger, at pensionærer har lange arme, da vi altid skulle række så langt. I dagligstuen var der sofa, lænestole og borde, hvor vi kunne sidde og læse avis eller spille kort. Der var mange, som ikke kunne blive hurtigt nok

færdige med at spise for at komme ind og spille kort.

Jeg fik morgenmad, middagsmad og aftensmad hos Justesen. Tre måltider alle ugens dage kostede 90 kr. om måneden.

Vi var vel 20-25 unge mennesker på pensionatet. Der var mange skovfogedelever, en del seminarieelever og nogle trafikalever fra DSB. Der var også unge piger, men de var dog i klart mindretal. Jeg mødte i øvrigt min kommende hustru på pensionatet.

Vi kom ikke alle til samme tid. Vi kunne komme tidligt om morgenen til morgenmad, men jeg var selv en af de sidste, da jeg først skulle møde i banken kl. 9. Pensionatet lå på min vej til Silkeborg Bank i Vestergade. Det kunne ikke være nemmere. Til morgenmad var der havregrød til dem, der ønskede det, men ellers var det almindelig morgenmad med mælk, rugbrød, franskbrød, ost og marmelade. Til middag var der altid to retter mad. Det var ikke altid lige nemt at drive pensionat, og der kunne være nogen kritik over maden. Ikke mindst når menuen stod på fisk. Jeg har været ude for, at nogle lige kom ind ad døren, blot for at vende om igen og gå, da de opdagede, at vi skulle have fisk. Til middag var bordet dækket med tallerkener og bestik. Vi havde hver vor stofserviet, som opbevarede i en lille stoftaske, som nærmest lignede en kuvert. Til maden fik vi – som jeg husker det – vand. Der stod en vandkande på bordet. Den unge pige kom ind med maden i takt med, at pensionærerne ankom. Til aften var der rugbrød og pålæg, så vi selv kunne smøre os nogle madder. Og jeg mener også, at der var en lun ret, fx biksemad. Det har vel været rester fra middagen.

Maden var bestemt acceptabel. Til sidst under krigen var det meget besværligt for Justesen at lave varieret mad. Og vi fik så nogle gange kaninkød. Det tager man ikke

skade af, men at vi fik det, skyldtes fødevareresituationen. Vi har også fået byggrød, øllebrød, jordbær, kernemælkssuppe, rødgrød med mælk og rabarbergrød.

For en ung mand, som ikke kendte nogen i byen, var det godt at lære jævnaldrende at kende på et sådant pensionat.

På pensionatet blev der gjort noget ud af Mortensaften. Vi spillede lidt revy for hinanden, hvor der blev gjort grin med os selv og vore særheder.

Margrethe Justesen stoppede i 1948 eller 1949, og mange af hendes pensionærer flyttede hen til frk. Johanne Ødgaard, også i Hostrupgade. Min hustru og jeg blev gift 3. juni 1950, og vi holdt så op med at spise på pensionat”.

Pensionaternes epoke

Pensionaternes antal faldt i 1960’erne for helt at forsvinde i løbet af 1970’erne. Pensionaternes epoke var forbi.

Pensionaternes samfundsmæssige og individuelle betydning kan anskues fra mange vinkler. Grundlæggende fik unge ugifte mennesker her i en periode mulighed for at få deres daglige mad enten ved at spise på pensionatet eller ved at hente maden i spande eller som madpakke. Pensionatslivet kunne også være en god ramme for socialt samvær mellem ”sammenbragte” jævnaldrende unge mennesker. Traditionelt har KFUM og KFUK-hjemmene været eksponenter for også at agere socialt netværk, og samme funktion havde de fleste pensionater.

Pensionaterne og deres indehavere (madmoderen) var for mange pensionærer en mellemposition mellem barndomshjemmet og så eget hjem ved indgåelse af ægteskab.

Pensionaterne var også en arbejdsplads og virksomhed, hvor enlige mere modne

kvinder kunne skabe sig en selvstændig næringsvej og have unge piger som ansatte medhjælpere.

Maden på pensionaterne fulgte de traditionelle normer med varm mad til middag. Men disse normer var også under forandring. I Silkeborg blev ændringen tydelig ved skolebespisningen i december 1949, hvor man gik fra varm mad til skolebørnene til udlevering af kolde håndmadder. Nye tider var under opsejling, og pensionaternes traditioner og tilbud blev så at sige utidsvarende. Hvorfor?

Det kan der være flere årsager til, men en væsentlig årsag er den almindelige velstandsstigning i samfundet. De unge fik mulighed for at få en bolig – værelse, kollegieværelse eller en lille lejlighed – med eget køkken. Den øgede velstand banede således pensionaternes undergang i historien. Den nye tids norm blev, at unge mænd og kvinder som en selvfølge kunne holde sig selv ved kost. Og det blev ”fint” at spise ude.

Pensionaterne knyttede traditionelt pensionærerne til sig ved en månedlig (eller ugentlig) betaling. En sådan længerevarende binding blev fra 1960’erne umoderne – man ville hellere komme og gå (og betale) fra måltid til måltid. En sådan forbrugeradfærd var svær at imødekomme for de traditionelle pensionater. I stedet trådte cafeteriaerne til med smørrebrød og dagens varme ret, som kunderne kunne dumpe ind og købe efter behov og indskydelse.

Pensionaternes epoke er slut. Den har været en integreret del af en samfundsudvikling og historie. Denne artikels ærinde har været at gøre opmærksom herpå og fortælle om pensionater og pensionærer i Silkeborg med vægten lagt på glansperioden fra 1920’erne til 1950’erne.

Et brunkulstog fremført af damplokomotiv litra D nr. 894 har i 1958 netop forladt Svejlbæk station på vej mod Århus. Forreste vogn i toget er togførervognen. Foto: Ole Winther Laursen/arkiv Hans Gerner Christiansen.

Brunkul til Midtkraft

Af: Ole Edvard Mogensen

Før 50 år siden, i 1960 blev der ved Midtkraft på Århus Havn ibrugtaget et "kippeanlæg", som kunne tømme en jernbanevogn med brunkul i en håndvendning. Brunkulstransporterne var nu for alvor sat i system og i tusindvis af ton brunkul gjorde turen med tog til Århus.

Brunkul spillede en stor rolle i landets energiforsyning under de to verdenskrige. Stenkul var ikke til at få, og overalt i samfundet måtte man klare sig med tørv og brunkul. I

efterkrigstiden blev der også anvendt brunkul. Blandt andet hos Midtkraft i Århus.

Brunkul fra Ejstrupholm

I 1955 indgik I/S Midtkraft aftale med DSB om transport af brunkul fra et leje ved Ejstrupholm til Århus. Lejet var beliggende ved gården Bundgård vest for Ejstrupholm. DSB anlagde et 1,2 km langt sidespor mellem Ejstrupholm Station og brunkulsejet. Der blev truffet aftale med to lodsejere om, at så længe der skulle graves brunkul,

Et brunkulstog fremført af en N-maskine på vej gennem Linå Vesterskov mod Århus. Foto fra 1959. Foto: Ole Winther Laursen/arkiv Hans Gerner Christiansen.

kunne DSB have et sidespor liggende på de to lodsejeres ejendom. Sidesporet blev ibrugtaget i december 1955. Aftalen med Midtkraft I/S indebar, at DSB skulle transportere 100.000 ton pr. år i fire år.

Brunkulstoget kørte fra Århus med tomme vogne om morgenen klokken halv

otte og var i Ejstrupholm kl. 10.41. Togene blev som hovedregel fremført af et damplokomotiv af litra D. En lokomotivtype, som DSB anskaffede fra 1902. Typen var beregnet til godstog. I 1955 var typen ikke ligefrem ny længere, men blev stadig anvendt af DSB i stort antal, især til de knap så store godstog og udenfor hovedbanerne. Alderen til trods fungerede maskinen udmærket og var meget driftssikker. Gennem årene var typen ombygget og forbedret på flere måder. Så i 1950'erne dampede D-maskinerne stadig lystigt rundt over det ganske land og slæbte af sted med et utal af godsvogne. Persontog blev det også til ind imellem. Fra Århus til Silkeborg kørte maskinen retvendt. I Silkeborg kørte maskinen en tur på drejeskiven og blev vendt. Fra Silkeborg til Ejstrupholm kørte maskinen med tenderen forrest. Det var nødvendigt at dreje maskinen i Silkeborg, da den lille

Litra N nr. 207 haster en vinterdag i 1958 vestpå gennem Lysbro med tomme vogne. Foto: Ole Winther Laursen/arkiv Hans Gerner Christiansen.

Brunkulstog på vej mod Århus. Her fotograferet ved Sindbjerg-Stoubjerg i 1959. Foto: Ole Winther Laursen/arkiv Hans Gerner Christiansen.

landstation Ejstrupholm ikke havde nogen drejeskive. Når maskinen blev vendt allerede i Silkeborg, var det fordi, den så var klar til at køre retvendt med det læssede tog hjem fra Ejstrupholm. I Ejstrupholm hentede lokomotivet et træk læssede brunkulsvogne på sidesporet og satte et træk tomme vogne til pålæsning. Der var afgang fra Ejstrupholm kl. 12.30. I Silkeborg var der et længere ophold. Alle togets vogne, 25 i alt, skulle nemlig vejes på brovægten på Silkeborg Station. Der var ingen vægt i Ejstrupholm. Inden vejningen skulle alle koblinger mellem vognene slækkes, således at vognen før og efter den vogn, som aktuelt blev vejet på vægten, ikke påvirkede den vogn, som blev vejet. Efter vejningen skulle alle koblingerne i hele toget strammes igen. Endelig kl. 17.20 var toget tilbage i Århus. Det var lokomotivpersonale, lokomotivfører og fyrbøder fra Århus, der fremførte toget. Der var personaleskifte i Silkeborg, når toget var ankommet fra Ejstrupholm med de læssede vogne. En togfører var der også i godstogene dengang. Lokomotivføreren havde ansvaret for lokomotivets førelse og sikkerhed, togføreren havde ansvaret for togets førelse og sikkerhed. Togføreren havde

sin egen vogn, en såkaldt togførervogn. Det var en ældre personvogn, som ikke længere blev anvendt til befordring af rejsende. Vogntypen havde ikke uden grund tilnavnet ”rystevogne”. Men til togpersonalet var vognen god nok. Begrebet arbejdsmiljø var ikke noget, der blev talt særlig meget om dengang. I togførervognen havde togføreren kontor. Han holdt blandt andet styr på vognliste og vejesedler fra Silkeborg. Det skulle alt sammen afleveres til Århus Havnestation, som sørgede for fragtberegning af forsendelserne.

I/S Midtkraft havde en særlig fragtaftale og fik som storkunde en klækkelig rabat på fragten. Forudsætningen var, at der blev sendt mindst 375 ton pr. arbejdsdag. Det svarede til et tog pr. dag med 25 læssede vogne. Selvom DSB ydede en betydelig storkunderabat, var brunkulstransporterne for DSB en ganske givtig forretning, som gav et ikke ubetydeligt overskud hvert år.

Brunkul fra FASTERHOLT

Efter nogle år var lejet i Ejstrupholm ved at være tømt og der blev indgået en ny aftale mellem Midtkraft og DSB. Denne gang om transport af brunkul fra Midtkrafts lejer ved FASTERHOLT. Ved FASTERHOLT havde Midtkraft to brunkulslajer, og Vestkraft havde et. I området omkring FASTERHOLT og Søby var der i øvrigt blev gravet brunkul i stor stil under besættelsen, og der var mange sidespor i området.

Der kørte som regel to læssede tog fra FASTERHOLT til Århus hver dag og to tomtog i modsat retning. Togene fra FASTERHOLT blev i mange år fremført af damplokomotiver af litra N. Denne lokomotivtype var oprindeligt tysk og bygget i stort antal. Typen var et decideret godstogslokomotiv med små drivhjul. Den imponerede ved en formidabel trækraft. Det var næsten lige meget,

Kippeanlægget ved Midtkraft på Århus havn. Foto: Asger Christiansen.

hvor meget der blev hængt på krogen, N-maskinen trak bare af sted med det hele. De danske lokomotivmænd lærte typen at kende under besættelsen, hvor mange tyske militærtog blev fremført af denne type. Da det tyske lokomotivpersonale ikke var stedkendt og ikke kendte danske sikkerhedsregler, var der altid dansk lokomotivpersonale med som lods på de tyske tog. Efter krigen købte DSB ti eksemplarer af typen i Belgien, hvor den også var blevet produceret. Det blev til de danske lokomotiver af litra N, som blev indsat i de største og tungeste godstog på hovedstrækningerne samt brunkulstogene. N-maskinerne i brunkulstogene blev i 1961 afløst af de nyanskaffede dieselelektriske lokomotiver fra Nohab/General Motors af litra Mx, som er en mindre udgave af de tidligere anskaffede litra My.

Kippeanlægget

I februar 1960 blev der ved Midtkraft på

havnen i Århus ibrugtaget et såkaldt ”kippeanlæg”. Ideen til anlægget havde man fået fra et nogenlunde tilsvarende anlæg, som var i drift i Tyskland. Maskineriet til anlægget blev leveret af Aarhus Maskinfabrik, mens jern- og betonkonstruktioner blev udført af Wright, Thomsen & Kier A/S. Anlægget bestod af en broklap anbragt i sporet. Klappen kunne løftes ved hjælp af to hydrauliske løftecylindre. Når en vogn var anbragt på klappen, blev denne hævet og vognens endelem, som var tophængslet, blev åbnet og brunkullene kunne tippe ud. Under sporet var der en tragt som ledte kullene hen til et transportbånd, som førte kullene ind på Midtkrafts lagerplads.

Ibrugtagningen af anlægget i februar måned med vekslende tøj, frost og sne gav visse begyndervanskeligheder. Det forekom, at kullene frøs fast i vognene og at meget våde kul klumpede sammen i tragten under sporet. Men disse vanskeligheder

blev overvundet, og DSB's personale, som betjente anlægget, fik hurtigt en god rutine og kunne snildt tømme tolv vogne i timen.

Nu gik det hurtigt med at få tømt en vogn. Tidligere var vognene blevet tømt af en kran med en grab. Det tog sin tid samtidig med, at det ind imellem ikke kunne undgås, at grabben tog lige lovlig hårdt fat i vognbunden med skader på vognen til følge. Den hurtigere tømning af vognene medførte, at vognene kunne udnyttes mere effektivt. De var hurtigere end før klar til en ny tur til FASTERHOLT. Det betød samlet set, at DSB kunne klare den samme transporterede mængde med langt færre vogne. Tidligere havde 240 vogne været i omløb til brunkulstransporterne, nu kunne man klare sig med 104. Det betød, at omkostningerne til anskaffelse, drift og vedligehold af gods-

vogne kunne reduceres ganske betydeligt. Der kørte nu to læssede tog til ÅRHUS hver dag med en samlet kapacitet på op til 1.500 ton pr. dag. Togene bestod af 26 nyere åbne højsidede godsvogne med bevægelig endelem.

De sidste brunkul til Midtkraft

Med udgangen af april måned 1970 var det slut med brunkulstogene fra FASTERHOLT til Midtkraft i ÅRHUS. Driftsøkonomisk kunne det ikke svare sig at anvende brunkul. Omkostningerne til opgravning og transport sammenholdt med brunkullenes energiindhold kunne ikke stå sig i konkurrencen med importerede kul, som havde et højere energiindhold og kunne købes til gunstige priser.

Tvangsarbejds- og Forsørgelsesanstalten i Horsens 1864-1973

Af: Anne-Mette Knudsen

Datidens fattigvæsen og dermed sociale forsorg var i høj grad centreret omkring de forskellige anstalter, hvor de fattige og socialt dårligt stillede modtagere af fattighjælp og anden offentlig hjælp blev anbragt. Udgangspunktet i fattiglovgivningen var, at modtagerne af de forskellige former for hjælp var asociale, og at de for enhver pris skulle arbejde, så de ikke kostede samfundet penge. Heraf også navnet "arbejdsanstalt". Dette gjaldt i vid udstrækning både de gamle, de nedslidte og de psykisk nedbrudte mennesker, og først midt i 1900-tallet skete der en gradvis ændring i opfattelsen af, at de fattige selv var skyld i, at de var havnet i store og tit også økonomiske problemer, der fik dem til ofte modvilligt at søge om hjælp. En hjælp, der absolut ikke var betingelsesløs, men snarere det modsatte, idet den medførte tab af centrale borgerrettigheder.

Det var derfor en skam at komme på fattiggård og arbejdsanstalt, og mange gjorde, hvad de kunne for ikke at havne der. Men

når det var hårde tider, og sygdom og arbejdsløshed truede, var der indtil 1856, hvor fattiggassen blev etableret, kun fattiggården og fattighjælpen som udvej.

Arbejds- og forsørgelsesanstalten, Fabrikvej 2, i Horsens. – Byarkivet, Horsens.

I Horsens fandtes både en kommunal arbejds- og forsørgelsesanstalt – tidligere benævnt fattiggården – samt en tvangsarbejdsanstalt. Set med nutidens øjne er tvangsarbejdsanstalten den mest interessante, eftersom dens eksistens vidner om en tid, hvor man kunne straffe fattige mennesker blot for at være fattige. Sådan ser det

ofte ud, når man ser på datidens forsørgelsesvæsen, men det varede længe, inden der opstod en større social forståelse for de fattige, der var tvunget til at tage ophold på en tvangsanstalt. De almene forhold på tvangsarbejdsanstalten i Horsens var ikke meget anderledes, end de var på andre anstalter i Danmark af samme slags. Men derudover har tvangsarbejdsanstalten sin egen historie, som bidrager til det samlede billede af fortidens fattigvæsen.

Tvangsarbejds- og Forsørgelsesanstalten

Tvangsarbejdsanstalten blev opført i 1864 på Tugthusvejen, som senere blev omdøbt til Fussingsvej. Den blev rent praktisk benyttet og finansieret først af Skanderborg Amt og senere efter kommunalreformen i 1970 af Vejle Amt. Også andre amter og kommuner kunne indlægge fattige borgere på tvangsarbejdsanstalten mod betaling af udgifterne dertil. Den kunne oprindeligt optage 60 personer, 40 mænd og 20 kvinder, men kvindeafdelingen nedlagdes i 1927. Dem, der endte på tvangsarbejdsanstaltens tvangsarbejdsafdeling var ofte dem, der havde overtrådt en paragraf i forsørgsloven af 1833, og derfor kunne de straffes med tvangsarbejde.

Tvangsarbejds- og Forsørgelsesanstalten, Fussingsvej 2 i Horsens. – Byarkivet, Horsens.

Selv om der blev opført en ny forsørgelsesanstalt i 1873 i stedet for den gamle og

nedslidte fattiggård, kom tvangsarbejdsanstalten til, på et senere tidspunkt, delvis at fungere som forsørgelsesanstalt. Flere år efter, at forslaget om at indrette en forsørgelsesafdeling i tvangsarbejdsanstalten blev afvist, blev det således atter foreslået, at tvangsarbejdsanstalten skulle have to afdelinger. 1. afdeling anvendtes til arbejde, mens 2. afdeling blev brugt til forsørgelse. Det vil sige, at tvangsarbejdsanstalten fungerede som en kombination af forsørgelses- og arbejdsanstalt, hvortil der også var knyttet sygestuer, hvor de indlagte personer kunne behandles, hvis tvangsarbejdsanstaltens læge ikke mente, der var grund til at indlægge de syge på sygehuset.

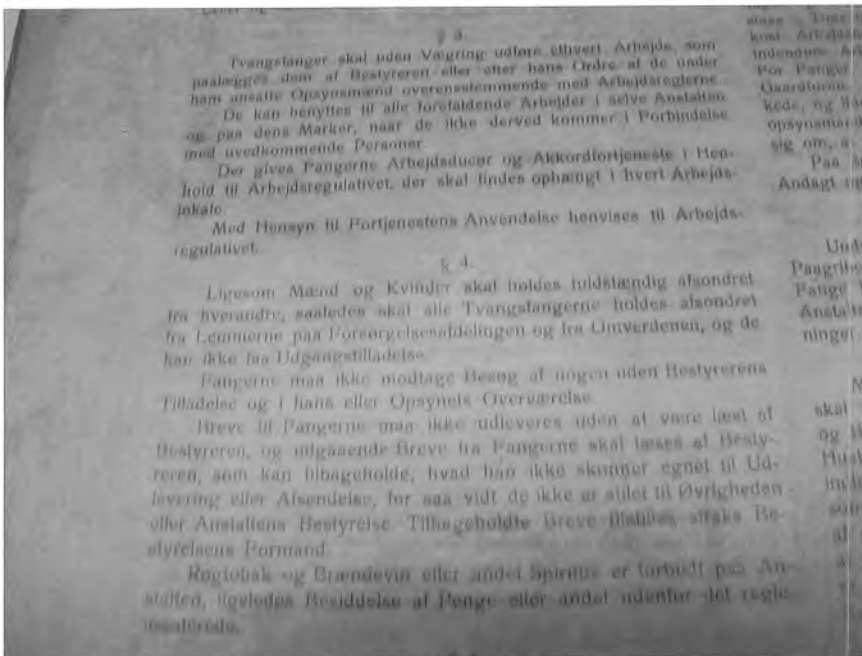
Bestyrelsen for Tvangsarbejds- og Forsørgelsesanstalten førte tilsyn med drift og administration, og den afholdt møde hvert kvartal. Formanden havde her til opgave at fremlægge alle henvendelser til bestyrelsen, som derefter skulle tage stilling til de indkomne sager. At dette ikke blev overholdt i alle tilfælde, viser i hvert fald en enkelt episode.

Bestyreren for tvangsarbejdsanstalten blev ifølge en forhandlingsprotokol i år 1900 aflønnet med 750 kr. årligt, og herudover fik han tilskud til kostforplejning.

Reglement for forsørgelsesafdelingen

Reglementet for tvangsarbejdsanstaltens forsørgelsesafdeling fra 1898 fortæller om rutinen i hverdagen for de indlagte fattiglemmer, som de dengang kaldtes. Fx skulle alle, der ankom til anstalten isoleres, visiteres og have et bad, hvorefter en læge tilså dem for at sikre, at ingen af de nyankomne led af smitsomme sygdomme, som krævede isolation eller indlæggelse på sygehuset.

Reglementet nævner udtrykkeligt, at lemmene skulle holdes afsondret fra fangerne

på tvangsarbejdsafdelingen, ligesom mænd og kvinder på forsørgelsesafdelingen blev adskilt.

Dagen begyndte om vinteren kl. 6.00, hvor lemmerne blev vækket for at klæde sig på og vaske sig. Dette skulle ske inden for en halv time efter, at de var stået op for at møde til morgenbøn, når klokken lød. Enhver, der ikke mødte frem på dette tidspunkt, mistede retten til sin frokost.

Om sommeren begyndte dagen allerede kl. 5.00, mens sengetid både sommer og vinter var kl. 21.

Der var indlagt to gårdture hver dag: en gårdtur om morgnen og en gårdtur om eftermiddagen af en varighed på hver en halv time. Ellers bestod dagens gøremål af forskellige former for arbejde, der i henhold til reglementet skulle tilpasses den enkeltes evner og alder: *Forsørgelsesafdelingens Lemmer beskæftiges ved Arbejde i Huset, Gaarden, Haven og Marken saavel som*

med Haandarbejde og ethvert andet for dem passende Arbejde, saaledes at der i Henseende til Arbejdets Beskaffenhed stedse tages Hensyn til den Enkeltes Personlighed og med Hensyn til den Kvantitet, der forlanges udført, maa der under stadig Hensyn til Vedkommendes alder og Duelighed ikke forlanges mere, end hvad der med jævn Flid og uden Overanstrengelse kan forrettes i den sædvanlige Arbejdstid.

Tvangsarbejdsanstaltens arbejdsafdeling: Almene regler og straffebestemmelser

På anstaltens arbejdsafdeling var alle anbragt med tvang som følge af en overtrædelse af straffeloven eller fattigloven som for eksempel løsgænger.

Når det gælder *løsgænger* defineredes det på forskellig vis. Der kunne være tale om, at man som fattig og hjemløs ikke kunne bevise, at man var i stand til at sørge

for sig selv. Hvis det drejede sig om kvinder, var situationen ofte den, at de søgte at skaffe til dagen og vejen som prostituerede, og derfor blev løsgængeri i sammenhæng med kvinder tit defineret som prostitution.

Loven af 3. marts 1860 om straffen for løsgængeri og betleri siger følgende: § 1. *Den, som strejfer arbejdsløs omkring uden at kunne oplyse, at han er i Besiddelse af Midler til sit Underhold, eller at han i det mindste søger lovligt Erhverv, bliver som Løsgænger at ansee med Straf af Fængsel paa Vand og Brød. Hvor Tvangsarbejdshuse ere indrettede, kan i stedet for Fængsel paa Vand og Brød Arbejde i disse idømmes, saaledes at 6 Dages Tvangsarbejde ansees lige med 1 Dags Fængsel paa Vand og Brød.*

Reglementet for tvangsarbejdsafdelingen indeholder straffebestemmelser, både for mindre overtrædelser og for grovere forseelser. For mindre forseelser kunne man blive nægtet udgangstilladelse, få forbud mod brug af tobak, blive pålagt ekstra arbejde eller miste en del af eller hele sin arbejdsindtægt.

Der var desuden streng kontrol med ind- og udgående post: De anbragte måtte ikke modtage eller afsende breve, før de var blevet gennemlæst og godkendt.

Det ansås for en grov overtrædelse at flygte fra både den kommunale arbejdsanstalt og tvangsarbejdsanstalten eller blot gå ud uden at have fået en officiel tilladelse til dette. Straffen for dette kunne være, at de pågældende af amtmanden og det sociale udvalg kunne pålægges tvangsarbejde i op til tre måneder.

I 1935 tillod reglementet meget strenge straffe for det, der blev anset for alvorlige forseelser: *for at afværge truende Vold, betvinge Modstand, forebygge Rømning*

eller forhindre andre grovere Forstyrrelser af Anstaltens Fred, er Bestyreren bemyndiget til at anvende Spændetrøje, Haandjern, Hensættelse i Sikringscelle eller andre Sikringsmidler.

Grovere forseelser samt udgang uden tilladelse, flugtforsøg eller lign. kunne også medføre udelukkelse fra arbejde i indtil 14 dage og indsættelse i enecelle i op til 60 dage. Hensættelse i sikringscelle skulle godkendes af Socialministeriet, hvis perioden strakte sig ud over seks måneder.

Pligtarbejde var en naturlig del af opholdet på anstalten. De anbragte modtog også en beskeden løn for deres arbejde på nogle få øre dagligt, hvorfor de kunne købe fx tobak for under opholdet der. Derimod kunne lønnen ikke anvendes til ekstraforplejning, så det blev lettere at være anbragt på tvangsarbejdsanstaltens arbejdsafdeling.

Havde en person derimod optjent løn i henhold til en akkord, blev denne hensat og kunne først udbetales, når den pågældende forlod stedet.

Kosten for fangerne på tvangsarbejdsafdelingen var tilsyneladende et kapitel for sig og røber måske holdningen til de tvangsbragte personer. I en forhandlingsprotokol fra august 1915 berettes således om, at 21 mænd havde klaget over, at dagens middag havde bestået af uspiselige og harske spegesild. Klagen nåede den konstituerede formands ører, og denne begav sig retfærdigvis hen på Tvangsarbejds- og Forsørgelsesanstalten for at undersøge forholdene: *Undertegnede konstituerede Formand, Købmand Marius Holst, begav mig derefter til Anstalten, hvor vi lod os forevise de til Tvangsfangerne udleverede Spegesild. Ved at undersøge disse konstateredes det let, at Sildene var harske og ganske utjenlige til Menneskeføde.*

Det viste sig desuden, at hele beholdningen af spegesild, bestående af to tønder, var uspiselige, og inspektøren måtte derfor love, at anstaltens fattiglemmer fik et andet måltid mad til erstatning for de harske spegesild, som de ikke havde kunnet spise.

Oprør på tvangsarbejdsarbejdsanstalten

Da mange opholdt sig ufrivilligt på tvangsarbejdsanstalten, og reglerne for hvornår de indsatte kunne idømmes straf var meget restriktive, måtte det naturligvis medføre uro en gang imellem.

Hertil kom, at opsynsmænd og inspektør ofte iværksatte strenge og urimelige straffe, der ikke stod mål med forseelserne. Nogle af opsynsmændene var meget lidt vellidte netop af samme årsag, og d. 1. marts 1930 medførte det et voldsomt oprør på tvangsarbejdsafdelingen.

Årsagen til oprøret var noget så enkelt som et par nye bukser, som en ung mand havde bedt om at få udleveret, da der var hul i de gamle. Overopsynsmanden gav ham tilladelse til dette, og den unge mand tog derfor bukserne på. Men kort efter kom en anden opsynsmand og forlangte, at han tog de nye bukser af og i stedet for selv syede de gamle bukser. Det nægtede den unge mand, hvortil opsynsmanden sagde, at han på grund af lydighedsnægtelse skulle indsættes i arresten.

Men den unge mand fulgte ikke frivilligt med, men gjorde modstand, og derfor faldt begge mænd om på gulvet. Da opsynsmanden fik rejst sig, tilkaldte han straks hjælp, og endnu en opsynsmand kom til stede, hvorefter den unge mand blev indsat i arresten.

De øvrige indsatte på tvangsarbejdsafdelingen var stærkt utilfredse med den sidste

opsynsmand, da de fandt, at straffen for lydighedsnægtelse var for stor. Den samme opsynsmand var i øvrigt kendt for ofte at sætte de indsatte i arresten ved den mindste forsømmelse, og den sidste episode, der blev udløst af striden om et par nye bukser, fik bægret til at flyde over.

Det var faktisk ikke efter reglerne at indsætte en tvangsansbragt person i arresten uden først at have opnået inspektørens godkendelse, men det så man stort på dengang. Mange af de indsatte havde derfor forgæves forsøgt at forelægge deres sag for inspektøren, men han nægtede som regel at tale med dem. Derfor herskede der en vis form for lovløshed, som de indsatte nu valgte at gøre oprør mod.

17 af de indsatte gik til angreb på opsynsmændene, og en af mændene tog kvælertag på en opsynsmand. Han fik imidlertid hjælp af en kollega, som dog blev overfaldet af nogle andre indsatte. Ikke mindst den særligt forhadte opsynsmand stod for tur.

Snart kom også inspektøren til stede, og også han blev overfaldet og fik kastet en kludesko i hovedet. Herefter gav inspektøren ordre til, at opsynsmændene skulle trække stavene, og fangerne fik da så mange prygl, at de faldt til ro. Men kampen havde ikke efterladt et kønt syn:

Men det var et frygteligt Syn, der frembød sig i Salen. Blodet flød fra de Fanger, der var slaaet mere eller mindre bevidstløse. Fangerne hylede af smerte, men der var ikke nogen Medlidenhed af nogen Art.

Horsens Social-Demokrat d. 8. marts 1930. Selv om journalisten ved Horsens Social-Demokrat af gode grunde var på de indsatte side, er der ingen tvivl om, at forholdene på tvangsarbejdsafdelingen var stærkt kritisable og umenneskelige.

En efterfølgende undersøgelse af oprøret viste også, at de indsattes klager over opsynsmændene og inspektøren aldrig var nået frem til borgmester Axel Sørensen, der var formand for Tvangsarbejds- og Forsørgelsesanstalten Så de indsatte har formentlig haft mange gode grunde til at gøre oprør.

Der havde også været andre større eller mindre oprør i tidens løb, og i 1938 fandt en enkeltstående begivenhed sted. En tidligere russisk soldat slog overopsynsmanden i hovedet med en kakkellovnsrist, fordi han blev misforstået. Manden talte nemlig kun tysk og russisk, hvilket gjorde det svært for ham at blive forstået, og i frustration over at blive misforstået slog han ud efter overopsynsmanden. Hvilken straf, han fik for dette, meddeler historien intet om.

Klientellet på Tvangsarbejds- og Forsørgelsesanstalten

Efter at forsørgsloven 1933 trådte i kraft, skete der gradvis flere ændringer. Ikke mindst skulle der i henhold til lovens § 36, stk. 2 knyttes en forsørgelsesafdeling til alle landets arbejdsanstalter. Disse afdelinger skulle have en eller flere sygestuer til den del af de anbragte beboere, der ikke var syge nok til at blive behandlet på et sygehus eller blive anbragt på et hjem for kronisk syge.

Også i Horsens måtte man indrette sig efter kravet i den nye lov, og i april 1938 sendes derfor en henvendelse til borgmesterkontoret med følgende ordlyd:

Efter Begæring Fra Bestyrelsen skal jeg herved fremsende et Forslag til Benyttelse af den Del af Tvangsarbejds- og Forsørgelsesanstaltens Bygning, som ikke benyttes til Tvangsarbejdsanstalt...Jeg gaar ud fra, at det bedste Bestyrelsen i Øjeblikket kan foretage, er at søge Socialministeriets

Godkendelse af en Arbejdsanstalt med dertil hørende Forsørgelsesafdeling.

Netop arbejdsanstalterne i Horsens spillede gennem mange år en væsentlig rolle i den måde, hvorpå den offentlige hjælp blev tildelt. Men betingelserne for at få del i denne hjælp var meget strenge, og i dag forekommer det os, at de fattige blev straffet for deres ubemidlethed og deres ofte problemfyldte tilværelse.

Men man skal huske på, at de fattige dengang blev anset for at være asociale, og at denne asocialitet derfor måtte være årsagen til deres ofte håbløse situation, og ikke de mange konkrete problemer, som tit var en følge af sygdom, arbejdsløshed og dårligt helbred.

Et eksempel på holdningen til de fattige, der af den ene eller den anden grund var blevet anbragt på en arbejds- eller forsørgelsesanstalt, er en læges vurdering af en mand, der gennem flere år havde beklaget sig over fysiske smerter, og som havde været undersøgt for dem flere gange. Hertil bemærkede kredslægen i Haderslev i et brev, der er videresendt til Det Sociale Udvalg i Horsens:

Han angiver, at han har været fuldstændig arbejdsdygtig indtil for ca. 10 Aar siden. Paa det Tidspunkt maatte han opgive at arbejde, da han ikke kunde holde til Tempoet paa Grund af Hjerte- og Mavesygdom... Han klager nu over Kortaandethed ved Anstrengelser; Smerter i venstre Side af Underlivet af noget skiftende Styrke, træg Afføring og undertiden Blod i Afføringen... Af Akterne fremgaar, at han allerede i 1922 har faaet Hjælp af det offentlige, og i de sidste ca. 12 Aar har han faaet ca. 2000 Kr. om Aaret i Understøttelse til sig

og Familien...Det har ikke nogen Steder været muligt objektivt at paavise nogen organisk Lidelse som Grundlag for hans Klager. Nervespecialisten Dr. med. G. Neve, Odense, anser i August 1934 hans Lidelse for en Kværlantpsychopati og traumatisk Renteneurose.

Haderslev Amts Lægekreds,
Kredslægen d. 1.8.1940.

Kredslægens dom over den omtalte mand var hård og helt uden medlidenhed og forståelse. At der ikke blev fundet en diagnose på de klager, som manden havde, ansås derfor for at være udtryk for, at han blot var ude på at være til besvær og i øvrigt slippe for at arbejde og i stedet modtage invaliderente. Diagnoserne "Kværlantpsychopati" og "traumatisk Renteneurose" taler deres tydelige sprog i denne sag.

Tvangsarbejdsantaltens endeligt

I Horsens skiftede Tvangsarbejds- og Forsørgelsesanstalten navn til "Forsorgshjemmet for Skanderborg Amt i Horsens". Det skete på grund af den nye lovgivning vedrørende forsorgshjem, hvilken var trådt i kraft 1960-1962, hvor man dermed afskaffede tvangsarbejdsanstalterne. Der var som i tvangsarbejdsanstaltens tid plads til 40 mænd. En opgørelse over belægningen på forsorgshjemmet i Horsens i 1967 viste, at der havde været en gennemsnitlig belægning på 52,2 %. Der var således god plads til de personer, der blev indlagt der - enten af egen fri vilje eller med tvang på den lukkede afdeling.

Men i 1969 var forsorgshjemmet nedslidt, og Horsens Kommune ønskede derfor at nedlægge Forsorgshjemmet for Skanderborg Amt og i stedet købe en del

af grunden, som var på i alt ca. 38.000 m². Men inden en sådan afgørelse blev truffet, måtte der indhentes tilladelse fra Socialministeriet, og også Skanderborg Amt og Vejle Amt blev inddraget i sagen. Vejle Amt var også part, fordi det var det nye amts opgave at tage sig af den videre drift af forsorgshjemmet fra d. 1.4.1970.

I et dokument fra et møde d. 21. marts 1970, hvori bestyrelsen for forsorgshjemmet samt medlemmer af Horsens Byråd og de to amter deltog, blev det således endeligt oplyst, at Socialministeriet havde godkendt Horsens Kommunes ønske om at få mulighed for at bygge på en del af grunden ved forsorgshjemmet.

Dette var første etape af nedrivningen og den endegyldige lukning af den gamle tvangsarbejdsanstalt, der blev taget i brug i 1864. Den sidste etape af nedrivningen og dermed afslutningen på bygningens lange liv fandt sin afslutning i november 1973.

Horsens Folkeblad beskriver i en artikel i anledning af nedrivningen forholdene på stedet med følgende ord:

Men køn så den gamle J. Clausen-bygning ellers ud i 109 år udefra. Men hvor var den dog grim og uhyggelig inden døre. Det kan man endnu nogle dage nå at konstatere.

Horsens Folkeblad d. 17. nov. 1973.

Om journalisten kun tænkte på de fysiske rammer, står hen i det uvisse, men der er ingen tvivl om, at det langt fra altid var hyggelige oplevelser, som bygningen og dens tidligere tvangsbragte personer havde været vidne til. Ifølge avisen skulle nedbrydningsarbejdet være færdigt inden jul, og et kapitel i det gamle, lokale fattigvæsen i Horsens var dermed slut.

Kilder og litteratur:

Lov af 3. Marts 1860 om Løsgænger og Betleri.
Lov Nr. 67 af 9de April 1891 om det offentlige Fat-
tigvæsen.
Lov Nr. 181 af 20 Maj 1933 om offentlig Forsorg.
Reglement for Forsørgelsesafdelingen 1898.
Slagsmaalet paa "Tvungen" skyldtes et Par Gamle

Buxer. - Horsens Social-Demokrat d. 7. marts 1930.
"Tvungen" nedbrydes i den kommende uge. - Horsens
Folkeblad d. 17. november 1973.
Tvangsfangerne i Forhør. - Horsens Social-Demokrat
d. 15. marts 1930.
Udskrift af forhandlingsprotokol for Tvangsarbejds- og
Forsørgelsesanstalten d. 28. august 1915.

Guldsmed Frederich Julius Christian Islin

og hans medsammensvorne i falskmøntneriet 1849 i København

Af: Henning Nicolaisen

De fleste vil nok mene, at guldsmedefaget må være et fornemt erhverv, og der har da også været mange guldsmede, der levede et ganske godt og indbringende liv. Hvis en svend kunne gifte sig med en guldsmedeenke, så var lykken mange gange gjort, for så fulgte der foruden en kone også et værksted og måske en formue med i købet!

Men for mange var det en kamp om at overleve, og de fleste levede et meget spartansk og nøjsomt liv – ja flere gange ligefrem fattigt. Især i de mindre købstæder flyttede guldsmedene fra by til by i håb om, at den nye by var bedre end den gamle. Igen og igen hører man dem klage over, at "næringen er ringe", og konkurser optræder jævnlige i arkiverne.

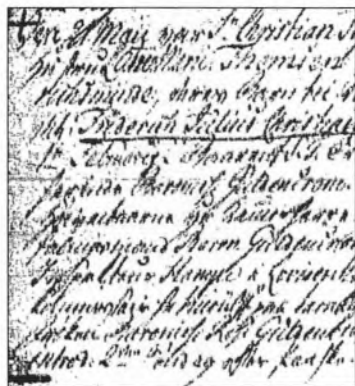
For den guldsmed vi skal høre om her, startede det egentlig ganske godt. Han blev født i Viby ved Århus den 1. februar 1812 som søn af Christian Islin og Ane Cathrine Thomsen af "Friderichsminde". Der er

fundet tre brødre og to søstre. Ved søsterens fødsel i 1822 bor familien stadigvæk på "Friderichsminde". Gården blev opført ca. 1810 og hed senere "Hestehavegården" (nuværende Oddervej 32). Guldsmedens bedstefar, Peter Iselin, var kusk på Moesgaard.

"Friderichsminde" (tidligere med stråtag).

Frederich Julius Christian Islin kom efter konfirmationen omkring 1826 i lære hos guldsmed E. O. Lüster i Århus. Han fortsatte der som svend (folketællingen 1834) indtil ca. 1837, hvor han drog udenlands for at dygtiggøre sig. Han tog formentlig til

Fra kirkebogen i Viby sogn 1812.

Tyskland, der var det mest oplagte sted at "gå på valsen."

Det var ikke altid nemt for en svend at

starte op som mester, så han har nok prøvet at spare lidt op inden hjemrejsen til Århus. Det store udland var tiltrækkende på flere måder. Man lærte sig de nyeste moder og teknikker, og den økonomiske situation var måske bedre udenlands. I hvert fald var det svært at begå sig i Danmark sidst i 1830'erne efter Napoleonskrigene og statsbankerotten, hvis man ikke ligefrem havde penge på lommen. Hele otte år er han i udlandet, og det er relativ lang tid, men han må vel have befundet sig godt!

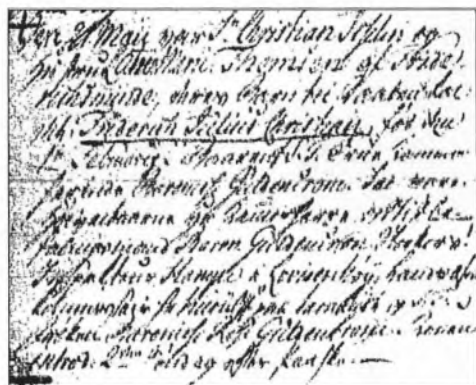
Han må være kommet hjem i løbet af 1845, for næste gang vi hører om ham er den 25. okt. 1845, hvor han sætter en annonce i "Aarhus Stiftstidende":

Han bosatte sig meget centralt i den gode ende af Vestergade i nummer 15, hvor Vor Frue Sogn har kirkekontor i dag. Altså et pænt og ordentligt sted, hvor man skulle mene, at kunderne kunne finde ham. Ejendommen kaldtes "Farver Waarsøes Gaard" og havde tidligere huset bl.a. guldsmed Christian Frederik Høegh, som var gået fallit. Kunderne var altså vant til at komme på adressen for at købe sølvtoj, men fallitten vidner om de dårlige tider.

Islin troede dog på fremtiden og havde travlt med at etablere sig, og han havde

også fundet sig en ung dame (med lidt formue), som han indgik ægteskab med 10. feb. 1846. Hendes navn var Barbara Jensen, og hun var allerede "enkemadam", selvom hun kun var 31 år. Farver Waarsøe bevidnede: "At der ifølge Kgl. Anordninger ingen Hindring gives." Vielsen skete "i huset efter Kgl. Bevilling" (Studsgade).

De fik en søn, Jens Chr. Julius Islin, den 27. okt. 1846, og han døbt i domkirken den 20. maj 1847. Året efter, den 13. jan. 1848, kom datteren Helene Louise Fredrikke til verden.

"Undertegnede, som i 8te Aar har opholdt mig i Udlandet og der gjort mig bekendt med alle til mit Fag hørende Arbejder, har nu etableret mig heri Byen som Guld- og..."

Som så mange andre håndværkere, startede han værksted og forretning næsten et år før han fik borgerskab (det erhvervede han nemlig først 16. nov. 1846 ifølge borgerskabsprotokollen.)

Allerede den 17. nov. 1847 holdt man flyttedag hos familien Islin. Da flyttes forretningen til "Det lille torv no. 266 ved Barbergdyden". Senere kom det til at hedde Immervad 7. Her havde guldsmed Carl Chr. Hansen haft forretning nogle år, men han var død 3. jan. 1847.

Man kender ikke til mange arbejder af Islin. Den Gamle By i Århus har en sennepskande, og Silkeborg Museum har en tesi. Derudover kender man kun til et par skeer og en pibekradser. Islins mestermærke ser således ud:

(Mærket kan være skåret af Chr. Lüster).

Sennepskande i "Den Gamle By", er ca. 10 cm høj og indvendig forgyldt. (Måske fabriksarbejde).

I 1848 vendte lykken

Islin havde kautioneret for et familiedlem, urmager Hans Christian Jensen. Urmagerens økonomiske situation var åbenbart så dårlig, at han i begyndelsen af 1848 var taget til København for at prøve lykken der. Fra Århus kendte Jensen en guldsmedesvend, Christian Laursen Lüster, en nevø til guldsmed Ebbe Olaus Lüster, som havde en velrenommeret forretning i Århus.

Urmager Jensen foreslog her Lüster, der var en dygtig gravør og medaljør, at hjælpe ham med at forfalske mønter. Lüster indvilligede efterhånden, men fastholdt siden, at det var sket af medlidenhed. Jensen stod i en ulykkelig situation, og da Lüster tidligere havde fået støtte af Jensen, blev man enige om at forsøge med forehavendet.

Først lavede Lüster et stempel til en 2½ Skilling Courant, og man slog nogle stykker, som blev forfærdiget i en lejlighed tilhørende en svensk guldsmedesvend ved navn Johan Appelroth. Mønterne blev lavet i nysølv (plet), som blev forsølvet. Men støjen fra arbejdet vakte mistanke hos husets vært og selvom man foregav at lave Dannebrogsg-Cocarder, blev man henvist til et skur ved Vandkunsten 3 (tilhørende urmager Høegh.) Senere lavede Lüster også et stempel til en 5 Shilling Courant.

På dette tidspunkt – altså i begyndelsen af 1848 kom guldsmed Islin ind i billedet. Han havde som sagt været svend hos Ebbe Lüster og kendte altså både urmager Jensen og svenden Christian Lüster. Islin kom efter opfordring fra urmageren til København og fik forevist nogle af de falske kopier af de gamle mønter.

Desværre gik Islin med til deres forehavende, både fordi Jensen som sagt skyldte Islin penge, og for at Jensen kunne komme på fode igen. Det spillede naturligvis også ind, at Islin kunne få fordel af arrangementet!

Hans Christian Jensen var foregangsmanden, og han mente, at de skulle flytte i en større lejlighed, som var til leje, for at begynde en større produktion.

Islin rejste herefter tilbage til Århus, men kom igen i midten af april 1848.

Nu begyndte man så produktionen af "5 Skilling Courant" mønter. De blev lavet af nysølvplader, der blev stemplet og forsølvet. Lüster opholdt sig ikke så tit i Jensens lejlighed, men sørgede for de nødvendige stempler. Den svenske svend rejste snart hjem til Sverige.

Det var Jensen og Islin der omsatte mønterne hos urtekræmmere og handlende på Sjælland. Typisk købte de for et par skilling varer og fornødheder og fik penge tilbage

Falsk 5 Schilling Courant 1788.

på den falske mønt. Det vides ikke nøjagtigt, hvor mange mønter man lavede, men i hvert fald 2500 stk.

Efterhånden gjorde de mange 5 skilling mønter så megen opsigt, at man blev bange for at fortsætte produktionen. Derfor tog man en rask beslutning og roede ud på Kalvebod Strand og kastede stempler og diverse værktøj, som havde været brugt til fremstillingen, i vandet. Også nogle ufærdige og mislykkede mønter røg overbord!

Herefter begyndte man at fremstille "2 Rigsbankmark" mønter. Først forsøgte man med kobber, men da de ikke havde den rigtige klang, gik man over til messing, der blev forsolvet. Til formålet havde man fremskaffet en såkaldt slagpresse, som var mere præcis (og hurtigere) end håndkraft.

Af 2 Mark mønterne blev der lavet omkring 8-900 stk., men selvom de havde en skuffende lighed med de ægte, så kunne man alligevel ikke med det blotte øje se de små unøjagtigheder.

Det var Jensen, der efter anvisning fra de to andre, foretog indkøb til fabrikationen. Det var også Jensen, der stod for husholdningen og regnskabet, selvom der ikke blev lavet et egentligt regnskab. Islin fik udover hjælp til sine fornødenheder også lidt penge til at sende hjem til konen i Århus. Hun skulle jo også leve!

Ud af de 8-900 stk. var det kun ca. 400, som blev gjort færdige. Med disse på lommen begav Jensen og Islin sig den 11. juli 1848 til Roskilde. De fik også omsat

adskillige af dem, men der opstod alligevel mistanke, og Islin blev anholdt samme aften på fersk gerning i færd med at betale med en falsk mønt. Hurtigt fik Københavns Politifat i resten af falskmøntnerbanden. (Den svenske svend Appelroth blev anholdt af det svenske politi. Hans sag blev ført i Stockholm). Herefter gik undersøgelserne i gang.

Jensen og Islin hævdede, at der aldrig havde været tale om, at Lüster skulle have andel i gevinsten. Der var heller ikke aftalt noget om, hvor længe fabrikationen skulle vare ved. Dog havde man talt om, at det i det mindste skulle ende med, at de hver især skulle have et par tusinde rigsbankdalere, før de stoppede eventyret. Jensen bedyrede, at det aldrig havde været hans hensigt at fortsætte produktionen. Han havde tænkt sig at lave 5-6000 2-mark mønter, så han og Islin kunne blive deres mest tyngende gæld kvit og ellers skaffe værktøj til fremstilling af preussiske Thalerstykker, som det var hans ide at lave en produktion af. Denne ide havde han også drøftet med Islin og Lüster.

De arresterede falskmøntnere blev tiltalt og fik deres staf. Dommen faldt den 6. april 1850. Jensen (25) fik 10 års fæstningsarbejde og Islin (38) og Lüster (27) fik hver otte års strafarbejde. Derudover måtte de betale 416 Rd. og 64 skilling til statskassen i erstatning og nogle småbeløb til værtshusholdere og købmænd. Også rettens udgifter til forsvarer, anklager og dommer skulle betales, det beløb sig til 26 Rd. Sagens akter fylder flere hundrede sider, men det meste er triviell læsning.

Falskmøntnernes skæbne

Bortset fra Lüsters videre skæbne, som er beskrevet tidligere, har det været svært at finde ud af de to andre "bandemedlemmers" liv og død. Men her er, hvad der er dukket op:

Chr. Lüster ca. 1870.

Christian Laursen Lüster blev født ved Struer 30. maj 1822 og kom i lære hos sin onkel, guldsmedemester E.O. Lüster i Århus, efter konfirmationen 1837.

Han blev svend 1843, og det var her han lærte Islin at kende.

Den kære onkel Lüster forsvarede sine tidligere svende i et brev til byfogeden den 21. sept. 1849.:

”at de begge stedse opførte sig ærligt og troe i min Tjeneste, samt at de såvel i som udenfor Huset viste en i alle Henseender ulastelig Opførsel.”

Det gik bedre for Christian Lüster end for de to andre. Han havde været på HKH Arveprins Ferdinands Haandværkerskole i København, og han kom også på Akademiet i 1844.

Han fik senere et hæderligt udkomme som gravør i København, inden han blev spundet ind i det forbryderiske net!

Efter at han havde afsonet flere år af sin straf, blev han i 1852 benådet efter ansøgning fra flere mænd i de rette stillinger.

Han fik rejsepenge til Brasilien og blev i 1855 ansat på ”Den Kejslerlige Mønt” i Rio de Janeiro. Den 17. dec. 1863 blev han gravør og den 11. aug. 1869 chefgravør. Han døde allerede 17. maj 1871, men nåede dog at lave en del fine medaljearbejder.

Hans Christian Jensen (født 16. juni 1824) var søn af urmager Kield Jensen,

En Brasiliansk mønt 2000 Reis fra 1875 efter Lüsters model.

som havde forretning i Vestergade i Århus. Urmageren døde 1841, og hans afløser som bestyrer af værkstedet blev guldsmed Islins bror Rasmus Christian Islin. (I folketællingen 1845 er Rasmus blevet gift med Johanne Jensen, der er datter i huset. Rasmus bosætter sig efter giftermålet i Randers. Her får han 17.9.1845 borgerskab som urmager og guldsmed.*(se note))

Og meget passende havde Hans Christian Jensen forfærdiget mesterstykket i København 1845 som urmager. Han blev derfor helt naturligt den nye bestyrer af moderens forretning.

Hans Christians mor, Frederikke Jensen, håbede naturligvis på det bedste, men måske havde ”junior” købt lidt for stort ind i Hamborg? (”et temmelig betydeligt parti”). I hvert fald havde han stiftet gæld, som han ikke rigtig var i stand til at betale!

Hans Christian Jensen ses sammen med moderen som fadder til svogeren Rasmus Islins søns dåb i Randers i november 1846. Han blev døbt Frederik Wilhelm Islin.

Som vi kan se, varede hans ledelse af forretningen kun ca. tre år, hvorefter han tager på den skæbnesvangre tur til København. Han udstod formentlig sin straf, men vi kender ikke hans videre færden. Han er ikke fundet i Århus efter udstået straf (omkring 1859), og er heller ikke fundet død under fangenskab. Formentlig har han gemt sig i hovedstaden!

Det er mig kjært herved at kunne bringe til Publicums Kundskab, at min Søn, H. C. Jensen, efter i Hovedstaden at have forfærdiget befælet Mesterprøve i Uhrmagerkunsten, nu har overtaget Bestyrelsen af mit Værksted. Ligesom jeg troer, med Føje, at turde antage, at han, ved Duelighed i sit Fag, vil være istand til at opfylde enhver til dette billig Fordring, saaledes føler jeg mig forvisset om, at han, ved streng Reclitet imod Kunder, vil bestræbe sig for at vedligeholde Værkstedet i det Renomé, hans afdøde Faders Navn har efterladt dette.

Ved personlig Nærværelse i Hamborg har han gjort Indkjøb af et temmelig betydeligt Parti diverse smukke Taffeluhre, Guld- og Sølv-Lommeuhre i alle Qualiteter, hvilket Alt jeg tillader mig at anbefale.

Aarhus, d. 26de Juli 1845.

K. Jensens Enke.

Han fik som sagt 10 års fæstningsarbejde, som egentlig var ment som den hårdeste straf man kunne give – når det ikke var livsvarigt eller dødsstraf. Fæstningslaverne blev brugt til offentlige arbejder, men låntes også ud til private (dog med en soldat til at holde opsyn). De var på en måde københavnernes kæledægger, og man hørte damerne tiltale dem med et: "Lille slave!" Slaverne tjente tit ret godt ved at tigge, få drikkepenge og samle klude og ben. Kludehandlerne klagede endda i 1844 over konkurrencen! En benådet slave ønskede sig tit tilbage til de mange behageligheder, som den specielle stilling gav. Så den kære Jensen har nok ikke følt det som en særlig hård straf.

Slaveristrafpen blev afskaffet 1. april 1851 og blev erstattet af tugthusarbejde.

Frederich Julius Islin havde som bekendt sin kone i Århus, og mens han opholdt sig i København, døde deres lille datter Helene Louise Frederikke allerede 5. aug. 1848, knap tre måneder gammel.

Det kan lyde utroligt, at Islin begav sig ud i kriminalitet. Men han har ikke set anden udvej, da nøden og elendigheden lurede om hjørnet.

Man skulle i øvrigt tro, at han havde hørt om en anden guldsmed, der havde forsøgt

sig i samme branche. Guldsmed Thessen fra Horsens blev nemlig i 1831 dømt for at "have ære og liv forbrudt for at have forfærdiget og udgivet falske specier, sølvrigsbankdalere og kobber-markstykker". Han blev sat i Viborg Tugthus på Kongens nåde fra 1832 til 1835. Guldsmeden flyttede i 1837 til Skanderborg, men rygterne er vel flyttet med! De har åbenbart ikke været stærke nok til at afholde Islin fra sit forehavende, og hvad gør man ikke for familie og venner! Thessen får i øvrigt borgerskab i Århus 16.4.1849, da Islin er af vejen!

Den 17. dec. 1849 holdtes der auktion over Islins ejendomme i Århus. Det drejede sig om:

- 1) Stedet no. 273 på Aagaden bestående af 8 fag, 2 etagers forhus.
- 2) Stedet no. 274 samme gade bestående af 5 fag, 2 etagers forhus, 4 fag, 1 etage halvtag. 10½ fag, 2 etagers baghus og 8½ fag ditto.
- 3) En toft udenfor Munkeport ca. 4 Tdr. Land geometrisk mål.

"Sagen blev udbudt igen 20.2.1850, da budet ved de tre første auktioner ikke er approberet."

Ejendommene var arven efter konens første mand.

Ved folketællingen i 1850 bor broderen Louis Islin, der er skrædder, i nr. 274 med sin kone.

Stokhusets port.

Louis blev i øvrigt

født 1813 på Marselisborg Gods, hvor faderen må have arbejdet. Guldsmeden er forlover ved broderens bryllup 5. nov. 1846.

”Stokhuset” og den store koleraepidemi

Islin blev sat i ”Stokhuset” i København (militær straffeanstalt). Anstalten var altid overbelagt, og forholdene var ubeskrivelig dårlige. Afstraffelser hørte til dagens orden: slag med reb og stokke m.m. (Brændermærkninger var dog blevet afskaffet i 1840) København havde stadigvæk sin skarpretter, og politiet brugte flittigt bambusstokkene på gaden og andre steder.

Det er lykkedes at finde Islin i kirkebogen over døde slaver. Han døde den 20. juli 1853 41 år gammel, og blev begravet fra Garnisonskirken dagen efter. Der var intet følge til den begravelse! Kisterne var lavet af simple planker, der nødtørftigt var banket sammen. Islin blev offer for den store koleraepidemi i København. Den startede netop i 1853, og alene i København døde der 4743 personer.

Den 1. juni 1853 blev en tømrer fra orlogsværftet indlagt med kolera på en stue med patienter, der fejlede alt muligt andet. Manden kom sig, men de andre blev smittet, og snart var epidemien en realitet. Den første dag døde 70, og snart var det 200 mennesker om dagen!

Ikke blot fængselsvæsenet, men hele København var overbefolket og beskidt. Hospitalerne blev så overfyldt, at hovedpudder blev revet væk under de døende for at kunne anvendes til andre.

I kirkebogen er der side op og side ned med folk, der er døde af sygdommen – ikke bare ”slaver”. Islin døde altså kun ca. 50 dage efter det første udbrud. Amalienborgkvarteret var hårdst ramt, her lå ”Almindelig Hospital”. På hospitaler og i fængsler var smittefaren naturligvis stor!

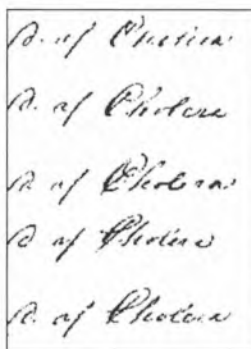
Man lå tæt i cellerne, og i briksene kunne der ofte ligge mere end to! Vandet, som man fik, var urensset overfladevand - nær-

Fra Garnisonskirken liste over døde i 1853. Der blev begravet 16 ”slaver” samme dag, deraf var de otte døde den foregående dag. Hos alle er der som dødsårsag noteret ”(død) af Cholera”.

mest spildevand - og direkte sundhedsfarligt.

Den smertefulde død kom som regel hurtigt efter et par dages sygdom. Under epidemien døde ca. 50 % af de smittede, men i Stokhuset var procenten væsentlig højere.

Et glas københavnsk drikkevand

Det er intet under, at den københavnske forbrøder ikke anser det for nogen straf at blive sat på vand og brød: vandet leverer ham såmænd sul og gømsse nok til beskjæ. Ciesaren, 1850

Madam Islins skæbne

Barbara Hansdatter (Islins kone) blev født 3. okt. 1815 og giftede sig 1. gang med smedemester Jens Christian Jensen den 4. dec. 1838 i Vor Frue Kirke. De boede i ovenstående ejendom Ved Aaen 274. De fik 2 børn: Niels Christian *29. okt. 1839 og Hans Ludvig Wilhelm *13. jan. 1842. Manden døde allerede som 31 årig 17. febr. 1844. (Der bliver født en datter Louise Abelone 8. juni 1844 – altså efter faderens død - men hun dør allerede 27. aug. samme år.) I 1845 ernærede enken sig ved at leje værelser ud.

De to børn fulgte med, da Barbara som enkemadam giftede sig anden gang med guldsmed Islin. Og da der i det nye ægteskab var to børn, hvoraf det ene døde, var

der tre mindreårige børn i hjemmet, da Islin blev dømt i København. Det var som sagt arven efter den første mand, der blev sat på auktion i 1849. Hvordan hun klarede sig de næste år er uvist, men svært har det været.

Hun var iflg. kirkebogen enke, da hun giftede sig tredje gang den 30. juli 1856 med enkemand og møllebestyrer (af Riishøj Mølle) Rasmus Jensen Grottrup. Senere blev han værtshusholder, og de boede 1860 i Badstuegade 22, hvor også hendes søn Jens Christian Julius Islin på 14 år boede. Sønnen konfirmeredes i domkirken samme år, og forældrene nævnes – dog uden adresse.

Sønnen Jens Christian flyttede til Nordsjælland og giftede sig i Karlebo Kirke med Ane Marie Hansen den 24. feb. 1869.

Barbaras to sønner fra første ægteskab dør begge unge. Commis Hans Ludvig Wilhelm Jensen dør i 1865 som 23 årig, og urmagersvend Niels Christian Jensen dør i 1867 som 28 årig. Begge er begravet fra Århus Domkirke. Værtshusholder Grottrup havde "kaffehus og øludsalg" i Badstuegade, men han døde i 1879, og Barbara blev enke for tredje gang!

Barbara Grottrup boede stadigvæk i ejendommen i 1884, men nævnes derefter ikke længere i vejviseren. Vi må antage, at hun er død omkring dette tidspunkt, selvom hun ikke er fundet i nogen kirkebog.

Badstuegade 22 har ændret stil, men huset er der!

Stor børnedødelighed

De mange døde børn er ikke noget særsyn, for spædbørnsdødeligheden var stor i det meste af 1800-tallet, indtil den moderne lægevidenskab havde fundet kure mod diverse børnesygdomme. Man levede i det hele taget ikke så længe i begyndelsen af 1800-årene. Hvert femte barn nåede ikke at opleve sin treårs fødselsdag, og 75 % af hele den danske befolkning var under 40 år. Familiemæssige følelser og konsekvenser hører man ikke så meget om. Men statistikken giver os de tørre tal.

* Der er nogen tvivl om, hvorvidt det viste mestermærke tilhører Frederich Julius Christian Islin i Århus eller hans bror Rasmus Christian Islin i Randers! Rasmus havde jo også borgerskab som guldsmed, og da kanden ser ud til at være fabriksfremstillet (ihvertfald delvis) kan den være solgt af begge brødre.

Kilder:

Chr. A. Bøje: Danske Guld og Sølvmedemærker" bd.2.1982.

Kirkebøger: Århus (Vor Frue og Domsogn) Viby, Garnisons og Karlebo sogne.

Folketællinger 1801-1934-1845-1850

Georg Galster: "Nordisk Numismatisk Årsskrift" 1948 131-42.

Dansk Biografisk Lexikon 1887

Dansk Biografisk Håndleksikon 1920

Lokalhistorisk arkiv, Hovedbiblioteket.

Statsbiblioteket (avisannoncer)

"Den Gamle By"s sølvsamling.

<http://www.tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=76343>

Læs her om de "3 Jyske falskmøntnere i 1774", som

også kom i Stokhuset og spillede om, hvem af dem, der skulle henrettes med økse!

Okkerforekomsterne ved Skårup og deres udnyttelse

Af: Søren Rasmussen

Den opmærksomme iagttager kan ikke undgå at bemærke, at der ved Røde Mølle og Skærbækgård i landsbyen Skårup, ca. fem km sydøst for Skanderborg langs Oddervej forekommer nogle marker, hvor jorden er rustrød. Den røde farve skyldes et stort indhold af jern i form af okker, som der forekommer betydelige udfældninger af ved de kilder, der udspringer ved foden af bakkedraget nordøst Oddervej. Røde jorde og okkeraflejringer træffes også andre steder i Øst- og Midtjylland, fx ved Salten, Silkeborg Langsø, Tovstrup og Pøt Mølle ved Hammel.

Okkerdannelse

Okker er en uren jernilteforbindelse, som er dannet ved forvitring af forskellige jernminerale. Jern er et af de hyppigst forekommende grundstoffer i naturen, hvor det forekommer i mange forskellige forbindelser. Jern kendes på, at det let iltes, hvilket giver sig synligt udslag i form af rust. Under iltfattige forhold og ved en vis surhedsgrad i grundvandszonen forekommer nogle jernforbindelser i opløst form (som ferrojern). Der, hvor dette jernholdige grundvand kommer frem til overfladen, fx ved foden af skrænter i kilder og væld,

Fig. 1. Oversigtskort. Skanderborg og omegn. Skårup ligger langs Oddervej ved den sydøstlige ende af søen. © Kort- og Matrikelstyrelsen. Reproduceret af Geologisk Institut Aarhus Universitet iht. Statsaftale af 1.1 2009.

sker der en iltning af jernet til ferrijern, som resulterer i udfældning af tungtopløselige jernilteforbindelser, der betegnes som okker. Afhængig af iltindholdet kan okkerens farve variere fra lys gul over brandgul, til orange og blodrød. Når det før nævntes, at okkeren er en uren forbindelse, hænger det sammen med, at den optræder i en blanding med organisk stof og fx mangan. De røde nuancer træffer man også i de øvre lag af en lerjord, hvor der hersker iltrige forhold

(rødler). Her er jernet iltet til det brunrøde ferrijern. I større dybde finder man blåler. Her hersker iltfattige eller iltfrie forhold eller såkaldte reducerende forhold, der giver sig udslag i de mørke, gråblå ferrojernforbindelser. Disse kan gå i opløsning i det nedsivende vand, og på den måde nå ned til dybereliggende vandførende lag.

Historiske efterretninger om forekomsterne i Skårup

Okkerforekomsterne i Skårup har været kendt og anvendt som farvepigment i maling i mange hundrede år. Man har således kendskab til, at Chr. III i 1551 ønskede rød okker bragt fra Ring Klosters okkerleje til Tøjhuset i København, hvor den skulle anvendes som malerfarver. Der kan nok ikke være tvivl om, at det er okker fra Skårup, det her drejer sig om, for ind til Reformationen i 1536 havde Røde Mølle været klostergoods, men herefter var godset overgået til Kronen.

Af kancelliets brevøger fra 1619 fremgår det, at Chr. IV befaler lensmanden på Skanderborg Slot at sende seks tønder til København af det "rødeste ler", som skulle anvendes til at farve med. Chr. IV opholdt sig både som ung og voksen ofte på slottet i Skanderborg. Det er vel ikke utænkeligt, at han under sine ophold har gjort udflugter i omegnen, og her stiftet bekendtskab med okkerforekomsterne i Skårup.

Oldgranskeren og lægen Ole Worm (1588-1654) må også have hørt om okkerforekomsten, idet han i 1646 i et brev anmoder biskoppen i Århus være ham behjælpelig med at få fremskaffet en prøve af den røde jord ved Skanderborg, som skulle have samme egenskaber som segljord (plastisk ler), og som bl.a. skulle virke hæmmende på en løbsk mave. Ole Worm var både professor, forfatter og samler, og

han fik opbygget sit eget museum af alskens naturalier, hvor formodentlig også prøven af den røde jord skulle indgå, men måske først efter at den medicinske effekt var blevet afprøvet. (Når smågrise havde tynd mave i mine drengeår, fik de et par græstørv bestrøet med lidt jernvitriol at rode i: Så var de kureret i løbet af et par dage).

I 1680'erne blev der udarbejdet en ny matrikel (Chr.V's matrikel), som bl.a. omfattede opmåling og bonitering af al agerjord med henblik på en nyvurdering af jordens skatteevne (hartkornsansættelse). Resultaterne af opmåling af jorden og beskrivelse af dens egenskaber foreligger i de såkaldte markbøger. Heraf fremgår, at Skårup bys jorde var opdelt i ni åse, som hver især var opdelt i lange smalle strimler svarende til antallet af gårde i byen (der var 10).

Blandt åsene var der en, som blev betegnet "Røeballe." Den må have omfattet arealerne med den røde jord. Noget af jorden beskrives som middelmådig jord af blodrødt ler blandet med muld. Noget andet som skarp jord af blodrødt ler med kun lidt muld. Det blodrøde ler må formodes at være okker, mens det skarpe (grove) islæt nok skyldes et stort indhold af delvis forvitret kildekalk. Ud fra markbogen kan det opgøres, at den røde jord har haft en udbredelse på ca. 150.000 kvadrat alen svarende til ca. 5,9 ha. Siden da er arealer med rød jord blevet opdyrket, så skønsmæssigt anslået, udgør de røde jorder i dag 10-15 ha.

I 1727 udkom en beretning om den røde jord i Skårup forfattet af daværende sognepræst i Fruering, Hans Lønborg.

Denne beretning lyder således:

Om noget rød Leer, som findes paa Skarup Mark i Fruering Sogn, ved Røde eller Skarup Mølle.

Der er et stort sandagtig Bakke eller lang Bierg, langs hen, Norden Skarup Bye. Men ved Møllen, som ligger i dend Østre Ende af Byen, er samme Bierg neden til rød Leer, og springer Vandet der ud af, som af et Kilde-væld. Samme Leer er feed, meget fin og blød, at naar det er gravet ud af Bierget, og mand vil føre det andensteds hen, maa det flaaes i Tønder, og tilflaaes, ellers arbejder det sig ud af Tønderne, og spildes.

Uf samme Leer bliver mange Tønder ført andensteds hen, baade her i Landet og til Sædland, til een og anden Brug.

Her i Landet bruger mand det i stedet for Brun-rødt, at anstryge muurede Huuse med, og da bliver det lavet ligesom en Dej, slaget op, ligesom mand flaaer Brød op, sættes hen at tørres noget i Solen, siden jetter mand det i en Vag-Dun, at det bliver hart.

Derefter stødes det smaa, og rives paa en Steen, ligesom mand river anden Farve.

Det røde ler beskrives som en fed, meget fin og blød aflejring, hvilket er en meget rammende karakteristik af en okkerforekomst. At der tales om ler er ikke så sært, eftersom okkeren i mange henseender kan minde om ler, hvad de fysiske egenskaber angår. Det gælder bl.a. kornstørrelse, og når okker tørrer ud, bliver den meget

hård, og fugtes den op, bliver den blød og formbar som fedt ler. Men okkerens stærke farveafsmitning fortæller os, at det ikke er ler, vi har med at gøre.

I vandige miljøer optræder okkeren som en vællingagtig masse, som er svær at styre, hvilket Lønborg også bemærker, idet den må opsamles i tønder, som forsynes med låg. I følge Lønborg skulle okkeren findes i den østre ende af byen, hvor der også skulle være et kildevæld. Det har formodentlig været i skrænten oven for den nuværende mølledam (se fig. 8). Der har åbenbart ikke foregået nogen raffinering eller brænding på dette tidspunkt i Skårup. Det er den rå okker, der er blevet "eksporteret" andre steder hen til videre forarbejdning.

Omtrent 25 år efter Lønborg havde skrevet sin beretning, kom der imidlertid rigtig gang i okkerproduktionen i Skårup, idet der ved kongelig foranstaltning i 1751 blev etableret en okkerfabrik. Baggrunden for fabrikkens oprettelse vil blive nærmere belyst i det følgende på grundlag af en avisartikel fra samme år.

Fig. 2. Avishovedet på Kjøbenhavnske Danske Posttidender 6. dec 1751.

Kjøbenhavnske Danske Posttidender Avisberetningen findes i forløberen for Den Berlingske Avis, som hed Kjøbenhavnske Danske Posttidender. Den begyndte at udkomme i 1749. Det er et interessant sammensurium af meddelelser, der her bringes. I nummer 98 fra d. 6. december 1751 kan

man på den første side bl.a. læse et referat af en ligprædiken over arvestatholderen af de forenede Nederlande, om hoffets dekret af anlæggelse af hofsorg over sammes bortgang (der skulle anlægges dyb sorg i to uger og halv sorg i fire uger). Man kan også læse, at ” I Morgen forventes Frue Grævinde Moltke, Hans Excellence Hr. Geheime Raad og Ober-Hof-Marshal, Græve af Moltkes Gemahl, her til Staden igien fra Bregentved, hvor Hendes Højgrævelige Naade har holdt sin Barsels-Seng”. (Gemahl = ægtefælle).

(Når Grev Moltke omtales her på første side i avisen, hænger det formentlig sammen med, at han i en længere årrække spillede en meget betydningsfuld rolle i styrelsen af kongeriget.)

Råstofeftersøgning i Jylland

Herefter følger en beretning om et initiativ som den daværende konge, Frederik V havde taget. Det omtales således: ”Ibland de mange naadige Anordninger og viise Anstalter, vores allernaadigste Monarch og Konge saa uafadelig lader marquere til Undersaaternes Beste og Land og Rigers Floer og Opkomst, er og i afvigte Sommer derpaa en nye Prøve aflagt, da hans Majest. Allerhøjest befalede at efter- og undersøge, hvad Mineralia og andre nyttige Jord-Materier der udi Provinzen Jylland maatte forefindes”.

Den enevældige konge prises her i højstemte og florumvunde vendinger for sin foretagsomhed til sit lands bedste. Virkeligheden var dog noget anderledes. Han var blevet konge som 23-årig i 1746, men havde hverken lyst eller evner til at styre landet. Derimod fornøjede han sig for det meste med jagt og festivitas af enhver art, og han blev efterhånden stærkt svækket af umådeholdent drikkeri.

Men han havde gode rådgivere, heriblandt først og fremmest ovennævnte Grev Moltke, hvis fulde navn var Adam Gottlieb Moltke. Denne havde ved Frederik V's tronbestigelse i 1746 fået foræret Bregentved gods. I kraft af kongens ringe interesse for landets styrelse fik Grev Moltke stigende indflydelse og blev landets første-minister. Gennem 20 år er han blevet anset som den egentlige regent af Danmark.

Fornyelse af det enevældige styre

Grev Moltke tog mange initiativer til bedring af landets økonomi, fx i retning af større selvforsyningsgrad, så man kunne begrænse importen af udenlandske produkter. Nye driftsmetoder blev indført inden for landbruget, i første omgang på godserne. Der begyndte at udkomme aviser, og der udkom magasiner og skrifter på dansk, hvor sproget var rensat for fremmedord. Vi var midt i den periode, som i den europæiske kulturhistorie kaldes for Oplysningstiden, hvis tanker og ideer også smittede af på Grev Moltke. Med ham begyndte en fornyelse af det enevældige styre med den periode, som kaldes den oplyste enevælde.

Med tanke på at bedre landets økonomi og begrænse importen af udenlandske råstoffer kan initiativet til at efterspore og kortlægge forekomster af råstoffer i Jylland formodentlig tillægges Grev Moltke. Som resultatet af råstofeftersøgningen nævnes, at der bl.a. er fundet over 10 sorter af brune, røde, gule og blå okkerfarver. Hertil forekomster af jordmarv (mergel), fin hvid valkejord (plastisk ler) og flere andre lerarter samt alunjord, der er sort sandet glimmerler. Alle sorter var af en meget bedre bonitet end de hidtil anvendte af udenlandsk oprindelse, hedder det i omtalen.

Resultatet af disse undersøgelser blev bl.a. udmøntet ved oprettelse af:

”De kongelige Ocker og Trippels Fabriquer ved Schanderborg og Frijsenborg”.

Okkerfabrikken blev som før nævnt anlagt i Skårup ved Røde Mølle for at udnytte okkerforekomsterne her til farvefremstilling. Trippelsefabrikken blev anlagt ved Bøstrup Mølle, der ligger ca. 6 km. nord for Hammel, hvor der må formodes at have været en forekomst af diatomit, som i denne sammenhæng må være det, der kaldes for trippels. Det er en hvidlig og melagtig jordart, som består af sammenhobede skaller af kiselalger. Opblandet med terpentin udvundet af lærketræ fandt denne jordart anvendelse som slibe-pudse-og polermiddel og blev betegnet som venetiansk trippels. Af regnskaber og indberetninger fra de to virksomheder til Rentekammeret i København fremgår det, at der også blev opgravet trippelser ved Egebjerg Mølle ved Horsens samt valkejord ved Marselisborg, Skåde og Skejby. Ved Fruering og Gram har der været nogle forekomster af Bolus, som er en jernilteholdig lerart, der bliver klæbrig ved befugtning; den kan poleres og anvendes som grundning ved forgyldning. Vitriolholdig jord samt porcelænsler fra Fruering hlv. Gram optræder også i en fortegnelse over leverancer til hovedstaden. De raffinerede produkter fra de to fabrikker blev kørt til Aarhus og enten opmagasineret i et pakhus eller direkte afskibet til København.

Avisens beretning om okkerværket i Skårup

”Til en Deel af Farvernes Raffinering er efter Allernaadigste Befaling et Ocker-Værk ved Skanderborg i Jylland anlagt, hvorpaa raffineres trende Sorter Farve, nemlig rød, brun og lys-guul Ocker. Værket bestaaer i et Vask- eller Slamme-Værk, med fire Røre og fire Slam-Kister med tilhørende Stiebohre og Resistancer. I hver af disse Maschiner

kan rummes (*hen*) ved 100 Tønder. Der ved Siden er et Tøre-Huus med Pak-, Veier og Material-Kammer og Tøre-Rum indrettet; til Tøringen er Huuset i Grunden beklædt med Lerret (*lærred*), hvor igennem Vandet fra Farven afsies, og derefter optages, formeres i Kager og oplægges til tøre. Saa er og oprettet 6 Brænde-Ovne og Kiøl-Plader, hvorudi den ene Farve-Sort brændes, der i Brændingen bekommer en meget skøn brandguul Couleur og fører Navn af Dansk-Rød. Efter at hver Sort saaledes er slammet og raffineret, bliver det i Fustager (*trætønder*) indpakket, med paabrændt Mk., der viiser Sorten, og som Fabrique-Mk. er Provinz-Vaabenet for Jylland ordineret, og tillige hver Fustage med dens holdende Netto-Vægt betegnet, og pro Fustage 8 á 10 Pd. Over-Vægt. Fra den 28de Junii a.c. (*indeværende år*) da Værket var i komplet Stand og indtil den 16de October, da Arbejdet paa Slam-Værket for paagaende ustadige Veyrlig cesserte (*ophørte*), er af alle tre Sorter raffineret ungefer 100.000 Pd., og i Vinter fares fort med dets Brænding. Saa er og iligemaade af Venedisk Trippels eller Mergel-Erde, en temmelig Quantitet raffineret, der tillige med en Quantitet af ungefer 36.000 Pd. af alle 3 Sorter er herover bragt, og til Bygnings-Forvalter Norups Opsigt anbetroet, hos hvem enhver, der forlanger samme at bese, sig kand adressere.” Norup var bygningsforvalter på Christiansborg Slot, hvor kongen residerede.

Venedisk Trippels, det samme som venetiansk trippels (vedrører kun fabrikken ved Bøstrup Mølle).

Okkerraffineringen

Okkerværket har altså bestået af fire slæmebassiner, hvor den okkerholdige jord eller okkermassen er blevet skovlet op i. Bassinerne bliver benævnt som ”maschi-

ner". I gammeldags forstand var en maskine eller "Maschine" en betegnelse for noget sammensat, om noget der var indrettet eller opbygget med praktisk anvendelse for øje. Så et slæmmebassin med dets forskellige indretninger var altså en maskine. En del af maskinen var den såkaldte "røre" i bassinet. Når den okkerholdige masse var skovlet op i bassinet, blev der ledt vand til, og der blev rørt godt rundt i den suppeagtige masse med en eller anden manuel betjent roterende indretning. Der skulle tilføres rigeligt med vand, så man kunne få okkerpartiklerne vasket ud og opslæmmet i vandet.

Efter grundig omrøring må man formode, at der er blevet åbnet for slæmmebassinet, så vandmassen med de opslæmmede okkerpartikler har kunnet ledes over i en slamkiste, hvor okkerslammet har kunnet bundfælde sig. Det var vigtigt at undgå at få for grove partikler hvirvlet op under udstrømningen, hvorfor der har været lavet forskellige foranstaltninger til at bremse slammets hastighed. Det må være sådanne foranstaltninger, der omtales som resistan- cer.

Okkerbrændingen

Herudover har der til værket været opført 6 brændeovne, dvs. brændingsovne, hvor okkeren har kunnet brændes. Det nævnes, at man på værket fremstiller tre forskellige typer okker, en rød, en brun og en lys gul. De to sidste er naturlige farver, mens den røde fremkommer ved brænding af gul okker. Specielt en rød nuance, som benævnes danskrødt, er faldet i avisreporterens smag, men reporteren må have misforstået et eller andet, når farven betegnes som brandgul. (Mere udførligt om brændingen og de forskellige okkertyper senere.)

Efter brændingen har okkeren kunnet bredes ud til afkøling på de omtalte kølepla-

der, førend den blev stampet (pulveriseret), afvejet og skovlet i fustager og tønder.

Forsendelse

Endelig blev tønderne mærket, så man kunne se, hvilken type okker, der var i tønden og for at kunne se, hvor okkerpulveret kom fra, blev fustagerne stemplet med provinsmærket for Jylland, der var en løve over ni hjerter. Så var okkerpulveret klar til at blive sendt til hovedstaden, til andre landsdele eller eksporteret. Værkets pakhus har formodentlig fungeret som lager. Et parti var allerede sendt til hovedstaden, og var blevet opmagasineret på det daværende Christiansborg Slot. Så man kan mageligt forestille sig Nyboderhusenes gule murværk er blevet strøget over med okkerfarve, som var kommet fra Skårup.

Byggeriet af Nyboder blev påbegyndt i 1631 på foranledning af Chr. IV som fribo- ligger for søens folk.

Okkerværkets anlæg og drift

Så vidt avisens beretning, og hvad der kunne udledes heraf. Fabrikens anlæg og drift kan nærmere belyses på grundlag af de før omtalte regnskaber og indberetninger til Rentekammeret for årene fra værkets opret- telse i 1751 og frem til 1755.

Ansvarlig for okkerværkets drift og regnskabsafleggelse var slotsforvalter Chr. Bruhn på Skanderborg Slot. På grundlag af regnskaber og materielopgørelser og be- mærkninger hertil er det muligt at danne sig et mere detaljeret indtryk af virksomheden og dens drift. Der findes således opgørelse over udgifterne til etablering af værket, og man kan se, hvor mange personer, der har været beskæftiget ved produktionen, hvad de har fået i løn og hvordan arbejdsforhol- dene har været. Herudover oplysninger om, hvad der fandtes af materiel og redskaber til

driften, samt hvor meget, der blev fremstillet af de forskellige okkertyper.

Etableringsomkostninger

Udgifterne til værkets opførelse og indretning beløb sig til ca. 500 rigsdaler. Købmands- og håndværkerregninger udgjorde hovedparten heraf. Storkøbmand og handelsmand Peter Kaarsberg i Aarhus stod for levering af byggematerialer og andre grovarer, som beløb sig til 84 læs, der skulle køres til Skårup. Håndværkerne omfattede murer, tømrer og snedker, smed, stråttækker og glarmester. Til byen blev der betalt leje af arealet, hvor værket blev placeret, og hvor der blev gravet okker (fig.3). Endelig

Fig. 3. En af slotsforvalter Chr. Bruhn udfærdiget kvittering for betaling for brug af jorden, hvor fabrikken var beliggende, og hvor der blev gravet okker. I henhold til akkord fra 1751 skulle der betales 4 rigsdaler pr år. Her betales for to år, 1753 og 1754, 8 rigsdaler. To af byens mænd, Christen Knudsen og Erich Andersen har kvitteret for beløbet.

har der været en udgift i byggeperioden til leje af oplagringsplads og husrum til håndværkernes værksteder.

Herudover var der en bødker, som løbende fremstillede tønder og fustager til opbevaring og forsendelse af okkerfarverne fra Skårup og trippelsen fra Bøstrup Mølle. Der blev importeret træ fra Norge

til bødkerarbejdet. Det beskrives som rafter og båndstager, og det var også købmand Kaarsberg, som stod for leveringen heraf. Båndstager er formodentlig det samme som båndpil, der skulle bruges som tøndebånd, mens rafterne var bøjelige, tynde og smalle brædder eller staver til fremstilling af selve beholderen.

Der blev anlagt et lille stykke vej mellem fabrikken og søen til transport af fustagerne. Vejen gennemkrydsede byens ager og enden af et stykke eng, hvorfor der blev betalt erstatning til byen. Dengang var afstanden til søen mindre end i dag, idet vandstanden i søen blev sænket godt en meter i begyndelsen af 1930'erne. Mon fustagerne, når de var færdiglavede, blev lagt i søen for, at træet kunne holdes fugtigt, så fustagerne ikke blev stavrasede (blev utætte på grund af indtørring)?

Fabrikkens inventar og materiel

Ved at nærlæse fortegnelserne over okkerfabrikens inventar og materiel kan man få et indtryk af, hvilke hjælpemidler og redskaber man har haft til rådighed under produktionen. Om fabrikken hedder det: "Fabrique Huuset, som bestaar af 12 fag (ca. 31 m) med Tør-rum og Pakhuus indrettet med nagelfaste Stillager at lægge Tør-brædderne paa over og under. Raffineer-Værket, som bestaar af 4 Røhr- og 4 Slamkister med tilbehørig Gitre, Laage, Løbe-bro og Vandlednings Rende". Herefter opgørelser over, hvad fabrikken har af materiel forarbejdet af træ hhv. af jern. Der er hylder af træ, lærredsbetrukne rammer til afdræning (betegnet siverammer), en pumpe med en åben rende, en stige til gruben, en løs trappe til tørrehuset, en hjulbåre og en bærebåre mm. Der findes skålvægte (balancer) med store og små lodder. Mange forskellige remedier af jern til brændingsprocessen, jernpander

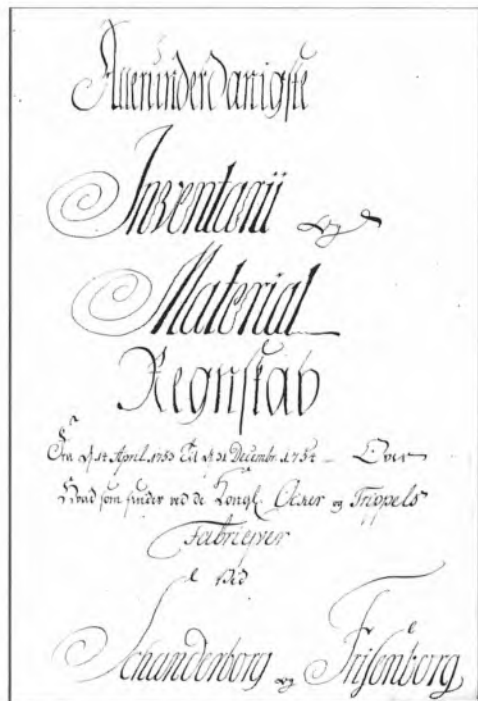

Fig. 4. Forsiden fra en opgørelse over materialer og inventar for perioden 14. april til 31. dec. 1754. "Over hvad som findes ved de Kongl. Ocker og Trippels Fabriquer ved Schanderborg og Frijsenborg". (Original i folioformat).

til brændingen og jernplader til afkøling, ildskovle, ildklemmer, kroge, spader, skovle, tranlamper og et brændejern til at mærke fustagerne med samt et "Sondeer-Boer".

Der er to oplysninger i det ovennævnte, som især er interessante, nemlig omtalen af en stige til brug i gruben samt af et sondebor. Det fortæller os, at det har været faste og tørre okkerforekomster, der er blevet gravet op, og at boret formodentlig har været benyttet til lokalisering af okkerforekomsterne. Så man må gå ud fra, at hovedparten af den producerede okker er kommet fra et eller flere okkerlejer i nærheden af fabrikken. En nærmere stedfæstelse vendes der tilbage til senere.

Brændingsovnene findes ikke nærmere beskrevet, men det ser ud til at der har været nogle problemer med de først byggede ovne. Der foreligger en murerregning fra 1754, hvoraf det fremgår, at de seks ovne er blevet brudt ned, "de var forbrændt og udelig at reparere" noterer mureren på regningen. Der blev opført seks nye ovne, hvortil der blev leveret 400 Lybske og 100 Flensborg mursten. Dertil 5 tønder kalk og tre læs ler. Mesteren har til hjælp haft en kalkslager og en håndlanger i tre dage, de har tilsammen fået 1 rigsdaler, idet en dagløn var på 16 skilling. Mester selv fik to rigsdaler og fire mark. Daglønnen til de ufaglærte svarer helt til, hvad der gjaldt andre steder i provinsen. Kalkslageren var den person, der knuste kalken og blandede den med ler eller sand. I alt lød regningen for de seks ovne på 12 rigsdaler, en mark og otte skilling.

Man kan se, at der ofte er blevet leveret jernplader til fabrikken til erstatning for plader i ovnene, som var brændt igennem. I ovnene har været indmuret nogle jernrammer, som pladerne eller panderne har kunnet anbringes på.

Uddrag af regnskabsoversigter Juni måned 1752

Ud fra detaljerede regnskaber for denne måned kan man se, at fire mand har været beskæftiget i 25 dage til en dagløn på 1 mark (=16 skilling). To kvindfolk (det står der) har arbejdet i 25 dage til en dagløn på 12 skilling. En vægter har for opsyn i 30 nætter og på fem helligdage fået 8 skilling pr nat/helligdag. Udgiften til byen for jorden, hvor fabrikken lå, og hvor der blev gravet okker var fire rigsdaler pr. år. For vejen der løb over bymændenes ager og eng til søen blev der betalt 2 rigsdaler for et år. Til brænding af danskrødt blev indkøbt 200 bønderlæs

bøgebrænde til 2 mark pr. læs, svarende til ca. 66 rigsdaler. Endvidere er ekspederet en ordre fra "Hans grevelige Excellence, Hr. Geheimeraad og Ober Hoff Marchal von Molkte" på bl.a. seks tønder danskrødt. En ordre, som blev ekspederet fra pakhuset i Aarhus og herfra afskibet til København. (Den grevelige excellence er den føromtalt greve Adam Molkte).

De seks personer, der var beskæftiget på fabrikken har arbejdet 6 af ugens dage. Kvinderne eller konerne, som de også benævnes, har "formeret kager", det vil sige, de har samlet den afdrænede okkermasse sammen i kager, som så er blevet sat til optørring på stilladsbrædderne i tørrehuset. Man bemærker, at der heller ikke dengang var ligeløn. Mændene fik fire skilling mere i dagløn end kvinderne. Og der var ikke et særligt tillæg for helligdagene. I april 1752 havde man anskaffet en "bindehund", en bidsk lænkehund, som skulle holde ubudne gæster væk fra fabrikken. Den blev fodret med et brød daglig til to skilling. Det har nok været groft rugbrød, som på den tid kostede mellem en og to en halv skilling pr. pund alt efter prisen på rug. Til brændingen medgik meget brændsel. De 200 læs bøgebrænde stod i 66 rigsdaler, som var månedens største udgiftspost.

En vedhugger og en håndlanger skulle derefter save og kløve træet i passende stykker. Tre måneder senere indkøbtes yderligere 100 læs bøgebrænde. Det bemærkes i begge tilfælde, at brændet skulle bruges til brændingen af danskrødt. Det var den okkertype, der i det hele taget blev produceret mest af, så man kan meget vel forestille sig, at der er blevet tyndet godt ud i omegnens skove.

Et par vintermåneder i 1752

Det fremgår af den føromtalt avisberet-

ning, at produktionen på det nyanlagte værk var påbegyndt d. 28. juni 1751. Midt i oktober måned havde man måttet indstille produktionen på grund af dårligt vejr, men havde da oparbejdet 50 tons okkerpulver, hvoraf en del dog endnu ikke var blevet brændt. Men det har man taget fat på i vintermånederne. Af en udgiftsoversigt fra januar til medio marts 1752 fremgår det, at to mand har haft gang i brændingen til danskrødt i 35 dage fra kl. fem morgen kl. syv aften. "Morgen og aften arbejdet med lamper" står der. Daglønnen var på 20 skilling. Derudover har der været en vedhugger beskæftiget (til 16 skilling pr. dag) og en arbejdskarl, som har arbejdet ved vægten og med fustagernes flytning og stabling. De, der var beskæftiget ved brændingen, fik altså fire skilling mere i dagløn. Måske var de en slags "faglærte", fordi brændingen krævede en særlig indsigt og omhu. Eller fik de lidt mere i løn på grund af den lange arbejdsdag?

Der blev yderligere indkøbt 24 bønderlæs bøgebrænde. Det er også noteret, at der var blevet indkøbt to "bliklamper på fødder".

Det må være de oven for nævnte lamper. Der er blevet indkøbt og forbrugt 3 potter tran, formodentlig til lamperne. I perioden er der transporteret 159 tønder og 31 fustager okker og danskrødt til pakhuset i Aarhus. Transportudgifterne udgør i øvrigt en betydelig post i regnskaberne. De omfatter vognleje til Aarhus med okker og diverse jordarter og derefter transport med skib til hovedstaden. Fra Aarhus har der været returtransport med forskelligt materiel, bl.a. jernplader, trævarer til bødkeren og andre grovvarer.

Bødkeren fik fremstillet 509 tønder i vintermånederne, og har fået leveret 17.000 båndstager og næsten 12.000 rafter.

Fabrikkens anlægsudgifter og de løbende udgifter til arbejds løn, håndværkere, opsyn, leje af jord, fragt til vognmænd og skippere og grovvarer blev finansieret af ”Det kongelige Particulier Kammer”, datidens statskasse. Alt efter behov er der udbetalt beløb på mellem 300 og 600 rigsdaler. I alt for de tre år 2200 rigsdaler plus 500 rigsdaler til værkets anlæg og indretning.

Okkertyper

Der blev ført nøje regnskab med produktionen af de forskellige slags okker. Som før nævnt var dansk rødt den mest efterspurgte, og den der blev produceret mest af. Men i regnskaberne optræder fire typer mere. De betegnes som lys okker, meleret okker, dunkel okker og vrag okker. Lys okker er formodentlig at opfatte som ”nybodergul”, den melerede nok en grumset gul, den dunkle type må være den førnævnte brunrøde, mens vrag okker formodentlig var en dårlig kvalitet af den dansk røde. De producerede mængder af de forskellige typer i tre første år efter, at fabrikken var anlagt, fremgår af tabel 1. I alt er der oparbejdet 269.484 pund okker svarende til ca. 135 tons, og der er produceret mest af dansk rødt og lys okker. Det er ganske betydelig mængder, der er produceret, fabrikens størrelse og bemanning taget i betragtning. Og det må nok ses på baggrund af, at okkerforekomsterne har haft en betydelig udbredelse og været af en så god kvalitet, at vaske- og slæmme processen ikke har været særlig arbejdskrævende. Det meste

af produktionen blev sendt til København, og kun små mængder blev solgt kontant fra fabrikken til følgende priser: En fustage dansk rødt á 50 pund kostede fire skilling pundet og 1 fustage af de øvrige typer á 67 pund kostede tre skilling pundet.

Okkerbrændingsforsøg

Det er før nævnt, at okkerens farve ændres, når den varmes op eller brændes. Det, der er afgørende for farven er iltindholdet. Den gule til gul-orange farve skyldes jernforbindelsen goethit, som er et almindeligt forekommende jernmineral (jernoxid) her til lands. Ved brændingen reduceres goethiten til andre jernminerale hhv. hæmatit og/eller maghemit. Hæmatit kan blive næsten blodrødt, mens maghemit er brunrødt.

Fig.5. Prøver af gul okker (ubehandlet) og dansk rødt, som er fremkommet ved brænding af gul okker ved 250 °C. (foto Helene M. Rasmussen)

Goethit har sit navn efter den tyske digter og filosof Johan Wolfgang Goethe, der også beskæftigede sig med mineralogi, hvilket bl.a. resulterede i udgivelsen af en farvelære.

Okkertype	Lys Okker	Dunkel okker	Meleret okker	Dansk rød	Vrag rød	I alt
1751-52	32421	15565		28683		76669
1752-53	55328	25863	161	35906	962	118220
1753-54	13848	2589		58007	451	74895
I alt	101597	44017	161	122296	1413	269484

Tabel 1. Produktionen af de forskellige okkertyper i pund i okkerværkets tre første år.

For at få et indtryk af farven på danskrødt fra Skårup er prøver af den gule okker først blevet opslæmmet, derefter tørret, knust og brændt i en glødeovn i to timer ved 250 °C. Resultatet af brændingen ses på fotoet (fig. 5), hvor man til venstre ser en lysgul okker inden brændingen og til højre den brændte okker i en dyb rød nuance, som må formodes at være den okkertype, man på fabrikken benævnte som danskrødt. Kemiske analyser viser, at den gule okkerprøve kun indeholder goethit, mens der i den danskrøde forekommer både hæmatit og maghemit. Maghemiten lader sig umiddelbart afsløre ved, at den er svagt magnetisk.

For at få et indtryk af, hvordan det dansk røde farvepigment tager sig ud, når det indgår i en maling eller limfarve, er der blevet fremstillet en limfarve på grundlag af en gammel svensk opskrift fra begyndelsen af 1700-tallet (fig. 6). Limfarven er en blanding af vand, jernvitriol, hvedemel eller rugmel og dansk rødt farvepulver, som koges sammen. Jernvitriolen bevirker, at farven med tiden får en mere rødbrunlig

Fig. 6. Et stykke af et ubehandlet bræt bestrøget med limfarve med farvepigment fremstillet af okker fra Skårup. (foto Ewald Skov Jensen)

glød. Tillige virker jernvitriol hæmmende på algevækst. Melet virker som klister eller bindemiddel for farvepigmenternes vedheftning til træet (fig. 6).

Fig. 7. Rødjordsmark ved Skærbækgård i et tidligere mergelleje. Forår 2010. Omkring 1950 blev der her gravet mergel. På det oprindeligt skrånende terræn kan slæmmebassiner og slamkister måske have været anlagt. (foto SR)

Den røde jord

På billedet, fig. 7 ses en nylig bearbejdet rødjordsmark ved Skærbækgård i Skårup. Bemærk jorden er mest rød nærmest gården. For nylig har der været gravet her i forbindelse med nedlægning af slanger til jordvarme. Og i den forbindelse blev der fundet nogle faste klumper af okker, som lå mellem brokker af frådsten.

Desværre har det endnu ikke været muligt at få fastslået, hvordan de forskellige aflejringer af okker, mergel og kildekalk ligger i forhold til hinanden.

Analyser af jord fra andre rødjordslokaliteter viser alle indhold af goethit og hæmatit og i nogle tilfælde også af maghemit, og der hvor hæmatitten dominerer, får vi de næsten blodrøde jorde, således som de gamle landmålingskommissærer beskrev den røde jord i Skårup i 1680'erne, og således som brændingsforsøgene viser. Hæmatit forekommer normalt ikke under vore himmelstrøg, dertil er klimaet for køligt. I troper og subtroper er det derimod almindelig udbredt. Det er derfor lidt af en gåde, hvordan forekomsten i de røde jorde her i landet skal forklares.

De betydelige forekomster af okker og røde jorde i Skårup giver anledning til at overveje andre muligheder for okkerdannelse end den, der blev omtalt i indledningen.

Det er en kendt sag, at der i forbindelse ved afvanding af mosearealer kan dannes betydelige okkermængder, som udfældes i vandløb og grøfter. I de vandmættede og iltfrie moseaflejringer vil der kunne forekomme pyrit, som er jernsulfid, også kaldet svovlkis. Ved afvandingen sænkes vandstanden og luftens ilt får adgang til pyriten, som resulterer i dannelse af svovlsyre, hvilket bringer ferrojernet i opløsning i drænvandet. Hvor drænet udmunder i et vandløb eller en grøft vil ferrojernet iltes til ferrijern og udfældes som okker. Pyrit forekommer også i de lag, hvori der blev brudt brunkul i Midt- og Vestjylland under 2. verdenskrig og årene herefter. Hvor og under hvilke omstændigheder kunne man forestille sig, at der kunne findes forekomster af pyrit, som kunne være udgangsmateriale for okkeraflejringerne i Skårup. Svaret på dette spørgsmål får vi ved at kaste et blik på, hvad en dyb boring i nabolaget, afslører om undergrundens beskaffenhed.

Ved gården Lykkesholm, ca. 700 m nord for Skårup findes en ca. 50 m dyb vandværksboring (markering 1 på fig. 8). Toppen af det vandførende lag ligger i 46 m's dybde, men under dette i 51 m dybde findes der forekomster af brunkul og hermed givetvis også pyritholdige organiske sedimentter. På en eller anden vis er disse miocæne sedimentter fra tertiærtiden blevet brudt op og indlejret i istidsaflejringerne.

Terrænhøjden ved Lykkesholm er 90 m.o.h (kote 90), dvs. brunkulsforekomsterne ligger i en dybde, der svarer til omtrent til kote 40, hvilket igen omtrent svarer til det niveau i Skårup, hvor de okkerrige kilder vælder frem ved foden af bakkedraget

oven for Røde Mølle og Skærbækgård.

Nu er det ikke blot ved Lykkesholm, der er fundet brunkul i undergrunden. Det gælder også for et par andre dybe boringer i trekantområdet mellem Skårup, Hvolbæk og Fruering.

En nærliggende og plausibel forklaring på de store faste okkerudfældninger i Skårup må da søges i de dybtliggende pyritholdige forekomsters nære kontakt til grundvandet, så en lignende proces som ovenfor skitseret har kunnet finde sted. Men da ferrojernet mobilisering kræver et surt miljø, må dette betyde, at jordlagenes depoter af kalk først er blevet opløst og transporteret frem til kildeområderne og her udfældet som kildekalk. Nærmere undersøgelser af kildekalkens og okkerens indbyrdes lejringsforhold samt en eventuel aldersbestemmelse vil være påkrævet for en mere konkret forklaring på dannelsen af disse geologiske aflejringer.

Okkerværkets mulige placering

En forudsætning for driften af okkerværket har været, at der var rigeligt med vand til brug i vaske- og slæmmebassinerne. Herudover må en bekvem placering af bassinerne i et skrånende terræn have været af betydning, således at tømningen af bassinerne kunne foregå ved en naturlig afledning af vandet. Det var en kilde ved Skærbækgård, der leverede hovedparten af vandtilførselen til Røde Mølle. Af hensyn til møllens drift og møllerens udkomme var det afgørende, at der altid var rigeligt med vand, så for at undgå konflikt mellem okkerværket og møllen, kan det tænkes, at okkerværket har været placeret oven for møllen, måske mellem det nuværende "Møllehuset" og Skærbækgård (fig. 7 og fig. 8, markering 3). Okkerværket har taget vand ind her, og efter endt brug er det "okkerfrie" vand så

blevet ledt til den nuværende mølledam, hvorved man har undgået at påvirke vandforsyningen til møllen nævneværdigt. Og en oplysning om, at mølledammen et par år efter værkets etablering var sandet til, tyder

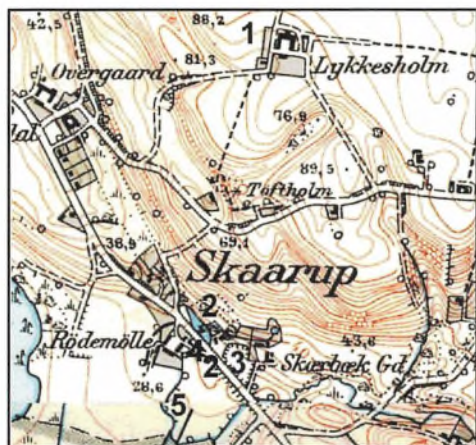

Fig.8. Udsnit af målebordsblade (M 2613 og M 2713 fra 1951). Bredden af udsnittet er 1 km. Markeringer: 1. Den dybe boring ved Lykkesholm, 2. Okkerlejerne Over Ballen, (i en senere periode indrettet som en ekstra mølledam) og Neder Ballen. 3. Slæmmebassiner og slamkister 4. Brædningsovne, tørre- og pakhus. 5. Stampe-møllen. © Kort- og Matrikelstyrelsen. Reproduceret af Geologisk Institut Aarhus Universitet iht. Statsaftale af 1.1 2009.

også på, at raffineringdelen af værket har ligget i nærheden af mølledammen.

De resterende dele af okkerværket kan have været placeret umiddelbart øst for Røde Mølle (markering 4 på fig. 8), idet det i anden forbindelse oplyses, at vandet fra møllen løb bagom fabrikken.

Okkerlejerne

Af Frueringpræsten, Hans Lønborgs beretning fremgår det, at okkeren forekom i et vandigt miljø i forbindelse med et kildevæld i den østlige ende af byen. Det kan næsten kun være kildeområdet oven for den

nuværende mølledam, der her menes. Nok det område, som i en senere sammenhæng benævnes Over Ballen. Oplysningen om, at okkermassen var vanskelig at håndtere og holde styr på viser, at den har været meget vandholdig.

De mere tørre og faste aflejringer derimod har været indlejret mellem de øvrige aflejringer af mergel og frådsten i området. Et okkerfelt betegnet Neder Ballen må have ligget umiddelbart øst Røde Møllens avlsbygninger. Her ser det ud til, at der meget vel kunne være gravet efter okker, idet afgrænsningen til naboarealet udgøres af 1½-2 meter høj skrænt. (Begge okkerlejer med markering 2 på fig. 8).

Okkerværket – et egnsudviklingsprojekt?

Regnskaberne for okkerværk og trippelsfabrik omfatter godt fire år, idet begge foretagender i 1756 overgik på private hænder, dvs. de blev bortforpagtede til højst bydende ved auktion. Mon det var et udslag af førnævnte grev Molktes initiativrigdom og fremsynethed? Han havde indset nødvendigheden af at fremme udviklingen af erhvervslivet i provinsen, så for ham har etableringen af okkerfabrikken været en slags egnsudviklingsprojekt. Fra Statens eller Kronens side blev der investeret i produktionsanlæg og bygninger. Og når produktionen derefter var kørt ind i god gænge kunne driften overlades til private. Fra Statens side var der også kort efter, at produktionen var kommet i gang udstedt forbud mod import af udenlandske farvestoffer, således at man var fri for konkurrence fra udlandet. Det fremgår af følgende omtale i et værk om industriens udvikling i Danmark fra de ældste tider frem til 1848. Her står bl.a. i et afsnit om farvefremstilling:

”1750 lod Regjeringen gøre Anstalt til at benytte den Farvejord, som findes ved Skanderborg Søe, og ved Røde Mølle blev anlagt en Fabrik, hvor tilvirkedes Okker Farver og Bruunrødt eller Dansk Rødt. Fabrikken overlodes derpaa til Private, som solgte Farver ikke alene i Indlandet men ogsaa i Udlandet. Da dertil Beskaffenheden af disse Farver bleve roste forbødes ved Placat af 25de August 1752 Indførsel af alle slags lys Okker, alle Sorter Bruunrødt, brændt Okker” samt adskillige andre malerfarver.

Okkerværket privatiseres

I 1755 har fabrikken øjensynlig ligget stille. Det er yderst beskedent, hvad der har været af udgifter. Der har været nogle vogntransporter til Aarhus, og der er betalt leje for fabrikspladsen, og for arealet, hvor okkeren blev opgravet. Derudover har man hyret mølleren i Røde Mølle, Jens Jensen Nebel til at holde opsyn med fabrikspakhuset og dets løsøre. Der er betalt for nat og dag i 404 døgn formedelst 2 skilling pr. døgn. De 404 døgn omfattede perioden fra 1. januar 1755 til 7. februar 1756, hvor værket blev afhændet. Efter ”allernådigst kongelig ordre” blev der d. 16. dec. 1755 afholdt offentlig auktion over fabrikken og højstbydende var førnævnte købmand Peter Kaarsberg. Hans bud lød på 170 rigsdaler. Umiddelbart må man formode, at han gjort en god forretning. Også trippelsfabrikken ved Bøstrup Mølle blev afhændet. Det ser ud som om, at det Kaarsberg har betalt for, er retten til at drive fabrikken ved en slags forpagtning.

Den nye ejer af okkerfabrikken var ikke blot købmand, men var også en driftig handelsmand med forbindelser til udlandet. Af en notits, som han har skrevet i forbindelse med overtagelsen af fabrikken fremgår

det, at han fra pakhuset i Aarhus har afsat okkerprodukter til Amsterdam, Lübeck, Hamborg, Stettin, Berlin, Trondhjem, Frederikshald og flere andre norske byer.

Først ved ryttergodsauktionen i 1767 skete den endelige overtagelse. Revisionen af regnskaberne for de første tre år blev i øvrigt først afsluttet i januar 1767, et par måneder før godset under Skanderborg rytterdistrikt blev bortauktioneret (fig. 9). Her dukkede også et par fordringer op fra mølleren på Røde Mølle, helt tilbage fra 1754, hvor mølledammen var blevet fyldt op med ”grus og jord” som fabrikken blev gjort ansvarlig for. Der blev udbetalt 10 rigsdaler til en oprensning.

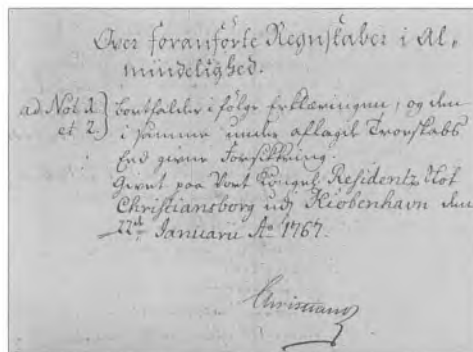

Fig. 9. Chr. VII's underskrift på det reviderede regnskab for Okker- og Trippelsfabrikkerne i Jylland ved den endelige likvidation i 1767.

Manglende dokumentation for et par småudgifter har givet anledning til to noter, men de ”bortfalder i følge erklæringerne og den i samme under aflagde troskabsed givne forsikring. Videre står der: Givet paa Vort Kongel. Residentz Slot Christiansborg udi Kiøbenhavn den 22de Janaurii A^o 1767.

Christian R

Okkerfabrikkens videre skæbne

Det er begrænset, hvad der foreligger af oplysninger om okkerfabrikken efter

Kaarsbergs overtagelse af virksomheden. Forskellige oplysninger peger i retning af, at okkerproduktionen er fortsat i de næste halvhundrede år. Ved ryttergodsauktionen i 1767 blev Skårup bys gårde og huse blevet købt af kammerråd Peter Herschend, som dog kort tid efter solgte byen videre til Peter Kaarsberg, som i 1772 solgte gårde og huse til beboerne til selveje.

Men okkerværket må åbenbart have været et rentabelt foretagende, for Kaarsberg beholdt det stykke jord, hvor værket lå og forbeholdt sig retten til at grave okker i "Over og Neder Ballerne" til fabrikkens brug, mens det tillodes Røde Møllens ejere at lade vandet fra møllen løbe bag om fabriken. (Det er denne oplysning, som giver en formodning om, at dele af fabriken kan have været placeret neden for møllen)

Udover de to okkerfelter, hhv. Over og Neder Ballen, forbeholdt Peter Kaarsberg sig ret til at beholde et stykke kratskov. Denne kan ikke lokaliseres nøjere, men det har været nødvendigt for okkerbrændingen at have adgang til brændsel, og det har Peter Kaarsberg altså villet sikre sig.

Peter Kaarsberg døde i 1774. Af skifteopgørelsen fremgår, at han på det tidspunkt ejede halvdelen af okkerværket. Den anden halvdel ejede mølleren på Røde Mølle, Jens Jensen Nebel og en snedker ved navn Niels Slott.

Skiftet efter Peter Kaarsberg var kompliceret og strakte sig over tre år. Kaarsbergs andel i okkerværket blev erhvervet af en svoger, som herfor betalte boet 200 rigsdaler. Hvor længe okkerværket herefter har været i drift, har det ikke været muligt at nøjagtigt at fastlægge, men som det vil fremgå af det følgende, må Røde Møllens ejer omkring år 1800 have erhvervet okkerlejet og fabriksanlægget (eller resterne af dette). Men inden da ser det ud til, at

okkerværket er blevet udbygget med en stampemølle.

Stampemøllen

Fra brandtaksationsprotokollen for Fruering sogn fås i 1799 et par interessante oplysning-

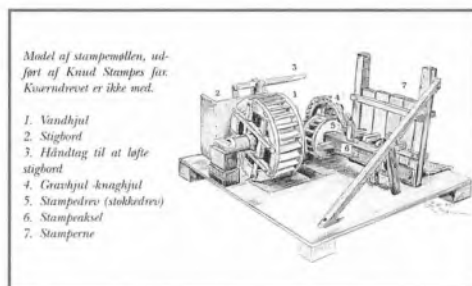

Fig.10. Model af stampemølle. No stampemølle ved Heager å i Vestjylland. Møllen eksisterer ikke mere (J.Høgh).

ger om Røde Mølle:

Her er det noteret, at der ligger et hus syd for gården, i nogen afstand, på 5 fag og otte alen bredt, som var indrettet til stampehus med fire stamper og et vandhjul. I huset desuden et værelse og en stor stue.

Men en stampemølle kunne der stamper uldtøj eller knuses og findeles forskellige produkter, her i Skårup formodentlig de optørrede okkerblokke. En stampemøllens indretning fremgår af fig. 10.

Stampeværket virker på den måde, at vandhjulet via udveksling mellem forskellige drev driver den vandrette knastaksel rundt. På denne firkantede aksel sidder fire knaster af hårdt træ, en på hver side af akslen, som skiftevis vipper de lodret placerede klodser eller stamper op. Så når en klods er på vej op, vil den foregående falde og findele de okkerkager, der måtte være placeret under denne.

Men hvor har det været muligt at anlægge endnu en mølle ved Røde Mølle. I nogen

afstand syd for gården er, hvad vi har oplysninger herom. En rekognoscering i terrænet afslører imidlertid et par mindre lavninger grænsende op til Møllebækken, hvor man har kunnet stemme vandet op (markering 5 på fig. 8). Ydermere ses en flad forhøjning i terrænet, som meget vel kan have fungeret dels som dæmning dels som stedet, hvor mølleanlægget kan have ligget (fig. 11). For at drive et stampeværk kræves der

Fig. 11. Engområde ca. 200 m syd for Røde Mølle. Til højre i billedet langs buskadset løber Møllebækken i en ca. 1,5 m dyb og 2-3 m bred kløft. Midt i billedet ses dæmningen og bygningstøtten, hvor stampeværket formodes at have ligget engang. Foran dæmningen ses lavningen, hvor vandet kunne stuves op. (foto SR)

kun en beskedent vandkraft, så værket kan have været drevet af et under- eller brystfaldshjul, som anvendtes i de tilfælde, hvor vandet ikke kunne stemmes ret højt. Så det er da muligt, at Peter Kaarsberg eller en af de senere ejere inden for de sidste årtier af 1700-tallet har anlagt stampemøllen for at effektivisere driften af okkerværket.

Omkring år 1800 sang både okkerværk og stampeværk på sidste vers, okkerværket var sandsynligvis allerede nedlagt. Og okkerlejet oven for den nuværende mølledam blev udnyttet til anlæg af en mølledam, så der kunne bygges en vandmølle mere.

Måske har mølleren nedbrudt okkerfabrikken og benyttet materialerne til opførelse af vandmølle og møllehus.

Om den nye mølle hedder det i brandtaksationsprotokollen, at der var et nyanlagt hus nord for Røde Mølle, bestående af 5 fag i en bredde af 12 alen. Det var med to lofter og indrettet til møllehus, hvori der var en rugkværn, et boghvedeværk og en pillekværn, som blev drevet af et vandhjul.

Ved den følgende næste brandforsikrings taksation, som fandt sted i 1805, forekommer stampemøllen ikke i bygningsoversigten for Røde Mølle, så da må den være blevet nedlagt. Historien om et lille dansk egnsudviklingsforetagende med råstofgravning og oparbejdning af okkerfarver var hermed afsluttet.

Kildemateriale.

- Bøcher, S.B., 1942: Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu. Meddelelser fra Skalling-Laboratoriet, Bd VII. København
- Høgh, J., 1996: Gamle vestjyske Møller. No Stampemølle. Bd. I Ringkøbing.
- Lønborg, H., 1948: To beretninger fra Skanderborg egnen. Skanderborg.
- Møller, J. T., 2002: Okker en rigdom af farver. Geologisk Nyt, nr. 1, p. 10-13.
- Nørnberg, P., m.fl., 2009: Comparison of the mineralogical effects of an experimental forest fire on a goethite/ferrihydrite soil with a topsoil that contains hematite, maghemite and goethite. Clay Minerals 44, p. 239-247.
- Nørnberg, P., 2003: Dannelsen af røde jorde –magnetiske jernminerale i Midtjylland. Geologisk Nyt, nr. 2, p. 4-6.
- Petersen, L. Juul, 1983: En kongelig okkerfabrik ved Skanderborg. Nyt fra Egnsarkivet. Skanderborg.
- Rawert, O.J., 1850 (1992): Kongeriget Danmarks industrielle Forhold fra de ældste Tider til Begyndelsen af 1848. Skippershoved.
- Schou, J., H., 1795: Chronologisk Register over de kongelige Forordninger og Aabne Breve ... IV Deel, 1746 til 1765.
- Scocozza, B. og Jensen, G., 2005: Danmarks Historie. København.
- Thestrup, P., 1991: Mark og skilling, kroner og øre. Pengeenheder, priser og lønninger i Danmark i 350 år (1640-1989). Arkivernes informationsserie. Rigsarkivet.

www.kaarsberg.org. Købmand og Vinhandler Peter Andreasen Kaarsberg v/ Jørgen Kaarsberg 2003.
www.bygningsbevaring.dk Center for Bygningsbevaring Raadvad. Anvisninger til bygningsbevaring Opskrift på svensk slamfarve (svenskrødt). Farvepigmenter.
www.geus.dk/jupiter. Borearkivet.
Upublicerede kilder.
Brandtaksationsprotokoller, Fruering sogn, 1799 og 1805. Landsarkivet f. Nørrejylland.
Reviderede Regnskaber, Okker- og Trippelsefabrikkerne ved Skanderborg og Frijsenborg fra 1751 til 1756, arkivnummer 571+24, 0990. Rigsarkivet, København.
Rigsarkivet. Rentekammeret, Danske Afdeling, Landmålingsarkivet Arkivserie: Markbøger. 1681-1683. 1140. (Fruering sogn)
Sælgerbrev. Peter Kaarsbergs afståelseskontrakt fra 1772 vedr. salget af Skårup bys gårde og huse. Egnsar-kivet Skanderborg.

Noter.

Oplysningen om beretningen i Københavnske Danske Posttidender skyldes Leif Juul Pedersen i "Nyt fra Egnarkivet", nr.1. Skanderborg 1983. Der refereres her til avisen fra 6. nov. 1751, men det er rettelig avisen fra d. 6. dec. 1751, det drejer sig om.
Merete Bo Thomsen, stud. mag., SDU har henledt min opmærksomhed på regnskaberne for okkerfabrikken. Lektor, lic.scient. Per Nørnberg Geologisk Institut, AU takkes for at have foretaget de kemiske analyser og tolkninger af de forskellige okkertyper. Og for sin engagerede interesse i rødjordsproblematikken.
Pens. lektor, cand.scient. Kristian Dalsgaard har venligst gennemlæst manuskriptet, og fremsat forslag til uddybning af teksten et par steder.
Ejerne af Røde Mølle og Skærbækgård takkes for venlig imødekommenhed ved færden og indsamling af prøver af okker og rødjord.

Flere avisklip (med historisk værdi) forringer billedkvaliteten i denne artikel.

Tidligere fag og forretninger på Randersvej

Af: Leon Frank

I 2006 lærte jeg Lars Rasmussen, Dansk Mølleforening, at kende. Han havde set vores gravsten på Ndr. Kirkegaard i Århus og Lopdrup Mølle, hvor havde den været?

Senere var Lars Rasmussen med oppe på Randersvej 104 for at se resterne af krydderimølleriet. Der er stadig to kværne tilbage på loftet, men i stærkt forfald.

Det første han sagde, var: ”Hvorledes har det været muligt at drive møllen her med en morter, der banker i gulvet og mølledrift om aftenen og i weekender .”

Det var heller ikke problemfrit. Lad det stå i luften!

Vores oldeforældre

I 1840 bliver Wilhelm Frank født i Eckernförde og kommer i 1860 til Nielstrup Mølle i Vivild, Randers Amt.

I 1863 møder han som rekrut på Kastellet i København og aftjener sin værnepligt i 5te Ingeniørkompagni under Dalgas.

I 1870 bliver han viet til Marie Katrine Eliassen af Hvilsager ved Mørke: De får

Gravsten for familien Frank.

tre børn: 1872 Augusta Frank, 1874 Martin Frank og 1877 Caroline Frank.

I 1880 er Wilhelm Frank møllebestyrer på Ouegårds Mølle, Hindsted, Ålborg Amt.

I 1886 bliver deres datter Augusta konfirmeret i Skjød Kirke.

I 1889 bliver deres søn konfirmeret i Lyngå Kirke.

I 1889 overtager Wilhelm Frank Lopdrup Mølle, som han hidtil har været svend på.

Den hedder Lille Lopdrup og ligger på vejen imellem Lyngå og Skjød. På den anden side er Lopdrupgården. Møllen skulle være opført i midten af 1800-årene, da mølleerhvervet blev givet fri.

Navnet Lopdrup eller Loptrup, hvad der er rigtigt, ved vi ikke, men begge navne forekommer i folketællinger og kirkebøger.

I 1899 Sælger Wilhelm Frank møllen til møllersvend Jens Jensen af Jaungyde med alt inventar og en andel i Lyngå Andelsmejeri.

Handelen fremgår af Retsbogen 25/04 1899, udfærdiget af birkefuldmægtigen i Hammel.

I 1916 nedtages Lopdrup Mølle, men gården drives videre som landbrug.

I 1901 er Wilhelm og Marie Frank i Århus, Sølystgade 59, hvor datteren Caroline driver vaskeri fra adressen.

I 1914 tilkendes Wilhelm Frank et hædersgavebrev, for sin deltagelse i Krigen 1864.

I 1915 dør Wilhelm Frank.

I 1922 dør Marie Frank, som efter at have boet i Sølystgade i 1916-18 da bor i Fredensgade 18 og 1918-22 i Sjællandsgade 31.

HÆDESGAVEBREV.

Bogstav VV Nr. 5483

FINANSMINISTERIET

meddeler herved,

at der i Henhold til Lov af 27. Oktober 1913 er tillagt

Fin Minister Nikolai Frederik Frank
(Borby)

som LIVSVARIG AARLIG HÆDESGAVE for Deltagelse i Kampen for Fædrelandet i Aaret 1864:

ET HUNDREDE KRONER

der forfalder til Udbetaling første Gang for 1914 tidligst den 15. Februar og derefter hvert Aars 15. Januar forud for et Aar.

Beløbet vil blive udbetalt ved *Bankudbetaling*

Mødtageren maa som Bevis for sin Berettigelse til at hævde Beløbet forevise dette Hædersgavebrev, som er betegnet med det Bogstav, og det Nummer, hvorunder han er optaget i Finansministeriets Bøger. Kassereen vil derefter udlevere en Kvittering. Naar denne tilbageleveres behørigt underskrevet og forsynet med en af en troværdig Mand udfærdiget Erklæring om, at den ovenfor nævnte er i Live den 15. Februar 1914 og senere den 15. Januar i det Aar, for hvilket Hædersgaven haves, vil Beløbet blive udbetalt.

Hvis Beløbet formødeligt Forandring af Opholdststed eller af andre Grunde ønskes anvist ved en anden Kongelig Kasse (Amtkass., Toldkasse eller Posthus) end den anførte, vil saadant kunne ske, naar skriftlig Begæring med Oplysning om det Bogstav og Nr., som staar paa dette Brev, fremsættes for Finansministeriet.

Kjøbenhavn, den *15. Januar 1914*

Georg Brøndel

Lopdrup Mølle.

Vores bedsteforældre

Martin Frank er født i Randers i 1874 og bor med sine forældre i Lopdrup Mølle, Lyngå. I 1889 er Martin i Nielstrup Mølle, Vivild Sogn, Djursland, i seks mdr., i 1891 i Alling Mølle i seks mdr., i 1892 i Hadsten Mølle i seks mdr., i 1898 i Ny Mølle, Lisbjerg Sogn, i seks mdr., i 1899 med forældrene til Århus.

Randbøl Gæstgivergaard.

I 1901 er Martin møllersvend på Holme Mølle syd for Århus. Han vil gerne købe møllen, men som hans forældre siger: Det er for stor en mundfuld,” men som det fremgår af udtalelsen fra Kom- og Foderstof Kompagniet var han dygtig til mølledrift.

I 1902 Har Martin Gjesinggårds Mølleudsalg i Randers og bliver i 1903 gift med Mathilde Kirstine Sørensen Mastrup af Tapdrup ved Viborg. Hun bor i Randers med sin søster. De får tre børn.

Elise Frank bliver født i Holme 1903, hvor Martin nu er mølleforpagter. Han må være kommet tilbage til Holme, men det varer ikke længe, før de igen rejser fra Møllen.

I 1904 er Martin og Mathilde i Randbøl Gæstgivergård, hvor deres søn Harald bliver født, og Martin er Gæstgiver, men vi tror, hans kone og hans søster er med dernede. De er gode til madlavning, og Martin er god til det med penge.

Der bliver udstedt en bog af Herredsfogden i 1904 den 2. april, hvor de logerende skal indskrives, når de overnatter. Bogen er hos Vandel Arkiv, som vi har foræret bogen til.

I løbet af 1905 rejser de videre til Odense. Gæstgiveriets historie er kort. Der er skiftende ejere på, og det bliver nedlagt i 1909.

I Odense prøver Martin med et øldepot og handel med malerier, men de må have

længtes tilbage til Århus, for i Østjyllands Folketidende søger Martin efter en plads som bestyrer på en mølle.

I 1910 er Martin nattevægter i Århus, og deres søn Flemming bliver født på Kystvejen 25.

Mathilde gør kontorer rene på Ny Jyske Kjøbstads Creditforening om morgenen. Mathilde var stolt af Martin, som var nattevagt. Det blev man kun med en ren straffeattest.

Martin ville gerne være møller igen. Han kunne komme til Århus Oliefabrik, men i 1911 overtager han en mindre Krydderimølle i Vilstersgade på Frederiksbjerg i Århus. Den var anlagt to år i forvejen.

Der bliver lavet en del dansepulver, som Mathilde med børnene pakker i mindre emballager. Pulveret bruges til gulve, så de ikke er glatte.

Martin skulle lære de forskellige sorter af krydderier at kende. Det hjælper hans mor og Mathilde med.

Mathilde havde været i køkkener forskellige steder, bl.a på Hotel Landsoldaten i Fredericia.

Der var andre Krydderimøller i Århus: P. Baunsgård, FDB Krydderimølle, og senere Jyko, (Jysk Kolonial Union). Kolonialgrossererne importerede hele krydderier og fik dem efterfølgende formalet på mølleriet.

Der var tobaksfirmaer, slagterier og Chokolade Clausen. De fik alle, når de ikke selv kunne nå det, formalet hos Martin i det, vi i dag vil kalde en nichevirksomhed.

Der blev aldrig ansat fremmede. Børnene hjalp til, så det kunne være lange dage.

Det var ikke ualmindeligt, at man om aftenen læssede færdigpakkede krydderier på trækvogn og bar dem op i privatboligen i Studsgade for næste morgen at bære dem ned igen til levering hos grossererne.

Randersvej 104.

På et tidspunkt bliver Martin indlagt på sygehus, og deres ældste søn, Harald, tager fri fra skole og kører som stor dreng møl-leriet.

Harald var en begavet ung mand, og skolelæreren ville gerne, at Harald skulle gå videre i skolen, men som Martin sagde: ”Jeg har ikke råd,” men vi har i familien haft gavn af hans viden og kunnen.

Krydderimøllen drives af en petroleum-/dieselmotor, som hviler på et fundament i et maskinhus ude i gården.

Betegnelsen krydderifabrik skal forstås sådan, at man ved mølledrift normalt anvender vind/vandenergi, men her anvendes el/motordrift, derfor krydderifabrik.

Det nøjagtige årstal for hvornår bedste-forældrene kom til Randersvej 104 (Niels Ebbesensvej), kender vi ikke, men 1918 er nok ikke forkert. Der bliver indlagt strøm i 1920, prisen 776,65 kr.

I forhuset bor der i stuen to personer: På 1. sal Franks familie på fem personer og på 2. sal tre personer. I alt 10 personer.

I Baghuset bliver møllen indrettet. Hvorledes de har fået møllestén m.m. derop vides ikke. Det må have været et stort stykke arbejde.

De to sønner, Harald og Flemming, bliver udlært maskinarbejder og elektromekaniker,

Harald hos Maskinfabrikken Dynamo, Frederiksgade, Århus, og Flemming hos Jysk Elektro, Trøjborg, Århus.

Martin køber en ejendom i Jaungyde og en i Skejby til udlejning. Senere, da Else og Harald bliver gift, køber han det halve af et dobbelthus, også i Skejby, til dem.

Bagved møllen på Randersvej ligger Elmegade. Der køber Martin en grund og bygger en hal. Den skal bruges til værksted

Disse køb var muliggjort ved hele familiens hjælp. Alle børnene hjalp til, sådan var det jo tidligere.

Men i 20'erne og 30'erne er der arbejds-løshed, og Harald Frank og hans søster Elise driver købmandsforretning i forhuset af Randersvej 104, og i Elmegade 7 har Flemming en aftapningscentral for husholdningskemikalier og flaskeskylteri.

I 1943 dør Martin Frank, og Harald, og hans kone kører møllet videre.

Niels Ebbesensvej.

De har ingen børn, så derfor kommer (jeg) Leon og en kusine meget til dem i møllen og privat. Han lærer mig, hvordan man færdes sådan et sted. Man må ikke have løst flagrende tøj. Remtrækkene var ikke afdækket, som man kender det i dag. Man skulle holde sækkene op, og når dagen var til ende, skulle man vaske hænder og arme ude i gården i koldt vand.

Samtidig med hans sygdom og indlæggelser på sygehuset sker der også noget i 50'erne. Den teknologiske udvikling gør, at der ikke længere er brug for underleverandører og de ydelser, de har. De gamle grossister forsvinder, og så skal der tages nye tiltag.

I 1953 lejer Henning Nielsen sig ind i købmandsforretningen og etablerer Christiansbjerg Ostehus. Han havde tidligere Århus Eddikebryggeri sammen med sin bror.

Verner Gravesen, Århus Sennepsfabrik, lejer sig ind i møllen, huslejerne i Århus midtby stiger, lige sådan for Eddikebryggeriet.

I 1954 dør Harald 14 dage før sin 50 års fødselsdag. Han havde været træt det sidste år, han levede. Det skulle vise sig at være et stort tab for familien og hans øvrige bekendte.

Forældre

Vores bedsteforældre køber Randersvej 88, Christiansbjerg, til vores far og mor, som bliver gift i 1938 og får to børn: Jeg i 1941 og min søster Karen i 1944.

Flaskeskyllemaskine.

Huset var ejet af en familie, som vores bedsteforældre kom en del sammen med, og da de ikke var mere, solgte deres eneste barn, en søn, huset til vores bedstefar.

Vores forældre fortsætter med aftapning af husholdningskemikalier og flaskeskylteri, men som på møllen, gør nye tiltag i dagligvarehandelen sig gældende. Sidst i 40'erne kommer et nyt rengøringsprodukt på markedet: Sulfosæbe, som forhandles af De Danske Oliemøller på Silkeborgvej i Århus, FDB De Danske Brugsforeninger og andre firmaer i København.

Ved at besøge Købmandsmuseet i Bindeballe har man et godt indtryk af de forskellige fabrikker, der dengang eksisterede. Deres produkter står pænt udstillet, og på en flaske Lysol står vores fars initialer på etiketten.

I 1959 træffer vores far direktør Chr. I. Meyer, Jens Dynesen, vinhandel, Århus - et vintapperi. Han tilbyder ham arbejdet med at gøre vinflaskerne rene.

Men det kræver en flaskeskyllemaskine. Denne bliver købt brugt hos Maskinfabrikken Apollo samt et skyllehjul, som vi overtager fra Knud Thorups Vinhandel i Århus.

Skyllehjulet har kassetter, som kan drejes rundt i et ludkar. Kassetterne bliver fyldt om aftenen med flasker. Ludblandingen er kaustisk soda blandet med (trinatriumsfosfat som blanker flaskerne). Ludkarret varmes op om morgenen med damp, og flaskerne efterskylles i et skylleapparat. Flaskeskyllemaskinen har en krans, som drives rundt over et ludkar og derefter over et skyllekar, som er styret af en elektromotor. Flaskerne sættes på hovedet i nogle rør, som er på kransen.

Der var seks vintapperier dengang i Århus. Vi arbejdede for de fleste.

For at få de rigtige priser på skylning og salg af flaskerne tog vores far kontakt til Kroghs Flaskehandel i København. Der var tre skyllerier derovre. - Pris på skylning var fem-seks øre pr. flaske og ved salg 22 øre pr. 33 cl og 30 øre for 72 cl.

Der var mange flasker i omløb i 1960. Plastballagen var ny og afløste flaskerne, som hidtil var brugt til sulfosæbe, saft, eddike og andre ting.

Flaskerne var rundt i købmandsgårdene og ved at sortere og rengøre kunne flaskerne genbruges til vinfirmaerne, som havde et pantsystem: 10øre for 33cl og 15 øre for 72 cl.

På byens bryggeri, Ceres, hentede vi også mange flasker, som for dem var ukurante. Prisforskellen på en 36 cl vinflaske og en ølflaske var fem øre. Derfor sneg nogle vinflasker sig ned i bunden af de 50 stk. kasser, de havde dengang. Det hørte op, da plastkasserne kom, og flaskerne stod op.

I 1961 ophævedes pantsystemet for vinflasker, for i 60'erne skulle der produceres nyt. Det gav arbejdspladser og på det grundlag opstod der flaskecentraler. Når flaskerne var sorteret og skyllet, kunne de genbruges.

Det var gode år, men vinforbruget steg, og nye produktionsformer kom til.

I 1971 dør vores far. 60 år gammel. Forskellige begivenheder i hans liv havde slidt ham ned.

Jeg var mest besluttet på at ophøre med skylleri og aftapning, men jeg talte med

Meyer Jens Dynesen, og han foreslog mig at fortsætte. Hvordan fremtiden i øvrigt ville forme sig, kunne man ikke vide noget om. Kom der vin ind på flasker fra Fællesmarkedet, eller skulle man stadig tappe af i Danmark?

I 1974 var Dynesen og andre ophørt. Der var oliekrise og prisen på spildevand i Århus steg.

Det var muligt at flytte ud i nye industri-kvarterer og gøre større investeringer, men min mor, min søster og jeg selv valgte at stoppe i 1974 og sælge bygning og grund til naboen. Pengene delte vi, for som vores mor sagde, I har selv været med til at tjene dem.

Dette skulle være en historie om nogle fag, som ikke længere eksisterer. Forandringer i fremskridtets interesse kan ikke stoppes og godt for det, nye ideer kommer til.

I 2003 flyttede mor fra Randersvej 88 til lejlighederne i Abildgården i Århus. Hun blev glad for at være der. Alene det at have en vicevært at kunne henvende sig til, havde hun jo ikke tidligere prøvet.

I 2008 dør hun og, som jeg kan se, gik der 85 år, fra Martin Frank til Henny Frank, i de små huse på Randersvej, Christiansbjerg Århus.

Paa Observation i Horsenseggen 1864.

Af Fredrik Sajer.

Tekst herunder fra gotisk med gamle udtryk bevaret.

Størstedelen af general Hegermanns
armekorps hvilede sig ud på Mors fra
midten af marts til begyndelsen af april.
Imidlertid var et blandet kommando af
rytteri og fodfolk, det sidste til vogns med
beredne officerer, på strejftog, fordelt i
to afdelinger. Den østlige af disse under
ritmester Gustav Castenschiold fløj således
frem og tilbage, at jeg, der hørte til denne
afdeling, til eksempel d. 16. marts var i Ho-
bro, den 17. i Randers, den 18. i Århus, den
19. atter i Hobro, den 22. i Randers, den 23.
i Århus, den 27. igen i Randers (hvor kong
Christian IX spiste til middag med office-
rerne m.fl. hos amtmanden, kammerherre
Rosenørn), den 31. i Skanderborg, og fra

den 5. til den 16. april i Horsens eller dens
omegn.

I nogle af de sidstnævnte dage førte jeg
en til en vis grad selvstændig befaling over
en af dragoner, husarer og fodfolk af 1. re-
giment (københavnere) sammensat mindre
afdeling. Dette var sikkert langt interes-
santere end at ligge på det limfjordsomslyn-
gede Mors.

Tjenesten var vel streng; men skiftevis
gik mandskab og heste tilbage til Skan-
derborg. Der lå ritmester Castenschiold
med reserven, og ligeledes min eskadrons-
kommandeur, løjtnant R, som jævnlig
sørgede for afløsning til den anstrengende
og farefulde forposttjeneste i egnen syd for

Horsens, hvor vore patruljer næsten dagligt havde små sammenstød med fjenden, især ved Ølsted Kro, en mils vej syd for Horsens ved landevejen til Vejle.

Vore folk havde ligefrem ordre til at lade sig se af fjenden. Han rekvirerede ofte vogne o. lign. omtrent på de samme steder som vi.

Desværre blomstrede også spionvæsenet under disse forhold. Således måtte jeg den 6. april lade en husar bringe to civile tyskere fra Vejlekanten til Århus fordi de mistænkedes for forståelse med fjenden.

Fra den 5. til den 10. april havde jeg mit "hovedkvarter" hos gårdmand Rasmus Jensen i Egebjerg, en elskværdig gammel mand.

(Note: Hans søn, som senere har arvet gården efter ham, er fra nytår 1879 bleven formand for sognerådet i Lundum-Hansted kommune).

Det var sjældent, man i den tid fik lov at ligge så længe på samme sted. Jeg blev ligesom mere "hjemme" end i mine fleste tidligere kvarterer. Underligt var det at høre, at der sammesteds kort forinden jeg flyttede ind, havde ligget fem østrigske officerer indkvarterede! Portene bar sikre mærker af fjendens besøg: han skrev nemlig med kridt udenpå, hvor mange mænd og heste, der skulle ligge hvert sted.

Rasmus Jensens gård lå omtrent midt i Egebjerg. Efter nogle minutters gang mod syd, over en mark, var man på en bakketop, hvor der stadig holdt en observationspost på udkig. Gennem dalen syd for bakken slynger sig en å, der løber under Skanderborg -Horsens-landevejen for kort efter at forene sig med den større Hansted Å.

På dalens modsatte skråning ligger kirkelandsbyen Hansted; mange, som nu på den senere anlagte jernvej gennemfare

denne by, kort før det nordfra kommende tog holder ved Horsens, vil næppe kunne have undgået at lægge mærke til de mange storkereder på landsbyens tage. Fra bakketoppen svæver øjet i flugt med den mod syd løbende landevej, over en ny dal hinsides Hansted; igennem den er det, at Hansted Å, under Hansted Bro, og så efter et kort løb fra nordøst til sydvest, ved Stensballe grund, tæt øst for Horsens, udgyder sig i fjorden. Hinsides denne anden dal møder øjet først en stor slotslignende bygning vest for landevejen, det er Horsens Tugthus.

I de dage, hvorom talen er, morede man sig over, at den preussiske general Wrangel, da han på Vejle landevej sydfra første gang nærmede sig Horsens, udbrød ved synet af det højtliggende smukke tugthus: "Der ligger et slot, der vil jeg bo" - hvortil en mand fra Horsens, der nok på embedsvegne red ham i møde, skal have svaret, at man vistnok med største fornøjelse ville indkvartere generalen der.

Derefter møder øjet (vi tænker os stadig på bakketoppen syd for Egebjerg) lidt længere mod øst Horsens kirkespir og den højtliggende mølle, ved hvilken dens ejer, grosserer Winning, bor.

Endnu længere rækker øjet ud over Horsens Kjøbstad og helt ned imod det smukke landskab i Vejleegnen, der gennemskæres af landevejen som en hvid linje i retning fra nordøst til sydvest. Torsted og Tyrsted kirker, begge en halv mils vej syd for Horsens, begge mindende om vore gamle nordiske guder, er nogle af de mest fremspringende punkter i landskabet.

Bakketoppen er således et fortrinligt udsigtssted for en observationspost mod syd, hvorfra fjenden snarest kunne ventes. Men heller ikke var den ilde valgt for den, som vilde iagttage egnen mod vest, hvorfra man kunne vente omgående bevægelser.

Omtrent en mils vej i lige linje vest for bakketoppen øjnede man Tamdrup kirke, som ligger meget højt oppe på en bakke og derfor er synlig fra alle sider i lang afstand. Tæt forbi Tamdrup kirke fører en landevej fra en bro over Gudenå gennem landskabet imellem Hansted- og Bygholmårne, af hvilke den ene løber nord og den anden syd om Horsens ud i fjorden; landevejen fører lige til den nordlige udkant af Horsens.

Ved Tamdrup kirke var udstillet en anden observationspost, som holdt forbindelse med den ved Egebjerg; på begge punkter var oprejst bauner, stænger med tjæret halm, hvori der skulle stikkes ild, dersom fjenden nærmede sig om natten.

Posten i Egebjerg stod atter i forbindelse med en tredje ved Serritslev, en landsby, som ses fra bakketoppen en halv mils vej mod øst; herfra kunne man med lethed have set baunen brænde ved Egebjerg.

Serritslev ligger ved den gamle Århus landevej, som, når man er kommen over Hansted Bro, tæt nord for Horsens, bøjer af for den "nye" i nordøstlig retning, løber igennem Serritslev og Tvingstrup, forbi Hovedgård, samt - uden at røre Skanderborg - atter Viby, syd for Århus, forener sig med den "nye" landevej, chausseen. (Note: chausseen blev opfundet i 1800-tallet og betegner en vej, der er udgravet, og hvori der er nedlagt sten - altså forformen for vores måde at lave vej på i dag.) Den sidste derimod berører de vestlige udkanter af Hansted og Egebjerg, den østlige af Gedved, og fortsættes over Skanderborg til Århus.

Til yderligere forståelse af, hvad der skal fortælles nedenfor, bør man vide, at den 6.april havde general Hegermann med alle de "morske" mænd, som vi på strejftogt i de dage spøgende kaldte dem, brudt op fra Mors og havde bevæget sig så hurtigt sydpå, at generalen allerede den 8. kunne

være på Kalbygård (3 mil vest for Århus) og herfra den 10. sende sin souschef, kaptajn Thomsen (Note: den senere krigsminister og nu rigsdagsmand) over Århus til søs til kommandanten i Fredericia.

Med denne, general Lunding, skulle der træffes aftale om samvirksomhed i anledning af, at general Hegermann havde vundet krigsministeren, Lundby (der tilligemed kongen nylig havde været på Mors), for følgende plan. Vore tropper i Nørrejylland skulle pludselig med største voldsomhed gå angrebsvis frem, kaste fjenden, som mere og mere samlede sig om det hårdt trængte Dybbøl, sydpå, og angribe ham i ryggen foran Dybbølstillingen, som man under den i disse dage i London åbnede fredskonference satte pris på at holde; og således skulle vi bringe vore indesluttede venner den kraftigste hjælp. (Note: Jvf. Kaj Hegermann-Lindenchrone:

Om krigsåret 1864. Kbh. 1874, side 66-74)

Søndag morgen, den 10.april, lå der så tyk en tåge over hele egnen, at det var umuligt at "observere" fjenden ved hjælp af øjet. Deraf benyttede han sig.

Jeg havde netop fuldendt mit morgen-toilette, da jeg fik melding om, at fjenden var i hurtig fremrykning. Meldingen var umiddelbart fra vore yderste forposter gået videre til vor reserve i Skanderborg.

I en fart kom jeg ud, fik bagagevognene spændte for og alt gjort rede til, hvad der videre skulle foretages.

Da min eskadronskommandeur, løjtnant R kom travende nordfra med hovedstyrken, tilråbte han mig straks: "Ja, jeg må forlade Dem. Jeg må lidt fremad at se mig om. Vil De foreløbig tage kommandoen over eskadronen!"

Han af sted sydpå.

Imidlertid begyndte tågen at lette.

Jeg fik bagagen sendt tilbage, eskadronen - på grund af detacheringer, feltvagter, sygdom blandt mandskab og heste m.m. - næppe 40 mand stærk, ordnet, og rykkede op på landevejen.

”Eskadron! - Sablen - ud!” - Kommando-ordet i det højtidelige øjeblik, da man med spændt opmærksomhed venter at skulle attackere!

Straks efter kom der ordre, at jeg med eskadronen skulle rykke vort fodfolk til undsætning. Det holdt endnu under løjtnant Theodor Sørensens kommando Hansted Bro. Fjenden havde med en meget overlegen styrke trængt det nordud af Horsens.

”Eskadron! - Marche!”

”T - rrr-a-a-v!” kommanderede jeg så, og straks efter: ”Fri trav!”

Imidlertid var jeg næppe kommen over åløbet i dalen og i højde med Hansted Kirke, før jeg ved en ny ordonnans fra R fik ordre til at gå tilbage igen.

I det samme kom en lille patrulje, jeg havde sendt forud, jagende tilbage over bakkekammen foran os. Fjenden havde beskudt den stærkt, dog uden at træffe.

I en jævn og rolig trav gik eskadronen da atter tilbage. Vort fodfolk havde måttet opgive Hansted Bro og trak sig nu bort mod nordøst ad den gamle landevej over Serritslev.

Da vi var nede i dalen mellem Hansted og Egebjerg, rykkede fjenden lige bag os over bakkekammen og var hurtigt i højde med Hansted Kirke.

Jeg red bagest, fjenden nærmest, og min hest kunne ikke lade være at gøre nogle for mig mindre behagelige satser, da skydningen kom den så nær, at spidskuglerne fløj den om ørene. ”Ja, nu skal De have tak!” sagde løjtnant R, som netop var kommen galopperende tilbage, ”vil De nu føre bagtroppen og ”bide” Dem fast i fjenden,

så retter jeg eskadronens tilbagetog efter Dem.”

”Ja, vel.”

Han af sted nordpå med hovedstyrken. Jeg blev tilbage med højst 7-8 dragoner, af hvilke et par straks kom til at gøre tjeneste som bagflankeurer.

”Bide mig fast i fjenden.” Således lød ordren. Bogstavelig kunne jeg ikke udføre dem. Meningen måtte vel være, tænkte jeg dybt grundende, at jeg hverken skulle gå hurtigere eller længere tilbage, end fjenden strengt nødte mig til.

Denne fortolkning gjorde jeg praktisk gældende.

Det var mig straks klart, at længere tilbage end til Egebjerg skulle jeg ikke gå, dersom det på nogen måde var mig muligt at holde mig der. Hvad der fandtes bag denne landsby, vilde det nemlig ikke være muligt for fjenden at se, inden han var kommen helt op til den. Og heller ikke fra siderne ville han på lang afstand kunne opdage, hvad der muligvis stod skjult. Desuden var den ovenfor omtalte bakketop tæt syd for byen et så udmærket punkt for en observationspost, at det ikke gerne skulle opgives.

Jeg holdt derfor endnu med den bageste bagflankeur, en dragon ved navn Trøstrup (Note: p.g.a. de mange navne på ”-sen” kaldtes de menige efter deres bynavne. Trøstrup ligger i omegnen af Odense) ved den vestlige udkant af Egebjerg, da nogle preussere - to røde gardehusarer og en infanteriofficer, mente Trøstrup - stak hovederne op bag bakketoppen et par hundrede alen foran os. Trøstrup red frem, skød på dem og jog tilbage igen.

”Lad og frem igen!” sagde jeg. Preusserne viste sig imidlertid ikke igen på det sted. Senere hørte vi, at de havde været i den

modsatte udkant af landsbyen, hvilken i en bue strækker sig ned imod Egebjerg Mølle ved åen; men videre end til den yderste gård havde ingen af dem vovet sig.

Jeg havde efterhånden gjort, hvad jeg kunne, for at give det udseende af, at der stod en betydelig styrke skjult bag Egebjerg. Det var jo søndag; og de mange af egnens folk, der den dag, fri for arbejde, som tilskuere havde kronet den lange bakkekam fra Egebjerg mod vest forbi gården Petersholm, kunne fjenden nok i frastand antage for infanteriposter. Men hvad mon han har troet om en rød postkusk, som jeg naturligvis stoppede, da han, kommende fra Skanderborg, ville køre videre til Horsens, og som jeg derefter lod spadsere om på landevejen ved siden af min hest?

Imidlertid havde fjenden sendt afdelinger frem på begge sider af os, dels til Serritslev og dels til Lund i nærheden af Tamdrup kirke.

Vi passede nøje på ham fra den lille bakketop, som jeg atter havde ladet besætte med den sædvanlige observationspost på to dragoner, så snart det lod sig gøre. Hans poster lige over for os stod atter hinsides dalen ved Hansted kirke.

Time gik efter time; og hans poster blev flere gange afløste. Vore værter og familier kom ud til os fra Egebjerg med mad; og hestene blev, en ad gangen, stængede af for at få et lille foder.

En ung dansk dyrlæge, Birch, som rimeligvis var bleven ked af at holde langt tilbage ved vor reserve, hvor man intet kunne se til fjenden, kom senere ridende til mig og gjorde derefter hele tiden, med tobakspibe i munden, frivillig tjeneste som bagflankeur, var fjenden allernærmest og beklagede kun, at hans mangelfulde bevæbning ikke tillod

ham at efterligne lyden af de preussiske spidskugler.

Engang red han, uden andet våben end sin dolk, men stadig med piben i munden, helt over til Hansted, hvor det var komisk at se et par røde husarer forlade deres post ved synet af denne mærkelige fremtoning.

For længe siden havde jeg sendt melding til eskadronen (som jeg nok kunne havde ønsket mig lidt nærmere), at fjenden ikke synes at ville gå længere frem på Skanderborg-vejen end til Hansted, medens de større patruljer, som han havde sendt frem til Serritslev i øst og til Lund i vest, atter gik tilbage mod Horsens tilligemed vogne, så at fjendens hensigt rimelig kun var at inddrive kontributioner.

Uden at afvente svar sendte jeg atter melding om fjendens stilling, og fremhævede da tillige ønskeligheden af at holde den lille bakketop for observationens skyld.

Da det længe ventede svar kom, lød det på, at ritmester Castenschiold havde givet ordre til, at vi skulle trække os tilbage til Nybro, tæt syd for Skanderborg. Her gjaldt det da at handle efter konduite.

Ved en ordonnans lod jeg løjtnant R spørge, om han ikke kunne vente med at efterkomme denne ordre, indtil ritmesteren havde fået lejlighed til at svare på min sidste melding.

Jeg fik da også tilladelse til at blive stående med min lille bagtrop ved Egebjerg, men kun på den betingelse, at jeg sendte noget ud for at være sikret mod en omgående bevægelse vesterfra over Urupgård, til hvilken side vi savnede al dækning.

Jeg rådede ikke over meget "at sende ud". Men heldigvis kom i det samme en vogn med to herrer og to damer kørende netop fra Urupgård, deriblandt dens ejer, min gamle skolekammerat, baron Oskar Gyldenkrone, som for et par år siden havde

taget sin afsked som reserveofficer i rytteriet. "Hidtil havde der ingen fjende været på den kant", nu kørte han straks tilbage, og ville så sende melding.

Han kom senere selv ridende: Der var intet.

Fjenden havde imidlertid begyndt at indtage sine poster lige over for os, den ene efter den anden. "Kun en post blev endnu stående lige nord for Horsens", hed det sig fra observationsposten. Senere viste det sig slet ikke at have været nogen post.

Jeg sendte netop min eneste korporal hen til min dobbelte post på bakketoppen. Den skulle melde, når fjenden havde inddraget sin sidste post, og, om muligt, hans tilbagegang fra Horsens imod Vejle.

Da kom en underkorporal jagende tilbage: "preussiske husarer!"

"Hvor? - det er jo en grå mand!"

"Nej, det var også rødt."

Nu kom den dobbelte post tilbage i fuldt firspring. Lidt efter korporalen - ridende aldeles rolig! hans hest var bleven sky for den grå civile mand, der så pludselig kom farende til hest ovre fra Hansted, og denne frygt hos korporalens hest havde smittet vedetterne.

"Var det grund til at forlade sin post, om det også havde været en preussisk husar?" - jeg skammede dem ud. "Da de så korporalen, troede de, der havde været flere."

Den grå mand var hestehandler Nathansen, som jeg et par dage forinden havde gjort flygtigt bekendtskab med i Horsens. Han var redet fra byen, ligeså snart den sidste fjende var gået ud af den sydlige udkant og tilbage ad Vejle til.

Straks lod jeg bakken ved Hansted kirke besætte for at iagttage Hansted Bro, lige nord for hvilken den gamle og nye Århuslandevej skilles. Det var jo rimeligt, at vort

fodfolk, som om formiddagen havde trukket sig tilbage ad den gamle, atter ville gå frem for at besætte Horsens. Hr. Nathansen gav mig udførlige meddelelser om fjendens besøg i Horsens, hvorfra denne kl. 2-3 atter havde brudt op.

Der havde været 1000 mand af 4. preussiske garde-infanteri-regiment og 2 eskadroner røde husarer (samt enkelte kyrasser-officerer); en tredje husareskadron og et batteri var nok bleven syd for byen.

Da de rykkede frem fra Vejle, vare to af mine dragoner på den længst udgående patrulje blevne afskårne af fjenden, men de mentes at være undkomne ind i Bjerge Herred. (Note. Den næste dag kunne jeg melde fra Egebjerg, at de vare slupne over øerne i Horsens -fjordens munding og atter vare til tjeneste.)

En tredje dragon kunne, da han blev forfulgt af fjenden, ikke følge patruljen på sin udmattede hest; en bonde pløjede i nærheden, han gav ham en af sine egne heste, og dragonen undkom; fjenden skal, under sit ophold i Horsens, have beundret den raskhed, hvormed dette skete.

M den infanteriafdeling (1ste regiments 7de kompagni), som forsvarede Horsens, havde to mand ikke kunnet nå at komme af sted med de øvrige; de havde måttet opholde sig skjult i byen, mens fjenden var der; den ene af dem havde brækket benet, da den første stilling, nede ved Sønderbro, måtte forlades; ham var det ikke så let at skjule, hvorfor man havde givet ham civile klæder på.

En af vore infanterister var falden ved Hansted Bro og død indbragt til Horsens; en anden var som såret tagen til fange.

Fjenden var, som vi meget rigtigt havde gættet, kommen for at uddrive kontributioner. Han havde rekvireret en mængde brød, flæsk, havre, vin osv., og desuden i Ser-

ritslev, Hansted og Lund et halvt hundrede vogne.

Det var mig en stor tilfredsstillelse at høre, at han troede, der måtte stå en meget stor styrke af alle våbenarter bag Egebjerg, ja at der endog havde været forskansninger. Han havde kun behøvet at sende en rytterpatrolje på en snes mand nogle hundrede alen længer frem for at overbevise sig om, at der ikke stod andre ved Egebjerg end mig med til sidst kun 4-5 mand, og først længere tilbage hen mod Gedved en såkaldt eskadron på næppe 40.

Disse fjendens overdrevne forestillinger om vor stilling så tæt nord for Horsens var grunden til, at han ikke turde give sig tid til at inddrive flere kontributioner i denne by. Han lovede snart igen at hente, hvad han foreløbig ikke fik med.

Noget efter at Hr. Nathansen havde givet mig alle disse meddelelser, kom løjtnant R nordfra. Han red videre, da han ville lidt ind til Horsens og se, hvorledes det stod til her.

Lidt senere kom ritmester Castenschiold med adjutant, underlæge O. Krarup og fire ordonnanser. Ritmesteren ville tale med løjtnant R; nu måtte han tage til takke med mig i stedet for. Det gjaldt om, hvor langt vi burde fremskynde vor stilling nu, da fjenden atter var gået tilbage mod Vejle.

Foreløbig kunne jeg indtage mit gamle kvarter i Egebjerg. Jeg havde nu også siden morgenstunden - få større afstikkere frem og tilbage fraregnede - holdt næsten hele

dagen på samme plet med min lille teaterkikkert for øjet.

Klokken var henimod 6, da jeg om eftermiddagen rykkede ind i Rasmus Jensens gård. Min oppasser var atter stødt til fra bagagen; han meldte mig, at mit linned, der var leveret i vask tidlig om morgenen, nu var tørt, han ville havt det med på bagagevognen om morgenen, men jeg bad ham da lade det være: "Vi kommer nok igen."

Så blev der lavet særlig god middagsmad til mig; og da jeg, som sædvanlig ville betale min forplejning, sagde min vært: "Nej, i dag koster det ingenting."

Jeg tror også, at jeg med nogen sandhed kunne sige til sognefogeden, da han senere - ligesom på embedsvegne - aflagde mig et besøg: "Ja, jeg har måske nok for en del været skyld i, at fjenden ikke fik lejlighed til at rekvirere vogne her i Egebjerg i dag således som ovre i Horsens."

Da jeg et par dage senere var i Skanderborg ved strejfkorpsets reserve, hørte jeg - ikke uden tilfredsstillelse, skønt sagen ikke kom til mig - at den (under kammerherre Jessens fangenskab i Rendsborg) midlertidige borgmester i Horsens, grosserer Winning, i et brev til den imidlertid til major forfremmede ritmester (nu general) G. Castenschiold havde udtalt sin påskønnelse af, at vore tropper var blevne stående ved Egebjerg den 10.april, da fjenden ganske vist kun af den grund var bleven stående så kort i Horsens og ikke havde givet sig tid til at inddrive alt, hvad han havde forlangt.

Limes gamle dyrlæge

Af: Jan Baltzersen

Dyrlæge Markus Kristensen var en kendt mand i Lime på Djursland i første halvdel af 1900-tallet, og en velanskreven dyrlæge blandt sine kolleger. Han har sat sig spor i veterinærvidenskaben, gennem en række artikler. Men også i ældre lokale Lime-borgeres erindring som byens afholdte dyrlæge gennem 53 år fra 1889 – 1942.

Denne artikel er dels baseret på en gennemgang af Maanedsskrift for Dyrlæger og Medlemsblad for Den Danske Dyrlægeforening mellem 1889 og 1942, og dels på interviews foretaget i 2001 – 2002 med ældre borgere fra Lime, som kunne huske Dyrlæge Markus Kristensen. De interviewede var Ruth Nielsen, datter af den daværende lærer Hageby, Lime Skole, Dina Schmidt, hvis mor havde forretning i Lime, Johannes Schmidt hvis far ejede gården Bondeseje udenfor Lime samt Karl Brinch, Herning, hvis mormor var søster til dyrlæge Kristensen. De blev udvalgt, fordi de kunne bidrage med konkrete og troværdige erindringer om ham. De interviewede gamle Lime Borgere er nu efterhånden døde,

men heldigvis er deres viden om områdets velkendte dyrlæge gennem interviewene bevaret for eftertiden. Deres fortællinger gør det muligt gennem denne artikel at fortælle om aspekter af Markus Kristensens liv som dyrlæge i Lime, der aldrig er blevet skrevet ned, men kun fandtes bevaret i den menneskelige erindring. Uden deres villighed til at fortælle, havde det ikke været muligt også at berette om mennesket Markus Kristensen.

Ruth Nielsen, Johannes Schmidt og Dina Schmidt, da de blev interviewet hos Ruth Nielsen. 1. oktober 2001. Foto: Jan Baltzersen.

Den Danske Dyr lægeforening og Landbohøjskolens Bibliotek har været forespurgt om oplysninger, men udover de i de veterinære tidsskrifter offentliggjorte artikler skrevet af Markus Kristensen har disse ikke kunnet bidrage med yderligere oplysninger. Tilsvarende er Dyr lægeforeningen for Randers og Omegn blevet forespurgt om de havde oplysninger om dyr læge Kristensen, men det var desværre ikke tilfældet, selvom han var med til at starte den pågældende forening, og var æresmedlem af den fra 1933. Foreningens nyvalgte formand kunne meddele, at dens arkiv kun går tilbage til 1963. Det lykkedes heller ikke at finde de tidligere arkivalier i hverken landsarkivernes og Erhvervsarkivets databaser på internettet. Tilsvarende kunne heller ikke Lime Egnsarkiv hjælpe med dokumenter eller anden viden om dyr lægens virke indenfor Dyr lægeforeningen for Randers og Omegn. Skulle Østjysk Hjemstavns læsere kende til oplysninger om dyr læge Kristensens virke indenfor dyr lægeforeningen eller andre oplysninger om ham, så hører artiklens forfatter gerne fra dem.

Jeg vil i denne artikel konsekvent holde mig til en historisk beskrivelse af dyr læge Markus Kristensen og ikke gå ind i dyr lægevidenskabelige overvejelser om kvaliteten af hans videnskabelige arbejder, da jeg kun er uddannet historiker og ikke dyr læge. Jeg har derfor ingen kompetencer indenfor veterinærvidenskaben.

Markus Kristensens baggrund

Markus Kristensen blev født i Lime den 29. marts 1862. Han var søn af gårdejer Kristen Andersen og hustruen Anna Margrethe Andersen, født Nielsen. De boede på en gård, der på det tidspunkt lå på Bondehavevej 2 i Lime.

Efter konfirmationen var Markus Kristensen ved landbruge og blev uddannet indenfor dette felt, indtil han den 24. august 1885 blev indskrevet ved dyr lægestudiet på det, som i dyr lægekredse vist dengang stadig kaldtes Veterinærskolen i København. Den havde dog allerede i 1856 skiftet navn til det flottere Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole. Den fik ved fusionen med Københavns Universitet i 2007 det internationalt klingende navn Life, som er det engelske ord for liv.

Markus Kristensen tog sin dyr lægeeksamen i 1889, og han var fra starten god til sit fag. Tidsskriftet Maanedsskrift for Dyr læger fra 1889-1890 nævnte altid navnene på dem, der havde taget veterinæreksamen, som er den officielle betegnelse for en dyr lægeeksamen. De nyudklækkede dyr læger blev nævnt efter hvor stor karakter, de havde fået ved eksamen med dem med de højeste karakterer nævnt først. De blev ind delt i hhv. 1., 2. og 3. karakter.

Af listen over de der tog eksamen i oktober 1889 fremgår det, at Markus Kristensen fik 1. karakter. Eftersom listen over de kandidater, der fik det ikke er alfabetisk, og da han er nævnt som nummer tre, har han formentlig fået den tredjebedste karakter af samtlige de i alt 26 dyr lægestuderende i Danmark, der tog afsluttende eksamen i oktober 1889.¹

Straks efter sin eksamen nedsatte han sig som praktiserende dyr læge på Hovedgaden 38 i Lime, som også blev hans bolig. Herfra virkede han som dyr læge gennem 53 år indtil 14 dage før sin død som 80-årig, den 4. juli 1942. I dag er der kun stuehuset tilbage, men dengang var det et landbrug på omkring 10 – 12 tønder land. Han havde i 1920'erne to karle ansat til at udføre det praktiske arbejde med driften. Formentlig er stedet blevet drevet som landbrug gennem

alle årene, hvor Markus Kristensen ejede det.²

Den 2. juni 1892 blev dyrlæge Kristensen gift med Sofie Pagter, født 27. august 1868 som datter af sognefoged Niels Pagter i Assentoft. Sammen fik de sønnen Niels Pagter Kristensen, født i 1899. Desuden tog de en plejedatter ved navn Anna. Hun var datter af en søster til dyrlæge Kristensen.³ Sønnen blev som voksen landsretssagfører, mens plejedatteren blev gift med vognmand Pelsen fra Lime.⁴

Sofie Pagter døde allerede som 47-årig den 11. maj 1915.⁵ Adskillige år efter hustruens død fik dyrlæge Kristensen en husbestyrerinde. Hun hed Frk. Ibsen og medbragte en søn på 5 – 6 år, der hed Svend Erling. Da han blev voksen, rejste han og hans hustru til Amerika. Hvis han stadig

lever, må han må være omkring 91 – 92 år i dag.⁶

Dyrlæge Kristensen var en velhavende mand. Han var fra et hjem, der havde råd til at give ham en uddannelse, og han havde muligvis også fået penge gennem sit ægteskab med Sofie Pagter. Formentlig havde han dog tjent de fleste af sine penge på sit erhverv som dyrlæge, hvor han i lokalområdet havde ord for at være specialist i heste, og dem var der mange af ved landbruget i starten af 1900-tallet.⁷ Det er nok rigtigt, at det var hans interesse og speciale, for sygdomme hos heste var det emne, han skrev mest om i sine videnskabelige artikler.

Markus Kristensen som praktiserende dyrlæge i Lime

Det var almindeligt, at dyrlæger på landet

Dyrlæge Kristensens hus på Hovedgaden 38 i Lime i 2010, hvorfra han gennem 42 år drev sin dyrlægepraksis mellem 1889 og 1942. Foto: Jan Baltzersen.

havde deres praksis i deres private bolig. På den måde kunne folk træffe dem hele døgnet. Datidens dyrlæger arbejdede ofte alene, hvor de i dag hyppigt samarbejder, så de kan deles om nattevagter, konsultationslokaler m.v.. Et eksempel herpå er Vestdjurs Dyrlægerne, der i dag bl.a. dækker dyrlæge Kristensens gamle område i Lime og omegn.

Det har ikke været muligt at finde ud af, om dyrlæge Kristensen havde en egentlig fuldt udstyret konsultation på sin bopæl. Men han havde et rum, som han arbejdede ud fra.

Hans søsters barnebarn, Karl Brinch, fortæller: *"Han havde noget, han kaldte sit kontor. Det var det, han arbejdede ud fra, og så havde han noget, som han kaldte sit laboratorium ude i udhuset. Jeg ved ikke, hvor meget der var af den slags derude, men der var et lager af levertran, og alt hvad en dyrlæge sådan skulle bruge i det daglige."*

Der er ingen tvivl om, at det at være dyrlæge i gamle dage ikke var en dans på roser og især, når man havde sin praksis alene.

Johannes Schmidt fortæller: *"De kunne blive kaldt ud klokken elleve om aftenen til en ko, der ikke kunne kælv. Så tog det måske en time at få en kalv ud. Sommetider skulle den skæres derfra. Så kunne dyrlægen gå hjem og gå i seng og så ringede telefonen igen; så var der en so, der ikke kan komme af med grisene eller lignende."*⁸

Når dyrlæger skulle på sygebesøg foregik det selvsagt også med datidens transportmidler.

Da dyrlæge Kristensen blev dyrlæge i 1889, kørte han på sygebesøg i hestevogn, som det var normalt for dyrlæger på den tid, hvor bilen endnu ikke var opfundet.

En illustration i Dansk Veterinærhistorisk Aarbog for 1943 viser en dyrlæge i sin

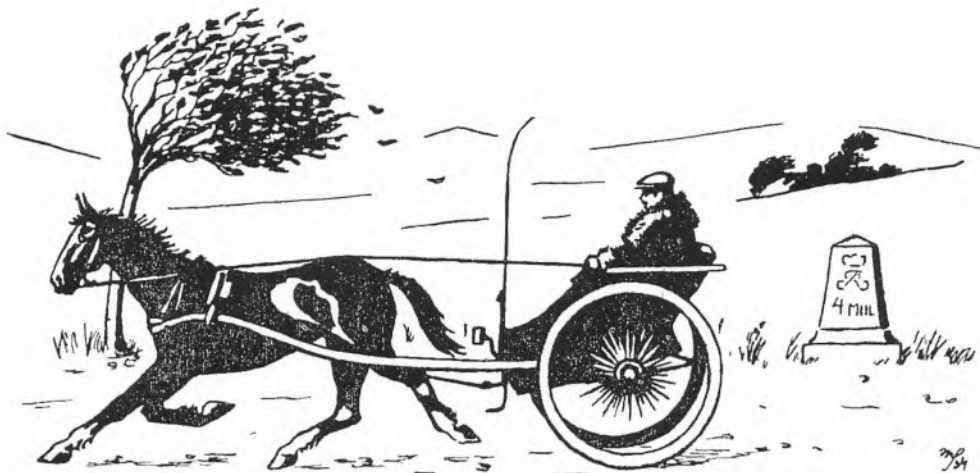
hestevogn, som det har set ud omkring år 1900.⁹ Vognen var en Gig. Dyrlægens behov for at kunne komme hurtigt frem samtidig med, at han normalt kun havde relativt lette instrumenter med gjorde Giggen til en velegnet vogntype. Dyr læge Kristensen havde netop en Gig. Men den var specielt indrettet til at opfylde hans behov. Han brugte den i de første mange år af sit virke.

Karl Brinch fortæller: *"Mens han havde hestekøretøj kørte han i en Gig. Min far var karetmager og han havde lavet den til ham i sin tid. Det var sådan en lav én, som han lige kunne stige ud af. De plejer at være høje, hvor man skal stå op på et trin, og så gå ind i den. På den her kunne man gå lige op i den. Det var jo praktisk, når han skulle på sygebesøg og op og ned af den mange gange om dagen."*

Til at trække vognen havde dyrlæge Kristensen to Oldenborger-heste. Det var relativt lette heste, som kunne skyde en god fart. Der var måske to for at han kunne skifte mellem dem, hvis den ene var syg eller træt, for der skulle kun én hest til at trække en Gig.¹⁰

Der må have skullet et godt helbred til at køre i hestevogn i al slags vejr, men det gav muligheder, som man ikke havde ved biltransport. I Dansk Veterinærhistorisk Aarbogs nekrolog over Dyr læge Kristensen fra 1943 står der således: *"Som flere af tidligere Tidens hestekørende Dyr læger var han en habil Astronom, de lange Nature gav rig Lejlighed."*¹¹

Med dyrlæggers store behov for transport, må bilens opfindelse have været som en gave sendt fra himlen. Dyr læge Kristensen fik da også snart bil. Men et er at få bil, noget andet er at lære at køre den. Der går flere historier i lokalområdet om dyrlægens mildest talt ikke særlige gode evner for bilkørsel.

Dyrlæge i en gig omkring år 1900. Dyrlæge Markus Kristensen havde en specialfremstillet gig, der var lavere end normalt. - Foto: Veterinærhistorisk Årbog 1943.

Johannes Schmidt fortæller: "Han var en af de første eller måske den første i området, der fik bil. Det var en Villy's Knight. Han har nok fået den omkring 1924-25, men var ikke særlig god til at køre den. Dyrlægen var nok en mand, der tænkte på alt muligt andet, mens han kørte. Engang kom han henne fra landevejen og forbi min fars gård, Bondeseje, og skulle dreje til Lime. Vi havde en urtehave med tjørnehæk omkring på den ene side af vejen. Den kørte han op i, i stedet for at få drejet, og han kunne ikke komme derfra igen. Vi var fire mand, der tærskede med tærskværket inde i laden, og så kom han derind. Vi holdt så med tærskningen, og skulle se om vi kunne hjælpe ham derfra. Vi havde nogle stænger ude for at løfte bilen op, for der var en lille skrænt på stedet. Vi stod og makkede med den, men så kom der en lastbil med grus. Den fik vi stoppet. Det var glat, og det var også derfor, at dyrlægen kørte galt. Vi fik dem fra lastbilen til lige at strø lidt grus. Så sagde den ene af dem: "Skal jeg ikke også lige sætte en strik i bilen?". Det gjorde de, og så trak de den derfra med lastbilen.

Derefter sagde den gamle dyrlæge: "Nu vil jeg gerne sige tak til de to herrer, og hvis De engang kommer igennem vores by, vil jeg give en stor cigar og et glas Portvin!". Det vides ikke, om de kom forbi og fik belønningen.

Dyrlægearbejde kunne være en våd og beskidt affære både i det daglige arbejde, og ikke mindst, når der var sygdomsepidemier. Dyrlæge Kristensen har i sine artikler beskrevet mund- og klovesygeepidemier i Lime i 1924-25 og 1926, og sygdommen vedblev at være et stort problem i landbruget i mange år derefter.

Johannes Schmidt husker dyrlæge Kristensens behandling af mund- og klovesyge i Lime i 1930'erne: "Vi havde fået mund- og klovesyge på Bondeseje. Det var i 1930'erne. Da havde man fundet ud af at vaccinere køer med blod fra besættninger, der allerede havde haft mund og klovesyge. Det startede Dyrlæge Kristensen og hans dengang unge partner Dyrlæge Jørgensen med på Bondeseje. Vi var der alle sammen, for vi måtte jo ikke gå fra gården, når der var mund- og klovesyge. Så vi gik hen og

så på dyrlægernes behandling. Det var det største blodbad, jeg nogensinde har set. Den gamle dyrlæge gik med et forklæde og blodet løb ned af det. De skulle have en kanyle sat i køerne og have hældt blod i dem. Det foregik simpelt, men alligevel fik de da noget blod hældt i dem, men der blev også hældt meget ved siden af. Vi måtte jo også erkende, at vores køer blev ikke nær så syge af det, fordi de blev vaccineret, men mund- og klovesyge havde vi alligevel."

Markus Kristensen var meget opmærksom på faren for smittespredning af mund- og klovesyge via mennesker, som man også generelt var dengang. I en artikel om mund- og klovesygeepidemien i vinteren 1924-25 skriver han med baggrund i sine erfaringer med sygdommens forløb i området omkring Lime:

"Jeg er ikke i Tvivl om, at den væsentligste Smittespredning sker ved Mennesker. Der er Eksempler nok paa, at Katte, Høns og Duer har holdt daglig Forbindelse vedlige mellem smittede og smittefri Ejendomme, uden at der har fundet Smitteoverførelse sted; derimod hører det til Undtagelserne, at et Menneske (selv et Barn) kan holde Forbindelsen ved lige mellem saadanne Ejendomme uden at brede Smitten. Den Flyttedag, man mener, Rotter og Mus har foretaget efter endt Desinfektion, har ikke generet en sund Nabobesætning noget, naar blot Folkene fra 2 saadanne Gaarde blev holdt fri af hinanden flere Dage efter Desinfektionen. Forholdet er som Regel dette, at efter Desinfektionen har Folkene paa den smittede Ejendom følt lettelse i Indespærringstrykket; de har Trang til at komme i Berøring med andre Mennesker, men deres Gangklæder er ikke grundigt desinficerede, og derved paafører de Naboen Sygdommen. Sygdommen er som regel en "Familiesygdom"; har først én Besætning indenfor en

Familiekreds faaet Sygdommen, saa kan man være sikker paa, at alle Besætninger inden for Kredsen som oftest paa kort Tid bliver angrebne, hvis Kredsens Medlemmer før Epizootien brød ud, førte selskabelig Omgang. Det samme Forhold træffer man, hvor Søkende er spredt på forskellige Ejendomme som Tjenestefolk, eller der er Kæresteforhold mellem forskellige Gaardes Personale." ¹²

Dyrlæge Kristensen havde også et konkret eksempel fra Østjylland på, hvordan smittespredningen var foregået:

"Paa en herværende Egn sluttede de fleste Beboere sig til Indremissionen og samledes hyppigt til Møder; hos disse brød Sygdommen ud i de fleste Besætninger med kort mellemrum, medens de enkelte paa Egnen, som ikke deltog i Møderne, og som holdt sig hjemme, slap for Sygdommen." ¹³

Nu kunne man måske få det indtryk, at Markus Kristensen ikke havde forståelse for den lokale befolkning, han arbejdede iblandt, og i hvis område han selv var opvokset, men det var ingenlunde tilfældet - tværtimod. Under mund- og klovesygeepidemien i 1924-25 sendte Veterinærphysikatet – datidens statslige embedsdyrlægeinstitution, baseret i København - unge dyrlæger rundt i landet for at kontrollere, at karantænebestemmelser og lignende blev overholdt. Dyrlæge Kristensen var kritisk overfor dette tiltag, og det fremgår klart, at han var enig med de åbenbart mange lokale landmænd omkring Lime, der tydeligvis fandt disse unge dyrlæger ganske unyttige og irriterende:

Markus Kristensen skriver således i 1926 sarkastisk i en artikel i Medlemsblad for den Danske Dyrlægeforening:

"Efter min Overbevisning kunde de unge af Fysikatet udsendte Dyrlæger have gjort et nyttigere Arbejde, hvis de havde været

til Raadighed på Steder, hvor Behandlingen af de syge Dyr særlig tiltrængtes, det vil i Korthed sige, at de havde fået Lov til at virke som Læge for syge Dyr og ikke brugtes udelukkende som Politi. Det kan ikke skjules, at Landmændene fandt, at de fleste af disse unge Mænd var unyttige, og at Statskassen burde fritages for Bekostninger, der gjorde saa tvivlsom eller slet ingen Gavn. Det kunde jo se slidsomt nok ud, naar en saadan ung Mand kom kørende på Inspektion i Bil med en Chauffør for at køre til Landsbyer, hvor tilsynet i Forvejen var ordnet af den lokale Dyrlæge og det stedlige Politi, og hvor hele udbyttet af en saadan Inspektionsrejse tit var, at vedkommende havde fundet og noteret et Par Kyllinger, der havde klemt sig gennem Maskerne i Hønsenet, eller maaske en løsgaaende herreløs Kat, og under et saadant Slid slap samtidig den lokale Dyrlæge med at udrense og forbinde de betændte Klove paa genstridige Køer; jeg kunde godt unde mine unge Kolleger, at de havde sluppet med disse simple Arbejder; der var paa samme Tid heller ikke mangel paa Bylder andre steder på Kroppen, som burde revideres og udskylles, og var der ikke andet, saa var der nok af Yverbetændelser, som tiltrængte dagligt Tilsyn." ¹⁴

Markus Kristensen mente endvidere, at opgaverne bedre kunne have været løst af de lokale dyrlæger med hjælp fra lokale borgere udpeget af sognerådene under ansvar overfor Veterinærfysikatet. Han afslutter svadaen mod de centrale myndigheder i København med ordene:

"Kan den lokale Dyrlæge ikke faa Orden paa Sagerne under en saadan Epizooti, saa mangler der psykologisk Forståelse af jydsk Bønder, hvis man mener, at unge Dyrlæger, som man ikke kan forlange

synderligt Menneskekundskab af, bedre kan magte Opgaven." ¹⁵

Ordet Epizooti er det videnskabelige ord for en epidemi blandt dyr. Dyrlæge Kristensen var i det hele taget ofte kritisk overfor Veterinærfysikatets handlemåder. Han betragtede tydeligvis institutionen som en noget verdensfjern størrelse uden større evne til at finde nyttige løsninger på mund- og klovesygen, som dengang var hyppig forekommende og stærkt belastende både for landmændenes økonomi, dyrenes velfærd og for lokalbefolkningerne i karantæneramte områder.

I en artikel om mund- og klovesygen i 1926 skrev han således i 1927 i Medlemsblad for Den danske Dyrlægeforening, om oprettelsen af den dyrlægevidenskabelige forsøgsstation på øen Lindholm:

"For mig er det uforståeligt, at ikke evnerige, ærgerrige Videnskabsmænd sætter sig den Opgave at finde Midler til at befri Landbrugene for den Svøbe, som Mund- og Klovesygen er. Opgaven er sikkert ikke sværere end saa mange andre, som allerede er løst. Efter en forstaaelig Diskussion i Rigsdagen under Mund- og Klovesygeepizootien har endelig Lovgiverne gjort det muligt for dansk Veterinærvidenskab at deltage i det internationale Arbejde til Sygdommens opklaring. Skønt vort Landbrug sikkert er det eneste Erhverv, der helt kan kaldes bærende, maa vi alligevel være Lovgiverne taknemmelige for den beskedne Begyndelse, som Forsøgsstationen paa Lindholm er; det gælder om at benytte den, saa faar den nok midler til udvidelse. Derimod kan jeg ikke nægte, at det var mig en Skuffelse at læse Veterinærfysici Linier i Maanedsskriftets 38. Bd., S. 640: "Vi var ikke forberedte paa at optage eksperimentelle Undersøgelser vedrørende Mund- og Klovesyge her i København, men Dr. Schoening og Dr. Traum,

der som Medlemmer af den amerikanske Mund- og Klovesygekommission arbejdede paa Universitetets hygiejniske Institut i Strassburg, foretog beredvilligt forsøg med tilsendt Rekonvalescenserum fra 1925 og Virusmateriale (fra 1926), og det maa efter de opnaaede resultater anses for overvejen- de sandsynligt, at Epizootien her i Landet i 1924-25 har været forårsaget af Virus-O, medens den fornyede og heftigere Epizooti i 1926 alene eller fortrinsvis skyldes Virus-A."

Indtil jeg læste foranstaaende, mente jeg, at vort Serumlaboratorium var paa Højde med de bedste i andre Lande, saa at vi ikke havde nødig at ty til fremmede Videnskabsmænd for at faa de Oplysninger, som Veterinærfysikus dér giver." ¹⁶

Veterinærfysikus er den latinske beteg- nelse for embedsdyrlægen, og veterinærfy- sici er en bøjning af ordet veterinærfysikus. Forsøgsstationens placering på netop en ø skyldtes, at man dermed ville begrænse kontakten med omverdenen til et minimum, da kontakt kunne medføre overførsel af smitte.

Veterinærfysikatet følte sig denne gang gået for nær af Markus Kristensens kritik, og svarede på den med en begrundelse for, hvorfor man ikke mente sig i stand til at lave de efterlyste forsøg på forsøgsstatio- nen på Lindholm. Man sporer også en vis irritation i svaret. I Medlemsbladet skrev C. O. Jensen fra institutionen således senere i 1927:

"Til dyrlæge Markus Kristensens Bemærkninger på S. 331 om Veterinærfy- sikatets Henvendelse til den amerikanske Mund- og Klovesyge-Kommission om Be- stemmelse af de her i Landet forekommende Typer af Mund- og Klovesyge-Virus finder jeg Anledning til at bemærke, at Serumla- boratoriet meget vel evnede at foretage en

saadan Undersøgelse, men at det maatte anses for ganske uforsvarligt at optage Ar- bejder med Mund- og Klovesyge-Virus paa Laboratoriet, hvorfra der daglig udsendes Mængder af Pakker til Landets forskellige Egne." ¹⁷

Dyrlæge Kristensen lagde, som det fremgår, ikke fingrene imellem, når han kritiserede Veterinærfysikatet, og han skrev også generelt på en håndfast, men særdeles læseværdig måde. I nogle tilfælde gik han som led i sine artikler også ind i det, der tydeligvis var en af tidens debatter blandt dyrlæger, nemlig hvilke slags dyrlæger, der indenfor standen selv ansås for at være de bedste, og dermed hvilke stillinger, der var mest prestigefulde. I artiklen om Mund- og Klovesygen i 1926 i Medlemsbladet for den Danske Dyrlægeforening skriver han således:

"I lang Tid saa det ud til, at ingen af vi praktiserende Dyrlæger havde Mod til at vedkende sig, at vi behandlede de af Mund- og Klovesyge angrebne Dyr; men saa frem- kom Dyrlæge Westring i Medlemsbladets Nr. 21, 1. november 1925, med en Medde- lelse om Behandlingen af Sygdommen med Metalsalte. Det fremgik af Artiklen, at det var et Hastværksarbejde, som dog fortjener at nævnes af vi praktiserende Dyrlæger, og vi maa indrømme Westring, at han viste det Mod, vi andre savnede; jeg maa imidlertid ogsaa vedkende mig, at jeg ikke blev saa overvældet af Westrings Hastværksarbejde, som jeg efter Dyrlæge Svend Larsens lille Notits "Helliger Hensigten Midlet" saa, at jeg burde være blevet; det kunne læses af Artiklen, at Westring havde travlt, og at det skrevne var fremkommet under Tryk af forceret Arbejde.

Det er forstaaeligt, at Svend Larsen i Følge sin daværende Stilling (i hvilken han næppe har været besværet af Klovesyge

Køer) har følt sin videnskabelige Samvittighed besværet af Westrings Artikel; derimod er det vanskeligere for mig at forstaa det, der i artiklen støder Dyrslæge Svendsen; det synes, som om han er bleven oprørt over, at Westring kalder de praktiserende Dyrslæger for Standens Grundlag. At vi ikke hører til Standens Top, er sikkert de fleste praktiserende Dyrslæger bleven belært om under den nu hændende Epizooti; men da vi jo dog maa have en plads indenfor standen, saa kan den kun være forneden. Westrings Udtryk "Grundlaget" er efter min Mening et Centrumskud. At en del Kolleger ønsker som Embedsdyrslæger at flytte fra Grundlaget op i en højere liggende Etage, er der næppe Tvivl om. Skulde Svendsen være blandt de sidstnævnte Kolleger, er det maaske Grunden til, at han ikke kan lide Udtrykket "Grundlaget".¹⁸

Men Dyrslæge Svendsen tog til genmæle, og han forstod også at formulere sig, idet han skrev:

"Dyrslæge K. forstaaer, at Dyrslæge Svend Larsen "har følt sin videnskabelige Samvittighed besværet af Westrings Artikel". Det samme forstaaer jeg. Men hvorfor frakende mig denne Bevæggrund for Kritik. Ogsaa den praktiserende Dyrslæge har vel en videnskabelig Samvittighed, og er det ikke en rimelig Tanke, at jo længere man praktiserer, desto mere respekterer man Videnskabelige Betingelser for at være i vor Tjeneste.

For dyrslæge K. ser det ud til, at det er dr. W.s Udtalelse om de praktiserende Dyrslæger som Standens Grundlag, der har kaldt mig frem, og at disse uskyldige ord endog har bragt mig i Oprør. Hvorfor dog? Kun mener jeg, at vi skal være lidt forsigtige med at kalde os Grundlag, hvor andre allerede har Soklen muret. Men tager man Udtrykket i al Almindelighed, skal jeg gerne være med til at markere "Centrumskud"

for Dr. Westring, idet jeg dog bemærker, at adskillige andre har affyret lignende gode Skud, f.eks. i en Skaaltale.

Derimod synes jeg, at det er et uheldigt Skud eller en Patron, der er gået af i Utide, naar Dyrslæge K. noget søgt finder Anledning til at indskyde den Formodning, "at en del Kolleger ønsker som Embedsdyrslæger at flytte fra Grundlaget op i en højere liggende Etage". Hvad er Meningen med at futte denne Bemærkning af i en i øvrigt interessant og kritisk-videnskabelig Oversigt?

Hvorfor skal der skydes, og hvad eller hvem skal rammes? Er Maalet noget langt ude? Maa vi faa Visiret højere op."¹⁹

Men det meste af tiden for en praktiserende dyrslæge på landet gik med almindeligt praktisk dyrslægearbejde. Til hans opgaver hørte eksempelvis kastrering af hingsteplage, der kun skulle bruges til arbejde. De skulle kastreres, når de var godt et år gamle. Dermed blev de lettere at styre i arbejdet. Kastreringen foregik ved, at de blev bundet og uden bedøvelse blev testiklerne så skåret væk.²⁰

Dyrslæger var normalt ansete folk i lokalsamfundene på landet, og det var Markus Kristensen også i Lime. Han var generelt en velkendt og respekteret mand i lokalområdet, og han har tydeligvis gjort indtryk på de lokale.

Karl Brinch fortæller: "Der gik så mange historier om ham. Han var en legende. Når han var ude og kurere heste, så gik han sådan og blæste kinderne op og sagde; "bop, bop, bop, bop; Nu prøver vi sgu først med tre spande vand dagligt, og hvis det ikke hjælper, så må vi sgu prøve noget andet."

Dyrslægen havde også sin mening om de lokale. I forbindelse med mund- og klovesygen i vinteren 1924-25 skrev han om smittespredningen:

*"Smittevejene diskuteres lige saa ivrigt af Kreaturerne og de ældre Tanter i Landsbyen som af vi Dyr læger, og næsten alle har hver sin teori."*²¹

Markus Kristensens videnskabelige produktion

Markus Kristensen bevarede sin faglige interesse gennem hele sit virke. I løbet af sin tid i Lime skrev han således flere videnskabelige artikler til veterinærtidsskrifter. De vigtigste af dem omhandlede hhv. kvægets epizootiske svælgammelse og hestens såkaldte rygmarvstufus samt fødselshjælp hos hoppen, og de var af så høj kvalitet, at de blev belønnet af Jubilæumsfonden.²² I alt har jeg ved gennemgang af Maanedsskrift for Dyr læger 1889 -1942 fundet fire større artikler af Markus Kristensen: *Iagttagelser over kvægets epizootiske Svælgammelse og Hestens saakaldte Rygmarvstufus* (1912), *Fødselshjælp hos Hoppen* (1914), *Meddelelser fra dyrlægepraksis*: (1915). *Lidt om det nyfødte Føl* (1917). I Medlemsblad for Den Danske Dyr lægeforening har jeg i samme tidsrum fundet følgende artikler: *Iagttagelser og nogle Serumforsøg ved Mund- og Klovesyge i Vinteren 1924-25* (1926), *Mund- og Klovesygen 1926* (1927), *Svulstdannelse ved blindtarmen hos en Hest* (1928), *Akute infektioner i Børen* (1929), *Kælvningsfeber* (1929).²³

Fælles for Markus Kristensens artikler var, at de var baserede på observationer og behandling af sygdomme hos dyr i hans praksis i Lime og omegn. Denne praktiske tilgang til veterinærvidenskaben har sikkert givet rimelig solide resultater. Hans artikler omhandlede da også køer og heste, da netop de nævnte dyr jo fandtes i stort tal i landbruget i første halvdel af det 20. årh. Det var også tilfældet i Lime, så hans erfaringsgrundlag har givetvis været omfattende.

Markus Kristensen kritiserede da også i en opfølgende artikel til sin prisbelønnede artikel om fødselshjælp hos hoppen i Maanedsskrift for Dyr læger i 1915 netop en udenlandsk professor for, at hans metoder var baseret mere på teori end praksis. Kristensen skrev:

*"Den af prof. Albrecht skrevne "Fødselshjælp hos Hoppen" vil ikke kunne tilfredsstille i vore Forhold, dertil ere for mange af hans Fremgangsmaader ikke prøvede paa Aastedet, og flere af Behandlingsmaaderne bære Præg af at være konstruerede ved Skrivebordet."*²⁴

Markus Kristensen privat

Dyr læge Kristensen holdt meget af børn. I husbestyrerindens søns barndom omkring slutningen af 1920erne og starten af 1930erne lod dyrlægen de lokale drenge komme på besøg. De fik lov til at lege både i huset og haven. Det gik til tider vildt til.

Karl Brinch var en af drengene, der kom på besøg. Han fortæller: *"Vi kunne faktisk tumle ligesom det passede os oppe i huset og ryge rundt omkring ham, når han sad inde på kontoret uden at det anfægtede ham. Jeg kan huske, at vi skulle lege at vi havde en telefon. Vi havde faktisk kun nogle hørerør, men så kravlede vi ind i et skab oppe i hans soveværelse og lå og trak ledning. Så sad der en i et skab nede i stuen, og så sad vi og råbte til hinanden. Vi kunne lave alt det ballade vi ville over hele huset, det var han ligeglad med.*

Der var også en plads eller have ved bagsiden af huset ud mod markerne og der var et plankeværk nede i den anden ende. Der stillede han en legeplads an med gynger og vipper og alt muligt. Det var ret uhørt på det tidspunkt. Det kunne vi tumle med, som det passede os.

Engang havde vi gravet et mægtigt stort hul ved det her plankeværk, og havde dækket det over med noget, og derefter havde vi dækket det over med jord og græstørv. Dyr-lægen var ude og skulle syne det og trampe på det, for at se at det var forsvarligt, så det ikke kunne falde ned om ørerne på os. Men vi havde gjort noget andet også, og det vidste han ikke. Vi havde gravet under plankeværket og så lavet et hul på den anden side, så vi kunne gå den vej ud. Dernede sad vi så og røg en aften. Det var bælgravende mørkt, og vi havde lys dernede. Så kom han og kaldte. Vi suste ud igennem hullet. Der var ikke andre end Svend Erling, husbestyrerindens søn, tilbage dernede, og jeg tænker, at da der er blevet lukket op, så har der stået en røg op fra hullet. Men det hørte vi aldrig noget for."

Dengang var det almindeligt, at drenge havde et luftgevær, og det fik Svend Erling også.

Johannes Schmidt fortæller: "Svend Erling fik en luftbøsse af dyrlægen. Man kunne tage den og stikke den ind i en kartoffel og lave sådan en kugle af kartoffel i den og så skød man. Han synes det var skægt at skyde lidt efter pigerne. Min søster blev "skudt" af ham engang. Hun fik sådan et smæk af det, at der blev en stor rød plet på låret. Da blev fatter alligevel gal og ringede op til dyrlægen."

Til tider kunne legene også godt gå ud over nabolagets mindre børn, eksempelvis når Svend Erling og hans kammerater legede indianere.

Johannes Schmidt fortæller: "Der blev lavet en legeplads omme bagved med store stænger sat op, så ingen kunne se derind. De legede indianere og så byggede de, de her indianerhytter. Nu hørte jeg jo til de små, og det var ikke til at komme forbi deroppe ved dyrlægen, når vi skulle hjem

for så snupede de os. Så fandt vi ud af, at vi kunne gå over markvejen, min bror og så mig. Vi skulle ud af en markvej og så ned af vores egne marker hvor der var en kornmark. Så lige pludselig så rejser de sig op inde i kornet og råber, og de har en tomahawk (indianerøkse) med.

En tomahawk den lavede de af et knækket kosteskafi, savede det ud og så gik de ned til smeden. Der fik folk jo skiftet knive på deres slåmaskiner. Det var sådan nogle brette trekantede knive. Der var to huller i, og så slog de dem fast på pinden (skæftet). Så ville de fange os og så skulle vi slæbes med hjem og bindes op af en pæl. Det nåede vi ikke, men jeg ved nogen, der nåede det."

De vilde drengelege var ikke noget, der generede dyrlæge Kristensen, vist snarere tværtimod.

Ruth Nielsen fortæller: "Jeg tror godt, at dyrlægen kunne lide, når drengene lavede nogle kunster. Det passede ham, når der kom godt med drenge derop, og de så lavede et eller andet galt. Det synes han var skægt".

Dyrlæge Kristensen betalte for, at husbestyrerindens søn Svend Erling blev sendt på privatskolen La Cours Skole i Randers, hvor han blev kaldt "Lime" efter sin hjemby.²⁵

At komme på privatskole har dengang utvivlsomt været usædvanligt for en husbestyrerindes søn. Det ville langt de fleste husbestyrerinder ikke have haft råd til selv, og det var formentlig sjældent, at den, de var ansat hos, ville betale for en privatskole for en husbestyrerindes medbragte barn. Børn udenfor ægteskab var jo ikke velsete på den tid. En husbestyrerinde var også formelt set en ansat, selvom der er mange eksempler på, at de efter en tid blev gift med deres arbejdsgiver. Det viser imidlertid noget om, hvor godt dyrlægen tog sig

af drengen. Da Svend Erling blev ældre, blev der også holdt ungdomsfester med dans i dyrlægeboligen.²⁶ Dyrlæge Kristensen fortsatte med at hjælpe ham, hvor han kunne. Eksempelvis købte han en bil til ham omkring 1935, da Svend Erling var i mekanikerlære i Randers. Så kunne han køre til sin læreplads.²⁷

Det var en usædvanlig gestus på det tidspunkt, ikke mindst i betragtning af at Svend Erling var en husbestyrerindes søn. Men dyrlæge Kristensen var tydeligvis en mand, der hjalp dem, han holdt af.

Markus Kristensen hjalp også plejedatteren Anna, hvor han kunne. Dina Schmidt har blandt andet fortalt, hvordan dyrlægen engang hentede hele den børneflokk, som plejedatteren havde, og kørte dem til Århus og fik dem ekviperet. Så der er næppe tvivl om, at dyrlæge Kristensen havde et varmt hjerte.

En dyrlæge havde dengang næppe megen fritid, men lidt var der. En af dyrlæge Kristensens fritidsinteresser var at spille krocket med Limes daværende læge, Dr. Andersen, på dyrlægens græsplæne. Det foregik dog ikke altid i den mest sportslige ånd.

Karl Brinch fortæller: *"Han spillede krocket med Dr. Andersen. Så lejede dyrlægen os drenge til at stå ude ved kanten af krocketbanen på hans græsplæne. Hver gang Dr. Andersen skulle slå, så skulle vi tromme på et eller andet og gøre ham nervøs. Så blev Dr. Andersen så gal, at han gik hjem."*

Sikkert ikke mindst derfor blev dyrlæge Kristensen og Dr. Andersen ofte uvenner under krocket-spillet og gik hver til sit.

Ruth Nielsen fortæller: *"Vi kom meget sammen med Dr. Andersens. Fru Andersen sagde engang: "Ja, de er jo som et par store drenge; så kommer min mand hjem og siger; jeg går aldrig derop mere og en halv time efter er han på vej derop igen."*

Men dyrlæge Kristensen fik også tid til at læse bøger. Han lånte mange bøger hos lærer Hageby, som bestyrede datidens lokale bibliotek, der fandtes i den ene af Limes to skoler.²⁸ Dyrlægen ejede desuden selv i hvert fald et værk om 1. verdenskrig, 1914 – 1918, som jo også foregik i hans levetid.²⁹ Han interesserede sig dog tilsyneladende især for filosofi at dømme efter den nekrolog, som Dyrlæge M. K. Jørgensen skrev over ham i Den danske Dyrlægeforenings Medlemsblad. Jørgensen må have kendt ham ganske godt, eftersom han var Kristensens kompagnon på dennes gamle dage.

Dyrlæge Jørgensen skrev: *"Dyrlæge Kristensen havde ikke mange Passioner uden for det faglige, dog skal det her nævnes, at Dyrlægen var en habil Astronom, ligesom han læste en Del Filosofi. At dyrlægen var Filosof mærkedes, naar man snakkede med ham paa Tomandshaand om forskellige Emner."*³⁰

Politisk var dyrlæge Kristensen radikal med liv og sjæl.³¹ Da den radikale avis, der dækkede Lime, Randers Amtstidende, skrev om begravelsen af dyrlægen, skrev de sikkert ikke mindst af samme grund bl.a. følgende om ham: *"Alle der kendte ham, satte pris på denne prægtige, sundt tænkende Mand om hvem der kun kan siges godt."*³² Han var tydeligvis en af deres egne.

Dyrlæge Kristensens væremåde overfor andre kunne tilsyneladende godt være lidt brysk, og han var utvivlsomt bevidst om sin høje status i lokalsamfundet.

Randers Amtsavis skrev i sin rapport fra Dyrlæge Kristensens begravelse følgende om ham: *"Dyrlæge Kristensen var en meget velbegavet mand, paa sin vis en særpræget Personlighed. Der kunde være noget robust over ham, men man var klar over, at der altid kunde komme Smil frem*

bag Alvoren. Paa Egnen og blandt kolleger vandt Dyrnlæge Kristensen sig mange venner." ³³ Det er tydeligt, at han ikke var en mand, man var dus med, men det har været helt sædvanligt for både dyrlæger, læger, præster og lignende dengang. De var højt respekterede autoriteter i ethvert lokalsamfund på den tid.

Markus Kristensen var tydeligvis ikke kun en meget agtet person i lokalsamfundet, men også blandt andre dyrlæger.

Hans kompagnon dyrlæge Jørgensen skrev i nekrologen i Medlemsblad for den Danske Dyrnlægeforening: "...Dyrnlæge Kristensen har været en meget driftig og videnskabeligt interesseret Dyrnlæge, idet han foruden at passe sin vidtomspændende Praksis har faaet Tid til på Tryk at fremkomme med videnskabeligt underbyggede Afhandlinger. Dyrnlægen vil blive husket af sine Klienter som en uegennyttig Mand, der bestræbte sig for altid at gøre sit bedste, og det er vel det væsentlige for en praktiserende Dyrnlæge." ³⁴

I 1933 blev Dyrnlæge Kristensen desuden æresmedlem af Dyrnlægeforeningen for Randers og Omegn, som han selv havde været med til at starte mange år tidligere.³⁵ Det var selvsagt en stor anerkendelse fra hans kolleger. Dyrnlægeforeningen for Randers og Omegn har så vidt vides stadig ikke andre æresmedlemmer end Markus Kristensen.

Markus Kristensens begravelse

At dyrlæge Kristensen var en kendt person i lokalområdet kom til udtryk ved hans begravelse.

Johannes Schmidt fortæller: "*Den gamle dyrlæge sagde dengang, at han nok vidste, at han snart skulle dø, og at når han døde, så skulle der ikke averteres, for det ville snart spørges at den gamle dyrlæge var*

død. Det kom af sig selv at rygtet ville løbe rundt, og det gjorde det også."

Dyrnlæge Kristensen var ateist.³⁶ Det satte sit præg på hans ønsker for, hvordan hans begravelse skulle foregå.

Johannes Schmidt fortæller: "*Der skulle ikke være kaffe i forsamlingshuset, og han ville ikke ind i kirken. Han blev bare sat ned, af præsten vel sagtens, og så skulle der være fest oppe ved dyrlægen. Det skulle være fest sådan forstået, at de både skulle have noget at drikke og spise.*"

Markus Kristensen fik sine ønsker for sin begravelse opfyldt. En gennemgang af de lokale aviser i dagene efter hans død den 4. juli 1942 viser, at begravelsen ikke blev bekendtgjort i aviserne, før den havde fundet sted den 8. juli.

Både Randers Amtsavis og Randers Dagblad rapporterede fra begravelsen, og skrev om dyrlægens liv. Desuden skrev Randers Amtstidende en mindre nekrolog over ham.³⁷

Hvor kendt han var i lokalområdet ses også af, at familien efterfølgende bekendtgjorde dødsfaldet med annoncer både i de nævnte aviser, men også i Socialdemokraten for Randers og Omegn, selv om det var en arbejderavis, og en dyrlæge på den tid næppe havde nogen personlige venner blandt arbejdere.³⁸ Den eneste avis, der dækkede Lime, men som hverken indeholdt en omtale af begravelsen eller en annonce, der bekendtgjorde dødsfaldet, var den nazistiske avis Folket. Den avis har tydeligvis hverken dyrlægen eller hans familie haft nogen sympati for.

Begravelsen fulgte i høj grad dyrlæge Kristensens ønsker. Det kan man se af avisernes referater i Randers Amtsavis og Randers Dagblad den 9. juli 1942. Den foregik fra dyrlægens bolig. En talrig forsamling

Familien Pagter Kristensens familiegravsted på Lime Kirkegård i 2001, hvor også dyrlæge Kristensens søn er begravet. Foto: Jan Baltzersen.

var mødt op trods ingen forudgående annoncering, og der var mange kranser.

Først blev der sunget salmen ”Tænk når engang”. Derpå talte Pastor Poul Knudsen, Århus, meget personligt om Markus Kristensens særpræg og store personlighed. Knudsen havde tidligere været præst for Hvilsager-Lime sogne, og var en mangeårig ven af dyrlægen. Derefter holdt dyrlægens søn, landsretssagfører Pagter Kristensen, en mindetale og sagde bl.a., at faderen havde været en god vejleder for ham både som dreng og voksen.

Dyrlægeforeningen for Randers og Omegn var repræsenteret ved bestyrelsen, og formanden overbragte en dekoration med rød-hvide bånd fra kollegerne i amtet. Dyrlæge Kristensen var jo foreningens eneste æresmedlem.

I en tale sagde formanden, at dyrlæge Kristensen havde haft betydning både lokalt og gennem hans videnskabelige artikler for hele dyrlægevidenskaben, idet de både brugtes i Danmark og i udlandet.

Derefter blev der sunget salmen ”Altid frejdig når du går”, hvorefter båren førtes til Lime kirkegård.

Efter at kisten var ankommet til kirkegården og jordpåkastelsen var foretaget af

førnævnte pastor Knudsen, sang de forsamlende salmen ”Tider skal komme, tider skal henrulle”. Ved graven takkede dyrlægens søn for deltagelsen.

Derpå samledes følget ifølge avisreferaterne i Lime forsamlingshus til middag, hvor fem personer havde ordet.

De gav udtryk for dyrlægens stærke og talentfulde personlighed, og Lærer Hageby udtrykte byens taknemmelighed overfor afdøde. De andre talere var læge Gravesen og dyrlæge Jørgensen, Lime, Sognefoged Sørensen, Mygind samt en nevø af en afdød magister Retnholdt Rasmussen, Århus. Af talerrækken ses tydeligt, at alle de lokale talere var folk, der havde stillinger med en vis status.³⁹

Men formentlig sluttede middagen ikke med talerne, selvom aviserne ikke omtaler andet.

Johannes Schmidt var ikke selv med til begravelsen, men hans søster serverede ved den efterfølgende middag. Han fortæller: ”De dansede også, og de blev halvfulde de fleste af dem. Det var den måde dyrlægen havde syntes, at det skulle være på.”

Markus Kristensen er begravet på familien Pagter Kristensens familiegravsted på Lime Kirkegård, og gravstenen for ham og

hans hustru, Sofie Pagter Kristensen, står der stadig den dag i dag.

Konkluderende bemærkninger

Markus Kristensen var en faglig dygtig dyrlæge, og bevarede en stor interesse for sit fags såvel videnskabelige som interne faglige debat. Han blev tydeligvis også ved med at have sine fødder solidt plantet i den østjyske muld meget langt fra den dyrlægevidenskabelige elites højborg i København.

Markus Kristensen var i dén grad praktiker, og nærmest så langt fra teoretiker, som man næsten kan komme med en videnskabelig baggrund. Men det var netop også hans styrke; både i sit givetvis ofte slidsomme virke som dyrlæge på landet i Lime og i hans videnskabelige produktion

Markus og Sofie Pagter Kristensens gravsten på Lime Kirkegård i 2010. Foto: Jan Baltzersen.

og faglige engagement. Han fulgte altid sin overbevisning i kollegiale diskussioner uanset modstand fra fagfæller, så reelt var denne stærke og praktiske mand idealist. Af interviewene med de lokale borgere fra Lime fremgår det, at han også havde et varmt hjerte. Når man læser om ham, og hvad han selv har skrevet, får man den fornemmelse, at han både havde det i forhold til dyr og mennesker. Men en stædig og stærk personlighed har han helt sikkert også været, og det skulle en dygtig praktiserende østjysk dyrlæge nok også være dengang, især hvis han ville tages alvorligt indenfor videnskaben og sit fag. Det ville Markus Kristensen, og det blev han.

Noter

Dina Schmidt, Ruth Nielsen og Johannes Schmidt blev interviewet samlet hos Ruth Nielsen, den 1. oktober 2001. Alle henvisninger til interview med disse er til dette interview.

Karl Brinch, Herning, blev interviewet telefonisk den 29. januar 2002. Alle henvisninger til interview med ham, er til dette interview.

1. Dansk Veterinærhistorisk Aarbog: 1943, side 134, Randers Dagblad, 9. juli 1942, side 6, Maanedsskrift for Dyrlæger, 1889 – 90, side 288.
2. Dansk Veterinærhistorisk Aarbog: 1943, side 134 og interview med Karl Brinch.
3. Dansk Veterinærhistorisk Aarbog: 1943, side 134.
4. Randers Dagblad, 9. juli 1942, side 6.
5. Dansk Veterinærhistorisk Aarbog: 1943, side 134.
6. Interview med Karl Brinch og interview med Ruth Nielsen.
7. Interview med Karl Brinch.
8. Interview med Johannes Schmidt
9. Dansk Veterinærhistorisk Aarbog: 1943, bagsiden.
10. Interview med Karl Brinch.
11. Dansk Veterinærhistorisk Aarbog: 1943, side 135.
12. M. Kristensen: lagttagelser og nogle Serumforsøg ved Mund- og Klovesyge i Vinteren 1924-25, Medlemsblad for den Danske Dyrlægeforening, (1926), s. 79-80.
13. M. Kristensen: lagttagelser og nogle Serumforsøg

- ved Mund- og Klovesyge i Vinteren 1924-25, Medlemsblad for den Danske Dyrlægeforening, (1926), s. 80.
14. M. Kristensen: lagttagelser og nogle Serumforsøg ved Mund- og Klovesyge i Vinteren 1924-25, Medlemsblad for den Danske Dyrlægeforening, (1926), s. 84-85.
 15. M. Kristensen: lagttagelser og nogle Serumforsøg ved Mund- og Klovesyge i Vinteren 1924-25, Medlemsblad for den Danske Dyrlægeforening, (1926), s. 85.
 16. M. Kristensen: Mund- og Klovesygen 1926, Medlemsblad for Den danske Dyrlægeforening, (1927), s. 330 – 331.
 17. C. O. Jensen: Et par bemærkninger til Dyrlæge Markus Kristensens Artikel om Mund- og Klovesyge, Medlemsblad for Den danske Dyrlægeforening, (1927), s. 372.
 18. M. Kristensen: Mund- og Klovesygen 1926, Medlemsblad for Den danske Dyrlægeforening, (1927), s. 326.
 19. A. Svendsen: Bemærkninger til en artikel om Mund- og Klovesyge, Medlemsblad for Den danske Dyrlægeforening, (1927), s. 365 - 366.
 20. Interview med Johannes Schmidt.
 21. M. Kristensen: lagttagelser og nogle Serumforsøg ved Mund- og Klovesyge i Vinteren 1924-25, Medlemsblad for den Danske Dyrlægeforening, (1926), s. 79.
 22. Dansk Veterinærhistorisk Aarbog, (1943), s. 134, Medlemsblad for den danske dyrlægeforening, (1942), s. 511-12. Det har ikke været muligt at finde Jubilæumsfondens fulde navn.
 23. Artiklerne i Maanedsskrift for Dyrlæger findes de følgende steder: lagttagelser over kvægets epizootiske Svælgammelse og Hestens saakaldte Rygmarvstvfus, bd. 23, (1912), s. 545-568. Fødselshjælp hos Hoppen, bd. 26, (1914), siderne 16-24, 44-64 og 72-93. Meddelelser fra Dyrlægepraksis, bd. 27, (1915), s. 161-70, Lidt om det nyfødte Føl, bd. 29, (1917), s. 12-29). Artiklerne i medlemsblad for Den Danske Dyrlægeforening findes her: lagttagelser og nogle Serumforsøg ved Mund- og Klovesyge i Vinteren 1924-25, (1926), s. 78-99, Mund- og Klovesygen 1926, (1927), s. 323-337, Svulstdannelse ved blindtarmen hos en Hest, (1928), s. 193-97, Akute infektioner i Børen, (1929), s. 17-27, Kælvningsfeber, (1929), s. 214-17. Hans artikler blev kommenteret af andre dyrlæger i følgende artikler i Månedsskriftet: M. L. Madsen: Nogle bemærkninger til lidt om det nyfødte føl, (1917), s. 112 - 117), C. Rosenkilde: Lidt om forløsning hos hoppen, (bd. 26, (1914-15), s. 253., Dyrlæge Dolmer: Om fødselshjælp hos Hoppen, bd. 26, (1914-15), s. 209 – 212.
 24. M. Kristensen: Meddelelser fra Dyrlægepraksis: I. Om Fødselshjælp hos Hoppen Maanedsskrift for Dyrlæger, bd. 27, (1915), s. 161.
 25. Interview med Ruth Nielsen.
 26. Interview med Ruth Nielsen.
 27. Interview med Karl Brinch.
 28. Interview med Ruth Nielsen.
 29. Interview med Karl Brinch.
 30. Medlemsblad for Den danske Dyrlægeforening, 1942, side 511 – 512.
 31. Interview med Ruth Nielsen.
 32. Randers Amtstidende, 8. juli 1942, side 3.
 33. Randers Amtsavis, 9. juli 1942, side 8.
 34. Medlemsblad for Den danske Dyrlægeforening, 1942, side 511 – 512.
 35. Medlemsblad for Den danske Dyrlægeforening, 1933, side 90 og Dansk Veterinærhistorisk Aarbog: 1943, side 134.
 36. Interview med Ruth Nielsen.
 37. Randers Amtsavis, 8. juli 1942, side 11 og 9. juli side 8, Randers Dagblad, 8. juli 1942, side 8 og 9. juli side 5-6, Randers Amtstidende, 8. juli 1942, side 3 og 7.
 38. Socialdemokraten for Randers og Omegn, 8. juli 1942, side 9.
 39. Randers Dagblad, 9. juli 1942, side 5-6 og Randers Amtsavis, 9. juli 1942, side 8.

*Lufthavnen i Tirstrup er til stadighed blevet udbygget. I september 1972 indviedes en udenrigsterminal, og blandt de tilstedeværende var SAS-direktør Johannes Nielsen (til venstre), som på billedet hilser på Århus-borgmester Orla Hyllested.
(Foto: Lokalthistorisk Samling).*

Den ”midlertidige” lufthavn i Tirstrup på vej mod 65 år

Af: Mogens Weinreich

Lufthavnens officielle indvielse i 1946 skete på grundlag af et forfejlet tysk projekt med sigte på at etablere start- og landingsbaner for et luftvåben, som reelt var ophørt med at eksistere. Siden har planerne om et alternativ til Tirstrup udviklet sig til en føljeton om manglende politisk handlekraft.

På et tidspunkt, da de tyske styrker var på hastigt tilbagetog på alle fronter, iværksatte den militære ledelse i 1944 et projekt, der affødte dyb undren hos enhver, som fulgte krigens gang. Man ryddede et større skovareal ved Tirstrup på Djursland og indledte

anlæggelsen af en flyveplads. Hensigten var formodentlig, at flyvepladsen udover at være et led i forberedelserne til imødegåelse af den forventede invasion fra vest skulle være base for jagere, som kunne gå på vingerne og angribe allierede bombefly på vej til Vaterlandet med deres dødbringende last.

Men projektet forekom at savne enhver fornuft. Krigens udfald stod klart for alle – måske med undtagelse af de mest fanatiske nazister omkring Hitler. Hvis flyvepladsen var blevet anlagt ved den tyske besættelse fire år forinden, kunne det have fået en vis effekt og givet britiske og amerikanske bombefly problemer. Men i 1944 var det

tidligere så frygtede Luftwaffe reduceret til et foretagende med såre beskeden slagkraft.

Dette ufortalt skulle der altså anlægges en flyveplads til de ret harmløse rester af Herman Görings luftvåben. Dette tragikomiske kapitel i besættelsehistorien fik en yderligere understregning af, at da anlægsarbejdet nærmere sig sin afslutning, indfandt freden sig ved den tyske kapitulation i maj 1945. I stedet kunne de allierede sejrsherrer benytte flyvepladsen.

Men inden det nåede så langt, udspillede der sig sælsomme tildragelser i Tirstrup. For det skulle vise sig, at det ikke kun var den tyske situationsfornemmelse, der svigtede fatalt. Det samme gjorde den ellers så berømte organisationsevne, der spillede mere eller mindre fallit, hvilket blev udnyttet af såvel den danske modstandsbevægelse som af de involverede entreprenører, som senere blev klassificeret som værnemagere.

Plattenslagernes eldorado

At værnemagerne slog plat på tyskerne, som tilsyneladende ikke havde styr på ret meget, kan man blandt andet læse i en bog forfattet af P. Madsen Pedersen, der detaljeret skildrer et hændelsesforløb, som han betegner som ”et af de største svindelforetagender, der har set lyset i nutiden”. Med den tilføjelse, at nutiden altså ligger mere end 65 år tilbage. I forfatterens udlægning blev frækhed belønnet. Sådan at forstå, at det handlede om, hvem der var i stand til at stikke værnemagtens repræsentanter de største løgne, når der skulle skrives regninger ud. I dette mønster indgik blandt andet snyd på kørselssedler og organiseret tyveri af materialer, som efterfølgende blev solgt igen til tyskerne! Til historien hører også, at arbejdet blev bevidst forsinket, hvilket modstandsbevægelsen ikke var uden andel i.

Da flyvepladsen omsider kunne tages i brug, var anlæggelsen, som kostede besættelsesmagten betydelige summer, udført til ingen verdens nytte. For den tyske kapitulation fulgte umiddelbart efter. Men start- og landingsbanen lå der, og den blev i første omgang anvendt af Royal Air Force. Englænderne havde dog også behov for en flyveplads tættere ved Århus, hvilket bragte det kommunale areal ved Kristinesminde ind i billedet. Her blev anlagt to græslandingsbaner med en længde på hver 500 meter. Men allerede inden udgangen af befrielsesåret var de britiske fly igen brudt op fra Skejby Mark, som efterfølgende blev udlejet til et privat konsortium. Selv om flyvepladsen viste sig anvendelig til privat flyvning, stod det alligevel klart, at den med sine begrænsede fysiske rammer ikke udgjorde den løsning, der var behov for i det østjyske luftrum.

Det startede i Skejby

At flyvepladsen på Djursland kom til at udgøre denne løsning, var ikke uden skæbnens ironi. For reelt skete det på ruinerne af et forfejlet tysk krigsprojekt. Og hertil kom, at det ved indvielsen af Tirstrup Lufthavn den 16. september 1946 til varetagelsen af den civile lufttrafik blev præciseret, at der kun var tale om en midlertidig løsning. At det midlertidige foreløbig har strakt sig over snart 65 år, siger et og andet om den politiske beslutningsproces. Fra såvel lokal som regional side var der enighed om, at den internationale lufthavn, der siden har været plæderet for, skulle ligge nærmere Århus.

Men den føljeton, som lufthavnens geografiske placering har givet anledning til, går betydeligt længere tilbage i tiden end 1946. Allerede i mellemkrigsårene var lufthavnen et tema, som siden har været et tilbagevendende tema på dagsordenen.

Trods den udvidelse og udbygning, der er sket i det mellemliggende tidsrum, fremstår Århus Lufthavn, som er det officielle navn, stadig som et monument over manglende politisk handlekraft og forspildte muligheder. For med al respekt for Tirstrup har regionen aldrig fået den lufthavn, som ikke mindst erhvervslivet har efterlyst og ikke forsømt nogen lejlighed til at drage i felten for.

Det har ellers ikke skortet på projekter, men ingen af dem er nået længere end til tegnebrættet og dårligt nok det. Set med historiske briller er det muligt at gå næsten 100 år tilbage i tiden. Nærmere betegnet til maj 1919, da den tyske pilot Lorinzer gav opvisninger over Skejby Mark. Lorinzer

hørte til de veteraner, der savnede beskæftigelse efter 1. verdenskrigs afslutning, og som derfor søgte at udnytte deres færdigheder inden for underholdningsbranchen.

Opvisningerne foregik med start og landing på en mark, som slagtermester Fr. Hasle med forretning på Lille Torv i Århus havde lejet til græsning af sine kreaturer. Da der i fortsættelsen viste sig voksende interesse for oplysninger og rundflyvning, fik slagtermesteren et nedslag i lejen af markarealet mod at stille det til rådighed for de aktiviteter, der foregik i lufrummet.

Hvordan de græssende køer stillede sig til dette naboskab skal være usagt. Men nok så væsentligt er det at notere, at flyenes tilstedeværelse ved Skejby foranledigede

Kirstinesminde flyveplads blev blandt andet anvendt til at flyve aviser ud til de omkringliggende øer. På billedet, der er fra marts 1954, gælder det dagbladet "Demokraten", som chauffør Richard Christiansen ankommer med.

(Foto: Lokalhistorisk Samling).

Inden Kirstinesminde Flyveplads blev nedlagt, nåede den at få besøg af luftskibet "Europa". Det skete i 1974.

(Foto: Lokalhistorisk Samling).

Århus Byråd til at drøfte anlæggelsen af en flyveplads. At det blev ved overvejelserne, skulle vise sig næsten symbolsk for det fortsatte hændelsesforløb, som har budt på en ganske imponerende række af strandede lufthavnsprojekter. Når samtlige projekter har lidt en krank skæbne, synes det at bero på to forklaringer. Udover manglende vilje til at finansiere de betragtelige anlægsudgifter har lufthavnens placering på det regionale landkort lagt afgørende hindringer i vejen for planernes iværksættelse. Kun i en enkelt henseende har der hersket enighed. Behovet er aldrig eller kun undtagelsesvis blevet anfægtet.

Tæt ved iværksættelse

I takt med flytrafikens udvikling var der allerede i mellemkrigsårene ivrige fortalere for en forbindelse med landets to største byer. Men modstandere skortede det heller ikke på. Det blev fra denne side anført, at der var udmærkede tog- og færgeforbindelser til hovedstaden. Selv om en flyrute kun ville have et begrænset passagerunderlag, ville det alligevel kunne påføre monopolforetagendet DSB konkurrence.

Men de anførte argumenter afholdt trods alt ikke Århus Byråd fra med mellemrum at

sætte lufthavnstemaet på dagsordenen og gøre sig tanker om beliggenheden. Flere muligheder blev bragt på bane. I første række koncentrerede interessen sig om Skejby Mark og Egå, men også Thomasminde, Tilst og Årslev var inde i billedet. Det gjorde formodentlig også et vist indtryk på byrødderne i Århus, at kollegerne i både Aalborg og Esbjerg i slutningen af 30'erne havde så stor tiltro til flyvningens muligheder, at der her blev anlagt flyvepladser med forbindelse til København. At det trods alt ikke bragte den daværende Århusborgmester H. P. Christensen, også kendt som "Smeden", helt ud af balance, kom til udtryk i følgende udtalelse:

"Lad blot Aalborg og Esbjerg prøve kræfter på denne sag".

Men det afholdt alligevel ikke det århusianske byråd fra at opkøbe gården Kirstinesminde med tilhørende jordarealer i december 1939. Medvirkende til denne beslutning var dels militære overvejelser om at flytte byens kaserner til Skejby – og dels mulighederne for gennem Socialministeriet at få anlagt en flyveplads som led i det beskæftigelsesarbejde, som på det tidspunkt søgte at afhjælpe den store arbejdsløshed.

Afstikker til Ry

Planerne var faktisk så langt fremme, at man var klar til iværksættelse i foråret 1940. Men en vis Adolf Hitler ville det anderledes. Inden det første spadestik var taget, kom den tyske besættelse, som gav det danske samfund andet at tænke på. Besættelsen betød samtidig en kraftig indskrænkning af den civile lufttrafik. Alligevel var denne situation ikke uden kuriøse elementer. I isvinteren 1942 fik Århus den flyforbindelse til København, som det ikke tidligere var lykkedes at etablere. Men med den ikke uvæsentlige tilføjelse, at flyet landede ved Ry, hvorfra passagererne måtte fortsætte med bus til Århus. Hvorfor Ry blev valgt som destination, fortaber sig i det uviste. Til historien hører dog, at ruten kun fik en levetid på nogle få uger. Så satte benzinmangel en stopper for dette kortvarige kapitel.

Men krigens begrænsninger afholdt trods alt ikke Århus Byråd fra at beskæftige sig med planer om, hvor en fremtidig lufthavn skulle placeres, og i denne sammenhæng spillede civilingeniør C.V. Smidt-Hansen en central rolle som kommunens luftfarts-sagkyndige. Da verdenskrigen nærmede sig sin afslutning fik byrådet i oktober 1944 forelagt planer om en lufthavn ved Taalfor Bakke ved Egå. Men da projektet igen kom på dagsordenen efter befrielsen, strandede det på flere forhold. Dels byudviklingen i området og dels et manglende medspil fra ministeriet for offentlige arbejder.

Først Grundfør så Hammel

I stedet var Grundfør ved Hinnerup en overgang inde i billedet. Men også det blev

stillet i bero ved indvielsen af den ”midlertidige” lufthavn i Tirstrup anlagt af tyskerne. Indvielsen i september 1946 betød, at der omsider blev etableret en flyforbindelse Århus-København. Dette ufortalt sendte Århus Byråd den 11. juni 1948 en skrivelse til ministeriet med anmodning om, at arealerne ved Grundfør blev anvendt til en lufthavn, og at der blev afsat midler til, at anlæggelsen kunne indledes året efter med henblik på indvielse i 1952. Men der kom heller ingen bukser af det skind!

Siden har en afløser for lufthavnen i Tirstrup med jævne mellemrum optaget den offentlige debat. I 1970’erne koncentrerede interessen sig om en storlufthavn placeret ved Hammel, og daværende amtsborgmester Robert Svane Hansen satte hele sin politiske autoritet ind på at få dette projekt virkeliggjort. Men også han måtte i den sidste ende resignere over for de modstridende interesser, som gjorde sig gældende.

I de seneste år har primært en kreds af fremtrædende østjyske erhvervsledere været på banen i bestræbelserne på at holde lufthavnsgrøden i kog. Med samme paauvre resultat. Finansieringen synes ikke at være nogen afgørende hindring, men placeringen har hver gang stødt på lokal modstand efter devisen: Ikke i min baghave.

Debatten blev sidst tilført et frisk pust, da ideen om en central lufthavn ved det bynære havneareal lanceredes tidligere på året. Det affødte positive politiske reaktioner, men indtil videre trædes der vande.

Derfor går turen fortsat til Tirstrup, hvis man vil på vingerne. Det midlertidige ser ud til at være permanent – trods behjertede forsøg på at ændre ved denne tingenes tilstand.

Litteratur om Østjylland siden sidst

Af: Lars Otto Kristensen

Det er skik og brug her på stedet at nævne bøger om slotte og herregårde først. Endnu i min ungdom, jeg er født i 1942, var herregården som regel sognets største arbejdsplads, og længere tilbage, da bøndergårdene var fæstegårde og da landbruget, landets hovederhverv, var herregården egnens dominerende økonomiske enhed og indtil 1901, var godsejerne den dominerende politiske klasse.

I dag har en herregård ikke større omsætning og flere ansatte end en lokal jævn håndværksmester.

I løbet af 1800-tallet blev fæstegodset solgt fra. Herregårdene fik dermed meget betydelige kapitaler, der investeredes i markante forbedringer i driftsapparat og bygningsanlæg.

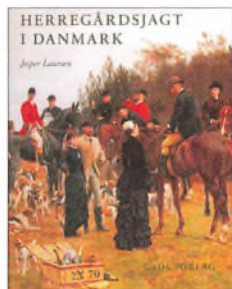
For majoratsgodsernes (grevskabernes, baroniernes og stamhusenes) vedkommende gjaldt det, at de skulle gå udelt i arv fra den ældste til den ældste. Intet måtte sælges fra, heller ikke fæstegods. Fra 1853 blev der givet dispensation, så bøndergodset måtte sælges, men salgssummerne skulle

bindes som såkaldte fideikommiskapitaler, der fulgte godset. Besidderne måtte hæve renterne, men ikke angribe kapitalen.

Det betød, at der under Danmarks største grevskab, Frijsenborg, i 1919 henstod otte millioner kroner, der gav 600.000 kr. om året i renter. På det tidspunkt var der næppe nogen i Danmark, der tjente mere end 10.000 kr. om året.

Dermed var der jo rigeligt penge til Meldahls enorme nye slot med 29 fastansatte tjenestefolk, de øvrige slotte under godset (Boller, Stensballegaard), palæet i København (15 fastansatte) og et enormt jagtvæsen. I herregårdenes "Indian summer" fra 1870'erne til udbruddet af 1. verdenskrig blomstrede den gamle europæiske overklasse for sidste gang. Hvadenten man gad gå på jagt eller ej, var et ordentligt jagtvæsen med skytter og vildtpleje og enorme repræsentative jagter nærmest en pligt.

Det største og flotteste herregårdsværk, der er udkommet de sidste mange år i Danmark er *Jesper Laursen: Herregårdsjagt i Danmark* på 454 sider. Det handler

om hele Danmark, men over halvdelen er om Frijsenborg. Forfatteren har tidligere skrevet bøger og artikler om jagt, bl.a. den uforlignelige ”Skytte Lars” om krybskytter fra 1987.

Jesper Laursen er en af de få, der har fået lov at arbejde på Frijsenborgs godsarkiv. Ikke fordi man ikke er venlige og imødekommende af natur, men fordi der er så mange tusinde, der gennem tiden har haft tilknytning til grevskabet, at man ved bredere adgang hurtigt ville drukne i gæster.

Lensgreve Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs (1848-1923) halve liv var jagt, både hjemme og i udlandet. I modsætning til mange kolleger var jagt ingen monoman lidenskab for ham. Han deltog naturligt i politik og var en af grundlæggerne af Højres afløser, de konservative.

”Utroligt” er et fortærsket ord, men bogen er utrolig illustreret med billeder, der stort set ikke har været offentliggjort før. Det er sjældent at se større herregårdsværker, der er lavet helt fra grunden. Der er omhyggelige tabeller om, hvem der gik på jagt hos hvem, hvad der blev skudt osv. Og de sidste 60 sider er bilag, noter, gennemgang af illustrationer, emneregister, personregister, stedregister, alt sammen lavet med en uhyre omhu.

Da *Annette Hoff* var færdig med at skrive ”Gehrdt de Lichtenberg” (2007) fulgte *Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber - hverdagsliv 1771-1796 på herregården Bidstrup og i Horsens*. I slutningen af 1700-tallet boede Karen Rosenkrantz de Lichtenberg på Bidstrup, slægten

de Lichtenbergs stamhus. Karen blev enke i 1777 og drev derefter godset alene. Hun efterlod sig en mængde regnskaber og dagbøger (ti små bøger med 16 års regnskaber fra årene 1771-1796 og to års dagbøger fra årene 1774-75). De har siden været opbevaret på Bidstrup, men er nu for første gang publiceret af museumsinspektør Annette Hoff fra Horsens Museum. Hun genskaber i publikationens første del hverdagslivet på herregården ud fra Karens kortfattede notater, der giver et fascinerende indblik i livet til hverdag og fest for en aktiv og arbejdssom herregårdsfrue. Her er regnskaber over stort og småt, lige fra den daglige kost til tab og gevinster i kortspil.

Som sædvanlig er der grund til at rose Herregårdsmuseets (Gl. Estrups) sjove blanding af en årsberetning og artikelsamling om stort og småt. I *Herregårdshistorie 4* får begge sider en opsætning, så de ikke keder hinanden. Der er lagt stor omhu i at alles fortjenester nævnes, både de fastansatte, der skal producere noget, og de mere ydmyge, der gør det med samme glæde. Lige præcis derfor mærker man det gode klima, der hersker derude. Der er liv i foretagendet.

Ikke at forglemme er Østjysk Hjemstavns egen udgivelse: *Beskrivelse af Constantinsborg - fortalt i billeder af Jørgen Pontoppidan*. Red.: Kurt Quist Nielsen. Bogen er på 164 sider. Vi må ikke rose egne produkter, men der er mange gode grunde til at rose forfatteren/samleren Jørgen Pontoppidan, gårdens tidligere ejer, for et fænomenalt gravearbejde i familiens gamle albums og udklip. Og vi har vel også lov at sige, at den

er sat flot op. Her har vi et af de allerbedste eksempler på herregårdens udvikling fra sognets store arbejdsplads og centrum til en virksomhed på størrelse med en solid håndværksmesters. Og et eksempel på overgang fra landmænd til byfolk (familien Holch Poulsen, Bestseller). Bygningsbevaringsmæssigt skal man nok glæde sig, for man kan sjældent tjene til vedligeholdelse af fredede bygninger ved almindelig landbrugsdrift. (Se nu fx Frijsenborg, hvor ejeren har afsat 18 mio. kr. til et nyt tag, mens Bygningsstyrelsen forlanger, at der bruges 30!)

Århus

Århus Å, byens liv- og navngiver, der har sit udspring i Solbjerg Sø, er ikke mere end 35 km lang. Den del af den, der løber gennem byen har de sidste 75-80 år ændret fremtræden fra det åbne og nøgne til det mørkt tilslørede og tebavs igen. For den, der synes at meningen med en by er parkeringspladser, er det naturligvis trist, at en trafikåre som Åboulevarden igen er blevet et fortov langs et levende vandløb. Men hvem nyder ikke det storslåede panorama, man kan se fra Clemensbro?

Århus Byhistoriske Fond under ledelse af Henrik Fode har udgivet *Århus Å. Natur og Mennesker* (182 s.). Der er 200 illustrationer, gamle og nye. Med værket om Århus Å afslutter Århus Byhistoriske Fond en lille serie på tre bind, der også omfatter værket om Brabrand Sø og Årslev Engsø samt et om bugten. Der var langs åen i alt 19 møller, hvoraf den største og vigtigste var familien Weiss Aarhus Mølle, der lå, hvor Hovedbiblioteket blev opført 1931-34. Det bliver som "multimediehus" om nogle år flyttet ned til åens munding. Ikke mindst de mange billeder, taget fra åen, er nye for de fleste.

Springborgs drenge hedder bogen om Århus Brandvæsen, der i 2010 har 125 års jubilæum. Eduard Springborg var byens første brandchef. Bogen er på 157 sider. Store og små drenge vil sikkert navnlig interessere sig for afsnittet med billeder af samtlige de biler, der gennem tiden har været benyttet af Århus Brandvæsen. Også et orkester i "In München steht ein Hofbräuhaus"-stilen havde brandvæsenet. Det blev grundlagt i 1936 og sygnede hen i 1950'erne.

Tirsdag 16. juni kl. 14 åbnede Hendes Majestæt Dronningen Møntmestergården, efter at Den Gamle By har brugt godt 10 år og 60 mio. kr. på projektet. Siden midten af 1990'erne har Den

Gamle By arbejdet på at genopføre Møntmestergården, der oprindeligt blev opført i 1683 i Borgergade i København. Dengang i 1990'erne gav kun få projektet en chance, og det var heller ikke alle, der mente, at det var en rigtig måde at bevare bygningskultur på. *Thomas Bloch Ravn: Møntmestergården* viser det modsatte.

Det sete afhænger af øjnene, der ser. Jeg gik på Aalborg Kathedralskole 1959-61 og havde kun en enkelt lærer under 60 år. En Hans Scherfig ville sikkert kunne have skrevet om sit "forsømte foraar" ud fra de lærere. Men vi elskede dem (som regel!). Måske var vi bare ikke sådan nogle små sarte planter som Scherfig? *Tog de skade?* af *Per Lykke* (173 s.) er skrevet af gamle elever fra Aarhus Kathedralskole. Grundtvig hadede den som bekendt. Per Lykke har

spurgt 12 kendte folk blandt skolens senere elever, hvad de har fået ud af den. Skuespillerinden Kirsten Lehfeldt forsømte ikke noget forår. Hun blev så smaskforelsket i en af lærerne, at hun drog med ham til Rom og blev student et år for sent. Ligeftrem begejstrede er biskop Lindhardt, forfatteren Lene Kaaberbøl, rockmusikeren Lau Højen og Kritikerens Lars Bukdahl.

N. J. Fjordsgades Skole fyldte 100 år i april. Lærer *Gudmund Auring* har været drivkraften bag jubilæumsbogen *Det er utroligt, hvad vi kan*. Hvis der skulle falde en atom-bombe over Århus, vil man tro, at arkitekt Ludvig A. Petersens skoler, Læssøesgades, Ingerslevs Boulevards, Finsensgades, Samsøgades og ikke mindst N. J. Fjordsgades var det sidste, der blev stående. Monumentale bygninger og ordentligt håndværk, ikke fladpædagogikkens elementbyggeri med huller i taget. Med deres robuste klasseværelser omkring en solid murstensaula passede de også til den klassiske pædagogik, der stadig lever i Europa udenfor Sverige og Danmark. Det pædagogiske flertal (V & S) i byrådet vil af med de gamle skoler, også fordi børnene er væk fra de omliggende kvarterer, - samtidig med at man gladeligt kører børn i bus fra den ene ende af byen til den anden. Man vil af med de skoler, Holger Eriksen, Jacob Jensen, H C. Hansen og Bernhard Jensen gik på. Filmmanden Jørgen Leth og fodboldspilleren Stig Tøfting har også gået på Fjordsgades. Den senere sportsredaktør ved Demokraten og lokalhistoriker ved JP Århus, Mogens Weinreich, skriver om "spanskørsaffæren" i 1952, jo det var før man fik "psykopædik"!!.

Fra køkkenmøddinger til højhuse. Bidrag til en beskrivelse af Langsnæs-området

historie af Niels Kjær er en af de mange hæderlige lokalhistoriske bøger, hvis titel ganske præcist fortæller, hvad bogen handler om. Den er på 32 sider. Og hvem skulle nu have troet, at der var så meget at sige om noget, der jo ret beset bare var noget under Marselisborg Gods til 1896? Først i det 20. århundrede kommer der nogle få skrifter om det moderne Langsnæs.

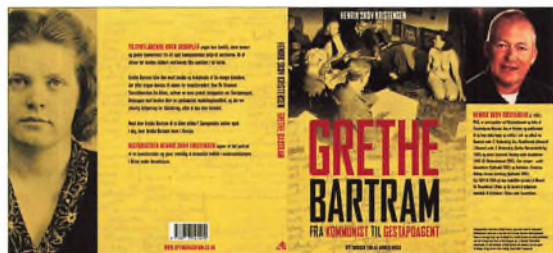
Aarhus Symfoniorkester er netop fyldt 75 år. Om de første 50 år kom der et jubilæumsskrift i rette tid. *Steen Chr. Steensen: Stadsmusikant og symfoniker. Aarhus Symfoniorkester 75 år 1935-2010* (235 s.) beskriver især de seneste 25 år. Samme dag kom *Bent Grosen: Symfoniske streger* (136 s.). Bent Grosen var 1960-2004 bassist i orkestret. Det er ikke sjældent at man, når man behersker en kunstart, også kan nogen af de andre, så Grosens tegninger er halvparten af bogen. Resten er anekdoter fra orkestrets hverdag. En anden generalisering er, at humoristisk sans ikke mindst findes blandt politifolk, soldater og musikere. Den er her endnu engang bekræftet

Søren Elgaard: Århus Havn / fotograf: Søren Elgaard; forfatter: Ellen Braae (2009) (151 s.)

I 120 fotos indfanges diversiteten i aktiviteterne i det store industrilandskab på Danmarks største containerhavn i Århus. "– et industriområde i forvandling, et wasteland, et bindeled, en byudviklingsressource og et dynamisk fristed" lyder bagsidebeskrivelsen. Man aner, at der har været konsulent på ved den sproglige udformning!

Besættelsens historie i Århus er der skrevet ligeså mange og ligeså få bøger om, som der er om landets andre byer. Det helt store værk mangler stadig. Blandt yngre historikere hed det sig for 30 år siden, at "Besæt-

telsen er der ikke penge i". De fik ikke ret. En af dem, der fik uret, var Henrik Skov Kristensen, der i dag er overinspektør ved Nationalmuseet og chef for Frøslevlejrens Museum i Padborg. Han er en af landets mest produktive historikere. Hans nyeste bog (august 2010) er *Grethe Bartram – fra kommunist til Gestapogent*.

Var hun nazist? Næppe. Hun var bare 18 år, da hun begyndte, enlig mor og fristet af en dusør på 1000 kr. Selvom det ikke var stykprisen på dem, hun angav, blev det dog til en god stabil indtægt. Hun blev efter krigen dødsdømt ved tre retsinstanser, men lever stadig i Sverige. Da jorden under hende i Århus blev for varm, blev hun fastansat hos Gestapo i Kolding. Hun var af kommunistisk familie, og det var fortrinsvis partikammerater, hun stak. Følelser var der næppe med i det, hverken positive eller negative, bare en følelseskold psykopat. Hun har heller ikke gjort noget større dæmonisk indtryk på dem, der har mødt hende. Måske var det derfor, hun blev afsløret så forholdsvis sent?

Bernhardt Jensen fyldte i april 100 år, og fødselsdagen blev fejret med indvielse af en statue (med cykel!), en særudstilling på Bymuseet og bogen *Bernhardt Jensen: Alle tiders århusianer*. Red.: Henrik Fode/Jens Kaiser. Århus Byhistoriske Fond. 2010 (139 s.). Bernhardt Jensen var sammen med Statsbibliotekets overbibliotekar, Em-

manuel Sejr, byens historiker om nogen. Og det var ham, der reddede 155 huse i latinerkvarteret fra at falde for "det store trafikgennembrud". Soldater brød Bernhardt Jensen sig derimod ikke om, så det er også hans fortjeneste/skyld, at den engang så store garnison er ganske forsvundet. Man kan stadig huske den atmosfære af gensidig misnøje, der isnede gennem lokalet, når borgmester og garnisonskommandant var sammen til receptioner. "Bernhardt Jensen satte sit afgørende fingeraftryk på udmøntningen af Kommunalreformen fra 1970 i Århus, og han fik afgørende betydning for Tivoli Friheden, for festugen og for havnen. Derfor er det også ganske

naturligt, at det kommende centrale strøg på Århus Havn skal hedde Bernhardt Jensens Boulevard", sagde Nicolai Wammen ved afsløringen af mindesmærket.

Viby Lokalhistoriske Forening begyndte i 1990 at udgive et årsskrift. *Viby – Et tilbageblik* (2009) indeholder 29 artikler fra årsskriftets første 10 årgange og er redigeret af Lykke Kristensen, Kirsten Melsen og Tove Glud Rasmussen.

Samsø

Gitte Strandridder (Red.): Regentparrets besøg på Samsø 8. juni 2010. Når dronningen besøger et sted, er det en kendt sag, at allerhøjestsamme lader sig særdeles grundigt informere om stedet først. Besøgene i landet er ikke ligegyldig rutine. Det er derfor heller ikke tilfældigt, hvad der er med i denne lille rigt illustrerede beretning. Hæftet kan fås på: <http://www.e-pages.dk/samsøe/27/>

Aage Snedker: Samsø på kryds og tværs – i ord og billeder. 2. oplag Samsø Posten 2009.

Djursland

Randers Amts Historiske Samfund har tidligere udgivet bøger om Rosenholm, Fussingø, Gl. Estrup og Overgård. Nu følger efter nogle års pause nr. 5 i serien. *Stenalt*, red. af *Jens William Jensen*. Bogen er i samme "koncept" som de fire foregående.

Fra Det historiske Udgiverværksted, Grenå Bibliotek, er udkommet *Mine Erindringer* af den 89-årige *Søren Skiffard*. Forfatteren var i 27 år tilknyttet Dagbladet Djursland som chauffør og abonnent-jæger, og er stadig motoriseret. Karrieren er den klassiske: landsbyskole, tjenestekarl, højskole, gymnastikleder, arbejde på Dampværriet. Efterløn 1982, slægts- og egnsforskning, alt sammen på samme egn.

Syd for Århus

Hovedgård – en stationsby med vokseværk (red.) *Else Vang Jessen*. Foreningen til Hovedgårdbogens Udgivelse. 2009. 132 s.

Jørgen Markvad: Urup: En herregård og dens ejere. Gedved Egnsarkiv 2009. 96 s. Af det engang så mægtige Urup er der nu kun den nederste etage og kældrene tilbage + de nyere avlsbygninger. For et par år siden blev det sidste par hundrede tønder land solgt til nabogården Julianelyst, der oprindeligt er en afbyggergård fra Urup, så der var jo sådan set tale om en genforening.

Museumsdirektør *Helle Reinholdts* flid har denne gang udkrystalliseret sig i bogen *Dengang – Historier fra Skanderborg-om-*

rådet. (Skanderborg Museum 2009. 152 s.). Det er 25 af de bedste historier hun gennem sine 25 år på museet er stødt på.

Mod vest

Favrskov – et godt sted. Udg.: *Lars Lassen*. 248 sider om det officielle Favrskov. Lars Lassen har udgivet 15 bøger om andre kommuner.

Når man har en hobby er man tit rede til at sætte meget ind på den. *Birthe Pedersen, Søften*, har således skudt 200.000 kr. ind i en bog "*Værsgo, kom indenfor*" (2009). Den er på 355 sider og siger optimistisk, at der skam kun skal sælges hele oplaget, 600, før de 180.000 kr. er hjemme igen.

Vi bliver mere og mere afhængige af læsernes velvilje. Stiftstidendes omtaler af lokalhistoriske skrifter er ikke, hvad de har været. Og JP Århus når ikke så langt ud som Stiftstidende gjorde. - Til gengæld er dækningen af Århus og omegn fremragende.

Lad være med i falsk beskedenhed at tro "at det kan da ikke interessere nogen, hvad jeg har skrevet". Jo, det interesserer lige netop lokalhistorikere, og det er den slags, der ikke mindst skal med i ØH.

Beretning 2009/2010

Karen Margrethe Gadegaard Sørensen

Hermed en gennemgang af Østjysk Hjemstavns arbejde i det forgangne år. Generalforsamlingen blev afholdt på Kulturcenter Frederiksberg. Formanden bød velkommen til de godt 100 medlemmer, der var mødt frem.

Generalforsamling

Herluf Nydam Jensen blev valgt til dirigent og konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt indkaldt. Formanden gennemgik årets gang i foreningen, og kassereren gik regnskabet igennem. Det viste et lille minus på grund af en lille tilbagegang i medlems-tallet til omkring 950 og lidt færre tilskud.

Alle valg til bestyrelsen var genvalg. Revisor Troels Smidt blev ligeledes genvalgt. Efter generalforsamlingen talte forhenværende forsvarsminister Knud Enggaard om sin tilknytning til det østjyske område.

Konstituering

På det første bestyrelsesmøde blev formand, næstformand, kasserer og sekretær genvalgt. Samtlige udvalg blev ligeledes genvalgt. Eneste ændring var Lars Otto

Kristensen, som blev indvalgt i redaktionsudvalget.

Årbogen

Redaktøren og redaktørudvalget har fået megen ros for årbogen, som flere aviser har omtalt positivt. Udvalgets arbejde er til stor nytte, og især redaktøren sætter en ære i at sende årbogsmaterialet til trykkeriet på en pdf - klar til tryk. Derved sparer foreningen en del penge. Jeg vil også rose de mange fine artikler og spændende billeder, der indkommer til bogen. Det glæder os meget med den store interesse for vort arbejde.

De 22 artikler i år giver grobund for arbejdet med årbogen. Østjysk Hjemstavn takker alle, der har medvirket ved årbogens tilblivelse

Constantinsborg i tekst og billeder.

Så er bogen om *Constantinsborg* under udarbejdelse og skulle være færdig til generalforsamlingen. Bogen er en beskrivelse af slægten Pontoppidan på Constantinsborg igennem generationer samlet af Jørgen Pontoppidan.

Anne Grethe Søberg ved sin far H. E. Jensens gravsted.

Det har været et stort arbejde for forfatteren, der har udarbejdet bogen ud fra materiale fra to ringbind med tekst og billeder, som han igennem tiden har samlet om Constantinsborg.

Vi havde forskellige opgaver at løse, men efter en stor indsats af vores redaktør og endeligt tjek fra redaktionsudvalgets side er den nu klar til tryk.

Østjysk Hjemstavn er taknemlig for den tillid, familien Pontoppidan har vist forningens bogforlag ved at lade den udgive bogen.

Bogforlaget har udgivet flere bøger. På lager har vi stadig alle tre bind af ”Kend din

by,” der blev udgivet over nogle år og kan købes for i alt 600 kr. De kan også købes enkeltvis. Ristrupbogen, der blev udgivet nogle år forinden, har vi også på lager til en fornuftig pris.

Hjemmesiden

Hjemmesiden bliver flittigt brugt. Der kommer flere og flere henvendelse, ca. 6000 er inde for at se hjemmesiden hvert år. Især personer, der har set hjemmesiden og kan genkende familierelationer, henvender sig om ældre artikler i årbøgerne. Vi håber den vil være til nytte for endnu flere personer.

Turudvalget

Østjysk Hjemstavnsforening har i samarbejde med Historisk Samfund arrangeret to foredrag, der blev holdt på Bymuseet i Århus. Den 11. februar blev foredraget holdt af Vilhelm Friberg Hansen om Kalø Gods og Jannisch-slægten, der ejede Kalø fra 1780 til 1945. Et meget spændende foredrag og stor deltagelse af de fremmødte, der havde mange spørgsmål.

Det næste foredrag var af Bodil Møller Knudsen fra Horsens. Hun fortalte om hverdag og fest ved det russiske hof i Horsens i årene 1780 til 1807 og om det fremmede miljø i byen omkring 1800-tallet.

Univesitetsparken

Den 28 april var der aftentur til universi-

tetsparken. Vi besøgte flere bygninger og fik en grundig orientering om bygningerne og de mange mennesker, der har arbejdet her. Kaffen blev serveret i et af de mange lokaler.

Toustrup og Dallerup Kirke

Så kom kør-selv-turen til Dallerup Kirke og Toustrup Forsamlingshus med malerier af H. E. Jensen. Datteren, Anne Grethe Søberg, fortalte om kirken og om sin far som lærer i området. Derefter indtog vi aftenkaffen i forsamlingshuset, hvor Anne Grethe Søberg fortalte om de mange malerier hendes far havde malet i forsamlingshuset. Alle var motiver fra Toustrup og omegn. Vejret var fint, og de mange fremmødte fik en dejlig sommeroplevelse.

Udsnit af de mange deltagere i turen til Dallerup Kirke.

Godsejer Ole Phillipsen byder velkommen til Palstrup Gods.

Stedkendt guide orienterer om udtørret hellig kilde ved Karup Kirke.

Nørlund Slot.

Besøg på Godthåb Hammerværk.

Himmelseng på Nørlund Slot.

Palstrup Gods

Herregårds-turen gik til Palstrup Gods, der ligger ved Ans. Godsejer Ole Phillipsen fortalte meget levende om godsets historie. Vi kunne hurtigt høre, at Ole Phillipsen var meget interesseret i historie. Der var mange fremmødte, som nød vejret og flotte, velplejede omgivelser med park og dobbelte voldgrave.

Herregården Nørlund og Godthåb Hammerværk

Den 21. august startede bussen fra Musikhuset i Århus nordpå til Nørlund Gods. Nørlund ejes af en fond, der blev stiftet i 1941 og drives med skov og landbrug. Efter besøget her kørte vi til Gl. Rold Kro, hvor vi indtog en dejlig middag. Turen gik videre til Godthåb Hammerværk, der i tidernes

Møledammen ved Godthåb Hammerværk.

morgen var papirfabrik, indtil Christian Zinck overtog stedet. Produktionen skiftede dermed til landbrugs- og haveredskaber. I 131 år ejede familien Zinck stedet. I dag er der museum med de gamle maskiner og redskaber, der blev brugt dengang.

Alrøturen

I skrivende stund er sidste tur til Alrø ikke kørt, så den må I høre om til generalforsamlingen.

Sluttelig vil jeg takke de mange forfattere og tilskudsgiverne. Det er med stor taknemmelighed, vi modtager artikler og tilskud. Det giver energi til fortsat arbejde med historien, der stadig ruller derudaf.

Alle vore medlemmer skal have stor tak for deres interesse for Østjysk Hjemstavnsforening. "Uden jer kan foreningen slet ikke eksistere." Også en stor tak til bestyrelsen, der gang på gang møder op og deltager i de forskellige opgaver, der skal løses. Vi er en stor bestyrelse til at løfte de forskellige opgaver, og det gør vi så.

Vejen til arkiverne

Alle danske lokalhistoriske arkiver kan findes på adressen:

<http://www.danskearkiver.dk/>

Herfra klikker man videre på "Arkivvejviser" for at få samtlige adresser, telefonnumre, kontaktpersoner, mailadresser, åbningstider osv.

Og glem ikke Østjysk Hjemstavns hjemmeside:

<http://www.ostjysk-hjemstavn.dk/>

ISSN 0108-3570